

**A MAGYAR TUDOMÁNYTÖRTÉNETI INTÉZET
TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI 18.**

Schultheisz Emil – Magyar László András

**TANSZÉKEK ÉS PROFESSZOROK
A NAGYSZOMBATI EGYETEM ORVOSI KARÁN
1769–1777**

Sajtó alá rendezte: Gazda István

Szakszerkesztő: Bodorné Sipos Ágnes

**Schultheisz Emil – Magyar László András „Orvosképzés a nagyszombati egyetemen
1769–1777” címmel a Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 55. köteteként
2005-ben megjelent munka „Tanszékek és professzorok” című fejezete**

Budapest, 2005

TARTALOM

SCHORETICS MIHÁLY

A belorvostan tanítása a nagyszombati egyetemen. Schoretics Mihály előadásai
(Schultheisz Emil)

Gyászbeszéd, amelyet Michael Shoreticsnek, a gyakorlati orvostan professzorának, a Pesti Tudományegyetem által celebrált gyászszertartása alkalmából tartott Wenceslaus Trnka de Krzowitz, a Szent Római Birodalom lovagja, a patológia nyilvános és rendes tanár
(Ford.: Magyar László András)

TRNKA VENCEL

Az orvosi kar első anatómia tanára: Trnka Vencel
(Schultheisz Emil)

PRANDT ÁDÁM IGNÁC

Az élettan első tanára: Prandt Ádám Ignác
(Schultheisz Emil)

WINTERL JAKAB JÓZSEF

A kémia és botanika tanára: Winterl Jakab József
(Schultheisz Emil)

PLENK JÓZSEF JAKAB

A nagy hírű sebész tanár, Plenk József Jakab
(Schultheisz Emil)

Plenk József Jakab: Az anatómia alapvonalai előadásokhoz való használatra.
Előszó (1775)
(Ford.: Magyar László András)

Plenk József Jakab: A bőrbetegségek tana osztályok, nemek és fajták szerint.
Előszó (1777)
(Ford.: Schultheisz Emil)

Plenk József Jakab: Előszó a Materia Chirurgica 1777-es kiadásához
(Ford.: Magyar László András)

Plenk József Jakab: A gyakorlati sebésztudomány tantételei. Előszó (1780)
(Ford.: Schultheisz Emil)

Plenk József Jakab: Sebészeti gyógyszerstan (1780) (Ford.: Magyar László András)

Plenk József Jakab tanítása a nemibetegségekről. Előszó (1787)
(Ford.: Schultheisz Emil)

Plenk József Jakab: A törvényszéki orvostan alapjai. Előszó (1793)
(Ford.: Schultheisz Emil)

Beszéd az elhunyt császári-királyi tanácsos és professzor, a nemes Joseph Jacob von Plenk emlékünnepele alkalmából, melyet Ferdinand Joseph Zimmermann doktor, császári-királyi tanácsos és professzor tartott (Ford.: Magyar László András)

SCHULTHEISZ EMIL

A BELORVOSTAN TANÍTÁSA
A NAGYSZOMBATI EGYETEMEN

SCHORETICS MIHÁLY ELŐADÁSAI

Az orvosi oktatás történetével foglalkozó munkák középpontjában, kevés kivétellel,²²² leginkább a professzorok kutató munkássága áll. Jóval kevesebb az irodalomban azoknak a tanulmányoknak a száma, melyek az előadott anyagot vizsgálják részleteiben és egyes professzorok oktató munkásságát mutatják be.

A nagyszombati orvosi kar működése teljes megismeréséhez elengedhetetlen a tanárok tudományos működésének számbavétele mellett azok oktatói tevékenységének alapos ismerete. Ez az oktatói tevékenység, jóllehet az orvostörténelmi irodalom nem mindig fordított rá kellő figyelmet, annál is inkább fontos, mert az orvosi fakultás professzorainak előadása, a kar tudományos nivójának meghatározása mellett, több orvosgeneráció szemléletét alakította, és így *ultima analysi*, az egész ország egészségügyi képének bizonyos mértékű formálója volt. Nem kevésbé érdekes annak vizsgálata sem, hogy a nagyszombati egyetemi előadások milyen mértékben alkalmazkodtak a *conformetur* elvéhez, valamint a 18. századi orvosi fakultásokon egész Európában több-kevésbé hasonló tantervről Nagyszombatban mennyire tértek el. A professzorok tanítási módszerére bizonyos mértékig következtetni lehet irodalmi művekből, főként – ha ilyet írtak – tankönyveikből. Nehezebb tiszta képet alkotnunk azoknak az egyetemi tanároknak tudományos felkészültségéről, oktatói munkásságáról és meghatározni utóbbi tudománytörténeti jelentőségét, akiknek szakirodalmi munkássága csekély, tankönyvet pedig nem írtak.

Míg az európai hírességű tanárok: Plenck, Trnka, Winterl tudományos és szakirodalmi munkásságát bőven tárgyalja az orvostörténelmi iroda-

²²² Lesky, E.: Die Wiener medizinische Schule im 19. Jahrhundert. Graz – Köln, 1965. Hermann Böhlau.; Lesky, E.: Österreichisches Gesundheitswesen im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus. = Archiv für Österreichische Geschichte 122 (1959) Heft 1.; Nauck, E. Th.: Zur Bedeutung medizinischer Lehrordnungen für die Anziehungskraft der Fakultäten. = Sudhoffs Archiv 42 (1958) Heft 1.; Nauck, E. Th.: Zur Geschichte des medizinischen Lehrplans und Unterrichts der Universität Freiburg i. Br. Freiburg, 1952.

lom²²³ – kitérve, bár jóval kisebb mértékben, tanári tevékenységükre és tanári munkásságukra is – Schoretics és Prandt professzori működésének, néhány utaláson kívül,²²⁴ semmi irodalma nincs. Ennek magyarázata az, hogy egyiküknek sem jelent meg nyomtatásban szakirodalmi műve, nem írtak könyvet, ami további vizsgálatok alapjául szolgálhatott volna.

Schoretics irodalmi működésének csupán tervéről van tudomásunk. A *Reformatio Studiorum Josephinát* (1786) megelőző királyi leiratban (1784. május 26.) ösztökélni kell, hogy a Magyarország különböző klímájú részeiben gyűjtött gyakorlati orvosi észleleteiről megírni ígért munkáját mihamarabb készítse el és adja ki.²²⁵

Schoretics Mihály a fakultás működésének már első hét évében a *medicina practica et theoretica*, mai nomenclaturánk szerint a belgyógyászat, nyilvános rendes tanára volt. Egyetemi előadásainak nem kis része szorgalmas és később nagynevűvé vált tanítványa, Stipsics Károly Ferdinánd feljegyzéseiben ránk maradt.²²⁶ Megkíséreljük, hogy ennek a mindeddig publikálatlan kéziratnak alapján közelebről vizsgáljuk Schoretics előadásait, hogy ezen keresztül bepillantassunk a belorvostan tanításába, és teljesebbé tehessük a nagyszombati egyetem orvosi fakultásáról eddig kialakult, nem mindig egyértelmű képet. Úgy véljük, ez a kép kedvezőbb,

²²³ A rájuk vonatkozó újabb irodalmat lásd: Rippa, B. K.: Plenck J. J. a nagyszombati kar tanára szemészeti művének japán kiadása. = Orvostörténeti Közlemények 45 (1968) pp. 135–143.; Rippa B. K.: Leben und Werke Prof. Jakob Plencks. In: *Z Dejin Vied a Techniky na Slovensku* VI. Bratislava, 1972. pp. 59–64.; Schultheisz, E.: Trnka Vencel. = Orvosi Hetilap 105 (1964) pp. 229–234. – Trnkára vonatkozóan lásd még: Dohnány, L.: Professor Wenzel Trnka und seine wissenschaftliche Werke. = Orvostörténeti Közlemények 57–59 (1971) pp. 229–238.; Szőkefalvi-Nagy Z.: Winterl Jakab (1732–1881), a pesti orvoskar kémia tanára. = Orvostörténeti Közlemények 19 (1960) pp. 87–100.

²²⁴ Győry T.: Az orvostudományi kar története 1770–1935. Bp., 1936. [Pázmány Péter Tudományegyetem]. pp. 70–77. (A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története. 3.)

²²⁵ Linzbauer, X. F.: Codex Sanitario-Medicinalis Hungariæ. Tom. III. Sectio I. Budæ, 1853. Typ. cæs.-reg. scientiarum universitatis. p. 102. „A gyakorlati orvostan professzorát, Schoreticset, aki ígéretet tett arra, hogy a Magyarország különféle részein, az adott éghajlati viszonyok szerint eltérő formában jelentkező betegségekkel kapcsolatban tett gyakorlati orvosi megfigyeléseit kiadja, ezen, jelentős közhaszonnal járó mű megalkotására kell ösztönözni.” Ugyanezt kell tenni Prandt élettan-professzor esetében is, aki arról számol be a Királyi megbízottnak, hogy Haller hatalmas 'Az élettan alapelemei' című munkáját összefoglalja majd.

²²⁶ Rupp János emlékbeszédében egyedül Stipsics Ferdinándot említi az általa felsorolt hallgatók közül, mint aki később „híres lett”. Stipsics Ferdinánd Hont megyei főorvosi tisztségének betöltését követően Pest városának lett orvosa, majd 1791-től 1818-ban bekövetkezett haláláig a pathologia és pharmacologia tanára volt a pesti egyetem orvoskarán. Az egyetemnek három ízben volt rektora. Vö. Beszéd melyet a Magy. Kir. Tudományegyetemi orvosi kar fennállásának százados ünnepén 1871. május 13-kán azon egyetem dísztermében mondott Dr. Rupp N. János. Budán, 1871. M. Kir. Egyetemi Könyvnyomda. p. 131 skk.

mint amit a fakultás tanulmányi helyzetéről a régebbi irodalom festett. *A nagyszombati orvosi kar tanárainak száma képességeik és a tanulmányok alapját illetően nem maradt el sok külföldi hírneves egyetem – Halle, Bécs – mögött.* Schoretics előadásainak tanulmányozása ezt megerősíti. Schoretics Mihálynak nemcsak tudományos munkásságára vonatkozó, de életpályáját jelölő feljegyzések is meglehetősen szűkösek. Halála évében a *Merkur von Ungarn* emlékezett meg életművéről.²²⁷

1741. szeptember 2-án született a Sopron megyei Horvát-Zsidányban.²²⁸ A bécsi egyetemen avatták orvosdoktorrá 1765. szeptember 5-én. A bécsi katonai kórházban töltött asszisztensi évek után hazatért. Veszprém megye választotta meg tisztiorvosává. Van Swieten javaslatára nevezte ki Mária Terézia 1770-ben a nagyszombati egyetem orvostanárává. Schoretics nemcsak kitűnő gyakorlati orvos volt, hanem mint azt tanártársa, majd tanszéki utóda, Trnka Vencel írja *'Oratio funebris in exequiis Michaelis Schoretics praxeos clinicæ prof. ab regia scient. univers. Pestiensis celebratis dicta'* című gyászbeszédében,²²⁹ nagy általános műveltségű tudós. Így válik érthetővé, hogy orvosprofesszorrá történő kinevezésével egyidejűen lesz a filozófia fakultás igazgatója és mint ilyen, az egyetemi consistorium tagja.²³⁰

Bécsben végezte filozófiai tanulmányait is, nyilván ez tette alkalmasá arra, hogy a bölcsészkar kizárólag jezsuita tanáraival szemben a fakultás élére állítsák. A bölcsészkar igazgató feladatairól a *Merkur von Ungarn* 1786-os évfolyamában (p. 739) számol be:

„A kari igazgató, akit Őfelsége nevez ki, az egész fakultás elöljárója, felügyeletet gyakorol az előadások, a vizsgák, a minősítések felett – különösen ügyel az előadott elvek tisztaságára, azok elfogadhatóságára ... Evégből a filozófiai tudományok fejlődésével együtt kell haladnia, hogy az új tanok, vélemények etc, etc. alkalmazásával szemben kellően jóindulatú mértékletességgel viseltessék...”

Még a matematikai oktatás felügyelete is a kart igazgató dolga volt. Mint látjuk, ez nem volt könnyű hivatal, de Schoretics nagy tapasztalattal, közmegelegedésre látta el. Erről a *Merkur von Ungarn* egy évvel halála után a következőképpen ír: „Hogy milyen békés természetűnek kellett ennek a férfiúnak lennie, az abból is kiderül, hogy a fakultás igazgatója-

²²⁷ *Merkur von Ungarn* 1 (1786) No. 5. Az itt közölt adatokat az Ungarischer Plutarch is átvette (1816. II. p. 244.)

²²⁸ A település német neve: Siegersdorf (Sopron vm., csepregi járás), Szinnyei szerint azonban nem itt született, hanem Czinefalván (Sopron vm., kismartoni járás) – az újabb helyesírás szerint Cinfalván –, amelynek német neve Siegendorf, s utóbbit említi a róla készült gyászbeszéd is.

²²⁹ Pest, 1786. Beszédét lásd kötetünkben, Magyar László András fordításában!

²³⁰ A consistorium volt az állami hatalom letéteményese. A magistratust – az egyetem autonóm testületét – a rektor és a dékánok alkották.

ként, mely teljes egészében jezsuitákkal volt tele, akik akkor még úgy tűnt, tekintélyük teljében vannak, ezekkel soha ellentétbe nem került, ami ugyancsak nehezen volt elkerülhető...”²³¹

Az orvosi karnak Prandt dékánása alatt seniora lett. Előadásait a gyakorlati orvostanból (praxis medica), csütörtök kivételével, naponta reggel 8–9-ig tartotta. Mind gyakorlati, mind elméleti oktatói munkásságát a kortársak nagyrabecsülték. A klinikai oktatás nem minden nehézség nélkül folyt, de hallgatói „...ungeachtet die medizinische Schule durch sieben volle Jahre kein praktisches Hospital hatte in Erkennung der Krankheiten sehr vorsichtig und geschickt wurden” [...annak ellenére, hogy az orvosi iskolának hét teljes éven át nem volt gyakorlókórháza, a betegségeimeretben igen felkészültek és ügyesek voltak].²³²

Önálló klinikája Schoreticsnek ugyan valóban nem volt, a városi kórház néhány ágya – ha szerényen is, de – lehetőséget nyújtott a betegség melletti oktatásra, betegbemutatásra.²³³

A királynő 1771. május 6-án kelt intimatumában ad utasítást a várossal való tárgyalásra, hogy a xenodochiumban ágyakat bocsássonak az oktatás rendelkezésére. Ebben a kórházban folytatták a nagyszombati orvostudományi kar hallgatói klinikai gyakorlatukat 1770–1777-ig. A klinikai tanítás kérdésében a város csak lépésről lépésre engedett: 1771. június 28-án megengedte, hogy a tanárok és a diákok a xenodochiumba és a kórházba beléphessenek. Utóbb megígérte, hogy a xenodochiumban gyakorló hallgatók kezére fog járni és csak 1773-ban járult hozzá, hogy ott rendszeres gyakorlatot folytassanak.²³⁴ Ez a kórházi betegség melletti gyakorlati oktatás kezdettől fogva Schoretics irányításával és személyes részvételével folyt.

Még mielőtt egyetemi tanár lett volna, Bécsben elkezdte az oktatást, annak pregraduális formáját. Barátjának, volt tanítványának, majd ké-

²³¹ „Wie verträglich dieser Mann gewesen seyn muss, kann man auch daraus abnehmen, weil er, als Direktor dieser Fakultät, die mit Jesuiten ganz besetzt war, welche dazumal noch in vollen Ansehen zu seyn schienen, nie mit denselben in eine Kollision kam, welches wohl schwerlich zu vermeiden war...” Lásd: Merkur von Ungarn 2 (1787) No. 58.

²³² Merkur von Ungarn 1 (1786) p. 613.

²³³ A kórház nem egyetemi státusú orvosainak is megvolt a joga, hogy az oktatásban részt vegyenek, mégpedig kari felhatalmazás alapján: „...damus et potestatem ad cathedram ascendere...” [...megadjuk a lehetőséget arra is, hogy katedrára lépjenek]. Ezért is szólították fel már kezdetben Nagyszombatban is a gyakorló orvosokat, hogy kültagként lépjenek be az orvosi fakultásba, úgy mint Bécsben, ill. a monarchia más egyetemein is volt. A városi kórház – xenodochium keletkezési idejét pontosan nem ismerjük. Először egy 1490-es összeírás említi. OAT, MG, Listiny (Okiratok) No. 193. Idézi Bokesová-Uherová, M.: Lékárska fakulta trnavskej univerzity 1770–1777. Bratislava, 1962.

²³⁴ OAT, MG, Protocollum electæ communitatis 96. ex 1771., 135. ex 1773. (sessio 7. 6. 1773), cfr. OL Helyt. Conv. 141/2 (1775. május 8.).

sőbb tanártársának és tanszéki utódának, Trnka Vencelnek róla írt gyászbeszédében erről a következőket olvassuk:

„Csodálatos képessége, amellyel e tan súlyos nehézségein átsegítette hallgatóit, csiszolt ítélete, amellyel az egyes betegségeket megkülönböztette és világos és logikus oktatási módja nyomban oly nagy tömegű orvostanhallgatót csábított magániskolájába, hogy a napok, bármily hosszúak is voltak, alig-alig bizonyultak elegendőnek az orvostudomány különböző ágainak a hallgatókkal való megismertetésére fordított órák számára. Egyetemi Polgártársaim, én mindezeknek szemtanúja voltam, hiszen engem magamat is az idő tájt ő oktatott az orvostanra.

Mínthogy ily nagy tudománnyal és orvosi tapasztalattal ékeskedett, hazája, amelyen mindig is a legnagyobb szeretettel csüggött, hamarosan, mintegy a »visszatérítendő tulajdon jogára« hivatkozva, visszakövetelte őt a bécsiektől, hiszen Nemes Veszprém Vármegye kórháza gondnokának hívta meg. Hogy pedig itt milyen különleges lelkiismeretességgel adta bizonyosságát orvosi jártasságának, azt minden korú és rangú helybéli, ha ugyan még életben van, eléggé bizonyíthatja, és az ottaniak semmit életükben nem fájlaltak inkább, mint mikor megérkezett hozzájuk a hír: e kiváló férfiú Nagyszombatba távozott, hogy ott az orvostudományt oktassa.²³⁵

Schoretics egyetemi előadásainak fontos kiegészítője volt az a klinikai magánoktatás, melyben a német, különösen a hallei egyetem tanárainak mintájára hallgatóit részesítette.²³⁶ Ennek a privatissimumnak egyébként éppen a Felvidéken – függetlenül külföldi példától – régi hagyományai voltak, ahol a fakultás alapítása előtt több tudós és egyben nagy praxisú orvos tartott fenn orvosi magániskolát, amilyen pl. a már említett *Academia Molleriana* volt. Hasonló orvosi magániskolákkal találkozunk Erdélyben is a 16–18. század folyamán.²³⁷ Ezek a magánórák, melyeken Schoretics beható, praktikus klinikai oktatásban részesítette hallgatóit, nem csekély mértékben segítettek azon az áldatlan helyzeten, melyet az ágyhiány okozott. Ismeretes, hogy milyen nagy nehézségbe ütközött Nagyszombatban a klinikai demonstráció, hogy hosszabb ideig mindössze két ágy állott a tanítás rendelkezésére.²³⁸ Ezért írta Schoretics felterjesztésében:

„Az orvosi tanulmány valamennyi előadásának a főcélja: a betegek gyógyítása. Ennek sikeres haladása végett a gyakorlat tanára a betegek

²³⁵ In toto lásd kötetünkben, Magyar László András fordításában!

²³⁶ Meg kell jegyeznünk, hogy ennek a Collegium privatumnak, illetve privatissimumnak semmi köze nem volt a későbbi ún. magántanári collegiumhoz. A hallei egyetem hírneves orvosprofesszora, Johann Junker pl. az egyetemről teljesen függetlenül – privatissime – tartott két éven át előadásokat fundamenta medicinae címmel. Ez a lectio azonban, ha tanrendjét nézzük – tulajdonképpen a medicina minden ágára kiterjedt.

²³⁷ Schultheisz E.: A hazai orvostudomány története a nagyszombati orvosi kar felállításáig. = Orvostörténeti Közlemények 51–53 (1969) p. 23.

²³⁸ Merkur von Ungarn 1 (1786) p. 613.

ágyához vezeti az elméleti alapelvekbe elégségesen bevezetett orvosjelölteket, mint ahogyan ez bevett szokás valamennyi jól szervezett egyetemen. Ott aztán megtanítyák őket arra, hogy megvalósítsák azt, amit a tanzsékeken hallottak. Mégpedig mielőtt közgyakorlatra bocsátanák őket, nehogy megessék, hogy az emberek életveszélye árán legyenek kénytelenek megtanulni a gyakorlatot. Ennélfogva, bár eléggé világos, mennyire hasznos és szükséges a gyakorló kórház, még inkább kitűnik ez abból, hogy sokkal kevesebb a tanulók száma amiatt, hogy a Kar híján van a gyakorló kórháznak, hiszen azok az ifjak, akik az orvostudománynak szentelik magukat, nagyon jól látják ennek szükségességét, pedig a versengés legnagyobb részben a hallgatók számától függ, szükségképpen következik, hogy nagyobb lesz a versengés ott, ahol van gyakorló kórház. Végül pedig a gyakorló kórház hiánya akadályozza az újonnan avatott orvosok boldogulását és alkalmaztatását, hiszen mindenki inkább akarja rábízni az életét olyan orvosra, aki jártas a gyakorlatban, mint a pusztán elméletileg képzettre.”²³⁹

Önálló kórteremhez Schoretics csak az egyetem Budára való áthelyezése után jutott a budai polgári (régi Szt. János) kórházban.²⁴⁰

Az előadások feljegyzője Stipsics Károly Ferdinánd „*auditor pathologiae et praxeos*”, ahogy önmagát nevezi, Székesfehérvárott született 1754-ben. Stipsics családjának I. Lipót király adományozott magyar nemességét 1662-ben.²⁴¹ Orvosi studiumait Nagyszombatban abszolválta. 1774-ben avatták itt orvosdoktorrá, miután ezt megelőzően ugyancsak a nagyszombati egyetemen a filozófia doktorává promoveált. 1774-től 1780-ig Hont megye physicusa, ezt követően 1780-tól 1792-ig Pest város tisztiorvosa és a Szt. Rókus Kórház „*dirigens primarius*”. 1786-tól az elméleti orvostant tanítja polgári sebészeknek mint egyetemi nyilvános rendkívüli tanár. Később – már mint ordinarius – hét ízben volt az orvosi kar dékánja és három alkalommal választották az egyetem rektorává. Munkásságát az uralkodó királyi tanácsosi címmel honorálta.²⁴² Betegsége miatt 1818-ban nyugalomba helyezését kérte, 1820. március 25-én halt meg.

Irodalmi tevékenysége nem volt jelentős. Orvosdoktori értekezésé-

²³⁹ Megtalálható: OL Helyt. Dep. litt.-pol. anyagán belül az Acta ad translationem Univ. Tyrnav. Spectantia 1776–1786. elnevezésű fondban

²⁴⁰ Erről a kórházról egyébként Schoretics – Plenck-kel egyetértésben – megállapította, hogy olyan rossz, egészségtelen helyen fekszik, hogy azt feltétlenül át kell helyezni, mert itt mindenki még betegbb lesz. A királyi leirat teljes szövegét közöljük kötetünkben Magyar László András fordításában „Az orvosi oktatás koordinálása – Az orvosok kiválasztása és a természettan alaposabb művelése” c. fejezetben! (– a szerk. megj.)

²⁴¹ OL Helyt. Fund. Lad. D. Fasc. 17. II. 3215; 1773.

²⁴² OL Helyt. Dep. litt.-pol. Acta Prot. 1807. Fons. 8. pos. 15. – Vö. Győry T.: Az orvostudományi kar története 1770–1935. Bp., 1936. [Pázmány Péter Tudományegyetem]. pp. 157–58. (A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története. 3.)

ben a kőbetegség kezelésével foglalkozott.²⁴³ Érdekes az a tervezete, melyben egy ideális orvosi fakultás intézményét írja le.²⁴⁴ Feltétlenül említésre méltó, hogy magánelőadásait az orvostanhallgatók előtt magyar nyelven tartotta.²⁴⁵

Schoretics Mihály, Stipsics által feljegyzett előadásainak kézírata a Magyar Tudományos Akadémia kézírattárában található.²⁴⁶ Címlapján ez olvasható: „*F. C. N. Stipsics, 1772 Adversariis ex Collegiis Publicis Cl. D. Michaelis Schoretics*”. A feljegyzések II–III. kötete 1773-ból származik. A III. kötetben Stipsics már *philosophiae doctor*nak írja magát. Az első kötet címe *'Complectens morbos'*, a másodiké *'Pathologia specialis'*, míg a harmadik az *'Adversiorum pathologicorum'* címet viseli.

A kézirat tanulmányozásakor, de már az egyes kötetek indexeinek átnézésékor is, szembe tűnik a lehető teljességre való törekvés. Valamiféle rendszer azonban, mely a különféle kórképek, illetve folyamatok csoportosításának alapjául szolgált volna, nem ismerhető fel. Az egyes kórképeket viszont szigorú és következetes beosztás szerint tárgyalja, kezdve a definitióval egészen a javasolt kezelésig. Feltűnő a feljegyzett receptek igen nagy száma, melyek gyakran nemcsak a klinikumot tárgyaló részekben, hanem a speciális pathológiai fejezetekben is megtalálhatók. Előadásai bővelkednek pompás megfigyelésekben. Félreismerhetetlen az a gyakorlati szempont, mely a gyakori és fontos kórképeket epikritikus összefoglalással részletesen sorolja fel, nem feledkezve meg az elméleti háttér rövid megrajzolásáról. A kézirat alapján úgy tűnik, hogy jóllehet Schoretics methodológiájában eklektikus, előadásai, különösképpen elméleti fejtegetései, túlnyomóan Boerhaave művein alapulnak. Schoretics előadásai kétségkívül önállóak, sok új gondolattal, s a kor szellemének megfelelő orvosi szemlélettel, alapul Boerhaave mellett Van Swieten művei szolgáltak, amint arról ő maga beszámol: „Én, Schoretics Mihály, a kórtan és a praxis tanára, előadom az élettan kivételével, a nagy Boerhaave Iustitioinak összes egyéb részét – a többi császári-királyi egyetem példája szerint – kétéves tanfolyamban. Ha van szöveg, közbeszövöm a kórtant. Amire szöveg nincs, Boerhaave Aphorismáihoz és báró Van

²⁴³ Stipsics, Ferd[inandus] Carol[us] Maria: *Dissertatio inauguralis medica de natura et remediis calculi*. 30. Aug. 1774. Posonii, (1774), litteris Patzkoianis. [14] p.

²⁴⁴ *Idealis institutorum facultatis medicæ Pestiensis adumbratio*. Pestini, 1790. Typis Franc Aug. Patzko. 2 lev., 5–106 p., 1 t., 3 lev.

²⁴⁵ Gyóry T. id. műve p. 181.

²⁴⁶ MTAKK Sign. Orvostört. 4-r. No. 7. A feljegyzések három különböző kéz – nem könnyen olvasható – írásai, egy részét fraktúrával írták, köztük stiláris eltérések vannak. Nyilvánvalóan nem egyedül Stipsics saját kezű írása. A kor gyakorlatának megfelelően az előadások egyik-másik fejezetét diáktársai írták le. Stipsics a címlapon nem is azt írja, hogy az *adversaria* lejegyzője ő maga, hanem azt, hogy a saját használatára – in usum proprium – készült.

Swieten Commentárjaihoz igyekszem alkalmazkodni.²⁴⁷ Nem szabad természetesen elfelejteni, hogy végső soron Boerhaave sem volt orvostani rendszeralkotó – annál sokkal tudósabb és egyúttal óvatosabb, tapasztaltabb klinikus volt, semhogy kora ismeretei alapján egyedüli dicsőségre törekvő, mindent megmagyarázó szisztémát állított volna fel. Az a iatromechanikus színezet, mely Boerhaave műveit és Van Swieten kommentárjait mégis leginkább jellemzi, Schoretics előadásait is áthatja. Ahol azonban a kor élettani, fizikai és kórtani ismeretei nem adnak kielégítő magyarázatot valamely kórkép ætio-pathogenesisére, ott nem erőlteti az elméletet. Nem kíván mindenáron teoriát gyártani, és ebben is Boerhaave-t követi. Mint ahogy Boerhaave hatására mutat, hogy e szisztémákat kedvelő korban az előítélettől mentes megfigyelést tartja különösen fontosnak.²⁴⁸ Érdeklődése inkább a beteg felé fordul; nem a betegség magyarázata érdekli elsősorban, hanem annak gyógyítása. Ez a körülmény magyarázza azt a különösen nagy teret, melyet előadásaiban az empiria tárgyalásának juttat. A tapasztalatot jobban figyelembe kell venni, mint ahogy eddig szokásos volt, tanítja Schoretics. Ez a gondolatmenet, melyet Schoretics feljegyzett, emlékezteti az olvasót a kiváló Boerhaave-tanítvány, Gyöngyössy Pál *'De empiricis remediis'* című 1753-ban megjelent disszertációjára. Ebben Gyöngyössy Boerhaave-ra és Johannes de Gorterre való hivatkozással, de saját módosításában fejtegeti a megfigyelés és tapasztalat valamikor kellően értékelt, de az elmúlt időkben jelentőségéből veszített nagy szerepét a medicinában. Gyöngyössy fejtegetéseit Haller oly fontosnak találta, hogy értekezését felvette *'Disputationes ad morborum historiam et curationem'* (Lausanne, 1760) című gyűjtőmunkájába.²⁴⁹ Miután Stipsics feljegyzéseiben irodalmi hivatkozás seholy nincs – feltehetően ez az előadásokban sem volt gyakori –, nem állapítható meg biztonsággal, hogy Schoretics olvasta-e Gyöngyössy Pál munkáját; mindenesetre valószínűnek tűnik, hogy igen.

Egyes előadásaiban az iatromechanikus szemlélet erősebben domborodik ki. Így az a felfogás, mely szerint az életjelenségek a rostok elaszticitásától, valamint a nedveknek az előbbi által meghatározott áramlásától függenek. Mindamellett a chemiatria sem szorul teljesen háttérbe. Sőt Schoretics előadásaiban figyelmet szentel a nedvek kémiai összetételének, rámutatva annak esetleges pathogenetikai, illetve pathoplastikus hatására. A plethorat, melyet Van Swieten egyszerűen a nedvek zavarával magyaráz, anélkül, hogy ezt részletesen meghatározná vagy okaira rá-

²⁴⁷ OL Helyt. Fund. Lad. D. Fasc. 17. II. 3215; 1773.

²⁴⁸ Vö. H. Boerhaave *'De utilitate explorandorum in æquis excrementorum ut signorum'* (Harderwyk, 1963) c. művével.

²⁴⁹ Schultheisz, E. – Tardy, L.: Paul Gyöngyössy, ein vergessener Boerhaave-Schüler. = Janus 51 (1964) p. 152.

mutatna,²⁵⁰ Schoretics acidosiszal, illetve alcalosiszal magyarázza. Egyidejűleg azonban kifejti, hogy ez csak egyik – jóllehet legfontosabb – ok, és emellett egyéb pathogenetikus momentumok, mint a rostok rugalmassága, a constitutio, etc. is figyelembe veendő.

Speciális pathológiai előadásában a gyulladást kifejezetten Boerhaave felfogásában tolmácsolja hallgatóinak.²⁵¹ Ezek szerint a gyulladás az arteriák legfinomabb végződéseinek dörzsölése következtében jön létre, amihez hozzájárul az arteriás vér pangása a legkisebb elágazásokban. A mechanikus szemlélet tűnik ki a lázas betegségek leírásánál is. Bár itt Schoretics még kevésbé megy bele a láz keletkezésének és okainak elemzésébe. A tünetek ismertetése után azonnal a kezelésre tér, felsorolva a kor minden therapiás lehetőségét.²⁵²

Hogy a iatromechanikus szemlélet néha milyen kitűnő felismeréshez vezethet, arra jó példa Schoretics egyik előadása, melyben '*Angina a luxatione vertebrum cervicis ad interiora*' címen azt a klinikai képet írja le és magyarázza, mely a cervicalis syndromának felel meg, és melyet sem precízebben leírni, sem jobban magyarázni 200 esztendő múltán sem tudunk.

Több fejezet foglalkozik a járványos betegségekkel. Az erről szóló előadások forrása minden bizonnyal Van Swieten – erre mutat több egyező capitulus –, akinek epidemiológiai feljegyzéseit később Stoll adta ki.²⁵³

Ami a therapiát illeti, Schoretics semmi kötelező methodicát nem fogad el, de felhasznál minden lehetőséget, melyet a kor medicinája nyújt.

Schoretics előadásai a legjobb értelemben vett klasszikus klinikai medicinát tükrözik és semmiben sem maradnak el a kor nála ismertebb nevű orvosprofesszorainak preælectióitól. Ezeknek az előadásoknak tartalma és magas színvonala arra enged következtetni, hogy a nagyszombati orvosi fakultáson a belorvostan tanítása nem maradt a bécsi szint alatt. Schoretics előadásainak tanulmányozása azt mutatja, hogy a professzorok az „előírt anyag ledarálása helyett egyéni módon” prelegáltak. Ennek, a „*conformetur*” elvével alig törődő, jónak tartott rendelkezéseit el nem utasító, de azzal gyakran ellenkező tanári felfogásnak az előadásokból kitetsző szemléleti szempontok mellett egyéb bizonyítékai is vannak.

Ismeretes, hogy Winterl külön engedéllyel, „*systema proprium*” szerint adta elő a kémiát. Sajat könyveit használta előadásában Plenck Jó-

²⁵⁰ Fritz, J.: Zu G. Van Swieten-s Kommentaren von Boerhaave-s Institutiones. Wien, 1928.

²⁵¹ Vö. Boerhaave, H. 'Aphorismi de cognoscendis et curandis morbis in usum doctrinae medica' (Lugd. Batav. 1708), mint a címe is mutatja, Boerhaave előadásainak alapja és mint ilyen, a 18. század standard tanulmánya.

²⁵² A kézirat III. kötetének ez a része igen nehezen olvasható, így további vizsgálatot igényel.

²⁵³ Constitutiones epidemicae et morbi potissimum Lugd. Bat. observati. Ed. M. Stoll. Wien – Leyden, 1782–1783.

zsef.²⁵⁴ Schoretics és Prandt is ragaszkodott ahhoz, hogy önállóságát előadásaiban megtartsa. Störck 1773-ban írt leveléből, illetve az arra adott viszontválaszból ez egyértelműen kiderül. Mindketten kifejtik, hogy bár Boerhaave és Van Swieten alapján adnak elő, ezt az újabb irodalommal, valamint saját megfigyeléseikkel és tapasztalataikkal egészítik ki. Schoretics pedig a leiratban kifogásoltakra vonatkozóan egyenesen kijelenti, hogy előtte „semmiféle előadási szabályzat nem ismeretes”. Ugyanitt ismét sürgeti a kellő számú betegágy rendelkezésre bocsátását. Hivatkozik Van Swietenre, akitől Bécsben magánúton azt az utasítást kapta, hogy amit a katedrán előad, azt a betegágy mellett rögtön demonstrálja is.²⁵⁵ Egyébként Störck 1775. évi szabályzatában már megengedte, hogy Boerhaave-t a tanárok saját újabb ismereteikkel egészítsék ki.²⁵⁶

Nem kétséges, hogy a nagyszombati orvosi karon az oktatás légköre sokkal szabadabb, liberálisabb volt, mint Bécsben. Minthogy a professzorok száma ugyanannyi, de hallgató jóval kevesebb volt, mint a bécsi egyetemen, nyilvánvaló, hogy az oktatásnak intenzívebbnek kellett lennie. Az oktatás nagyobb intenzitása olyan magas nivójú előadások ismeretében, mint amilyenekről Stipsics feljegyzései tanúskodnak, azt jelenti, hogy a nagyszombati fakultáson a belorvostan oktatása európai színvonalú kellett hogy legyen. Ez pedig nem utolsósorban Schoretics érdeme.

²⁵⁴ Győry T. id. műve pp. 80–81.

²⁵⁴ OL Helyt. Fund. Lad. D. Fasc. 17. II.

²⁵⁵ Kovachich M. G. = Merkur von Ungarn 2 (1787) p. 719.

GYÁSZBESZÉD,
AMELYET MICHAEL SHORETICSNEK,
A GYAKORLATI ORVOSTAN PROFESSZORÁNAK,
A PESTI TUDOMÁNYEGYETEM ÁLTAL CELEBRÁLT
GYÁSZSZERTARTÁSA ALKALMÁBÓL TARTOTT
WENCESLAUS TRNKA DE KRZOWITZ, A SZENT
RÓMAI BIRODALOM LOVAGJA, A PATOLÓGIA
NYILVÁNOS ÉS RENDES TANÁRA²⁵⁷

FORDÍTOTTA: MAGYAR LÁSZLÓ ANDRÁS

Jóllehet attól fogva, hogy e Tudományegyetem, a felséges uralkodók gondoskodásából gyarapodásnak indult, nemegyszer kellett sokoldalú tudásukról híres férfiak elvesztését elszenvednünk, Tisztelt Egyetemi Polgártársaim,²⁵⁸ még egyikük halálát sem gyászoltuk oly egységesen, mint midőn, még nem is oly régen, Michael Shoretics [Schoretics], a gyakorlati orvostan tanára – akit ma búcsúztatunk, és akinek a végtisztességet ma adjuk meg – szűnt meg élni. Hisz míg egyébként az egyes személyek halálakor elsősorban és szinte csupán csak azt fájlalhatjuk, hogy Egyetemünk fénye jelentős mértékben elhomályosult, a jelen esetben fájdalmatokat az is mindenképpen növeli, és közössé teszi, hogy az ő halálával valamennyiőtök nem csupán egy kiváló embert, hanem egyúttal barátját, és életének, egészségének védelmezőjét is elveszítette.

Ez okból gondoltátok azt, és döntöttetek úgy, hogy a mai napon e gyászszertartásra közadakozásból kerüljön sor, és közös imával könyörögjünk az elhunyt lelkéért, illetve, hogy nekem jusson a búcsúztatás feladata.

E dicséretreméltó szándékokot városunk számos lakóját, noha sem rokoni kötelék nem fűzte őket az elhunythoz, sem pedig hivatalból nem állnak velünk kapcsolatban, úgy megindította, hogy gyászukat a mienkkel összekötni vágyván csöndes jelenlétükkel tanúsítják, hogy veszteségük, amely e kiváló férfiú távoztával érte őket, nem enyhébb a mienknél, és egyben nyilvánvalóan bizonyítják: e közös fájdalomban mindenki egyaránt osztozik, hiszen Michael Shoretics [Schoretics] életéből szinte ugyanolyan sok hasznuk származott, mint nekünk.

Eme egyedülálló összhang indít arra, Tisztelt Egyetemi Polgártársai-

²⁵⁷ Forrás: Oratio funebris in exsequiis Michaelis Shoretics praxeos clinicæ prof. ab Regia Universitate Pestinensi celebratis dicta a Wenceslao Trnka De Krzowitz S. R. I. equite ac pathologiæ professore publ. Et ord. Pestini, Typis Iosephi Godofredi Lettner, 1786. 16 p.

²⁵⁸ S. P. Q. Acedemice – Senatus Populusque Academicus (Egyetemi Szenátus és Nép) rövidítése szerepel az eredetiben. Mivel ez így magyarul meglehetősen furcsán hatna, továbbiakban „Tisztelt Egyetemi Polgártársaim”-nak fordítom.

im, hogy úgy higgyem, Michael Shoreticset [Schoretics] számtalan ember javára adta e látható világnak a Természet Alkotója, s ennek reményére nevelte föl, illetve, hogy amíg élt, soha nem élt hiába, amit – akár dióhéjban ismertetett – életrajza is bőségesen bizonyít majd.

A Sopron megyei Siegendorfban²⁵⁹ látta meg a napvilágot, szeptember IV. Nonáján,²⁶⁰ e század negyvenegyedik évében. Szülei voltaképpen nem csekély vagyonnal rendelkeztek, ám sem dúsgazdagok, sem előkelő származásúak nem voltak, így történhetett, hogy bár otthon szabad emberhez méltó és nemes neveltetésben részesült, szerencséjének túlnyomó részét – mint mondják – saját erejének és állhatatos munkájának köszönhette. Hiszen már ifjú korától fogva teljes mértékben olyannyira mások gyermekeinek nevelésének szentelte magát, hogy az emberi ügyek legfelsőbb irányítójának segedelmével már ebben az időben bizonyos mértékig megvetette oktatói munkájának alapjait.

Humán tanulmányait szülőhelyén befejezve, végtére is Bécsbe, a szabad művészetek és tudományok székhelyére utazott, ahol két évnyi bölcsészeti tanulmányait lezárván, rögtön a mi gyógyító mesterségünk felé fordította figyelmét. Miután pedig ebben, szerencsés módon a korszak kiváló tanáira lelve igen nagy előrehaladást tett, nyilvánvalóvá vált: egyedülálló szorgalma alapján jóval többre hivatott, minthogy közönséges orvosi gyakorlatot végezzen. Mindenki könnyen beláthatta továbbá azt is, hogy egykor majd az orvostudomány oktatására mindenkinél alkalmasabb lesz. E remény nem is bizonyult hiúnak, hiszen öt esztendő sem telt belé, és – miután a teljes orvostudományról a Bécsi Orvosi Kar előljáróinak színe elé terjesztette téziseit – 1765. szeptember VIII. Idusán,²⁶¹ 24 éves korában, ünnepélyesen az orvostudomány doktorává avatták. (Három évvel korábban atyja szárazbetegségben elhunyt).²⁶² Nem sokkal ez után pedig, hogy az orvoslásban a tapasztalatnak se legyen híján – – hiszen később még más tudományokkal is foglalkozni szeretett volna – a katonai kórházban, a segédorvosi állást²⁶³ kapta meg. Egy év múltán innét, a kiváló Crantzius²⁶⁴ tanácsára és biztatására kilépett, és saját lakásán kezdte oktatni az orvostant.

Csodálatos képessége, amellyel e tan súlyos nehézségein átsegítette hallgatóit, csiszolt ítélete, amellyel az egyes betegségeket megkülönböztette és világos és logikus oktatási módja nyomban oly nagy tömegű or-

²⁵⁹ A magyar neve: Cinfalva. A helységgel kapcsolatban lást Schultheisz Emil fentebbi lábjegyzetét (– *a szerk. megj.*)

²⁶⁰ Szeptember 10-e.

²⁶¹ Szeptember 24-én.

²⁶² Pthisi-valószínűleg tuberkulózisban halt tehát meg az apa.

²⁶³ Medici assistentis munus.

²⁶⁴ Heinrich Johann Nepomuk Crantz (1722–1799) luxemburgi származású orvos, szülész, botanikus, bécsi egyetemi tanár. Növénygyűjteménye Budapesten található.

vostanhallgatót csábított magániskolájába, hogy a napok, bármily hosszúak is voltak, alig-alig bizonyultak elegendőnek az orvostudomány különböző ágainak a hallgatókkal való megismertetésére fordított órák számára. Egyetemi Polgártársaim, én mindezeknek szemtanúja voltam, hiszen engem magamat is az idő tájt ő oktatott az orvostanra.

Mínthogy ily nagy tudománnyal és orvosi tapasztalattal ékeskedett, hazája, melyen mindig is a legnagyobb szeretettel csüggött, hamarosan, mintegy a „visszatérítendő tulajdon jogára”²⁶⁵ hivatkozva, visszakövetelte őt a bécsiektől, hiszen Nemes Veszprém Vármegye, kórháza gondnokának hívta meg. Hogy pedig itt milyen különleges lelkiismeretességgel adta bizonyosságát orvosi jártasságának, azt minden korú és rangú helybéli, ha ugyan még életben van, eléggé bizonyíthatja, és az ottaniak semmit életükben nem fájlaltak inkább, mint mikor megérkezett hozzájuk a hír: e kiváló férfiú Nagyszombatba távozott, hogy ott az orvostudományt oktassa.

Abban az 1770-es esztendőben lépett be ide, amelyben Mária Terézia császárnő védnöksége alatt az orvosi oktatást először vezették be Magyarországon. Kétségtelenül ez volt az az év, amely kollégánknak először nyitott tág teret arra, hogy minden hazája iránti igyekezetét kifejttesse végre. Ily indítatással vágott ugyanis belé az oktatásba, hisz semmire nem vágyott inkább és mélyebben, mínthogy egyetlen adandó alkalmat se szalasszon vagy mulasszon el az itt tanulók előmenetelének és javának előmozdítására, illetve rászoruló honfitársai egészségének oltalmazására. És ami az előbbit illeti, oly szorgalommal látott a hallgatók kiképzéséhez, hogy midőn a nyilvános tanfolyamokra megállapított órák, az első években elsajátítandó tananyag hatalmas tömegéhez képest hamarost kevésnek bizonyultak, saját házában – a hallgatók segítése végett – az oktatásra még plusz időt is szentelt. Mindennek köszönhető, hogy jóllehet a teljes hét éven át, amíg csak Nagyszombatban időztünk, nem volt klinikai kórháza az orvoskarnak, az ő tanítványai a betegségek felismerésében és kezelésében mégis magas szintű járatosságot szereztek.

Ám igaz, ami igaz, nem csupán tanítványai húztak hasznot tudásából és tapasztalatából. Istenemre, kevés olyan professzor tanít e Királyi Tudományegyetemen, akin e kiváló ember tanácsa és közreműködése, betegségében olykor ne segített volna. Ezt ti, akik itt jelen vagytok, feleségeitekkel, gyermekeitekkel, háznépetekkel együtt nyilván szívesen tanúsíjtátok. És ami a leginkább dicséretreméltó, úgy kezelte mindannyiőtöket, hogy soha nem fogadta el a néki felajánlott honoráriumot,²⁶⁶ sőt nem is kért effélét. Annyira távol állott ugyanis tőle, hogy a mértéktelen kap-

²⁶⁵ Jus postliminii – Visszatérítési jog. A kihelyezett, kölcsönzött vagyontárgyak visszaszolgáltatására vonatkozó jog.

²⁶⁶ Sostrum – eredetileg a hadisebész, a felcser díja. Érdekes adalék a hazai paraszolvencia-kutatás történetéhez.

zsiság hatalmába kerítse, hogy inkább még ennek az undorító bűnnek a gyanúját is mindig igyekezett elkerülni.

A többiek előtt sem maradhatott sokáig titokban e kiváló lelki érénye, veleszületett hajlandósága arra, hogy másokon segítsen, illetve a gyógyításban elért számos sikere, mivel hamarosan mind Nagyszombatban, mind Budán, mind pedig Pesten elterjedt a híre, és tömegesen özönlöttek ajtájához a polgárok, városlakók, falusiak, egyik a másik után, akik mind megromlott egészségükre kerestek nála gyógyírt. Tisztelt Egyetemi Polgártársaim, sem időm sem szavam nem lenne elegendő, hogyha szándékomban állana minden idevonatkozó dolgot, amely természeténél fogva Schoreticsben dicséretreméltó volt, beszédemben méltóképpen megemlíteni. Mindezt annál is inkább mellőzendőnek véltem, mert úgy gondolom, Tiköztetek senki nem akad, aki ne tudna, vagy aki ma itt tőlem hallana először minderről.

Mellőzve tehát mindezeket, néhány szóval hadd foglaljam össze, amit – nem utolsósorban – illik megemlítenem Michael Shoretics [Schoretics] további életével kapcsolatban. Miután ugyanis mesterségbeli jártasságát mindenki számára nagyszerűen bizonyította, mindezt egyéb, magánemberi érényekkel is kiegészítette. És hogy a Leghatalmasabb Istennel kezdjem a sort, iránta való jámborságának bizonyítékeképpen egész magánéletét a keresztényi élet törvényei szerint úgy rendezte be, hogy abból semmiféle rossz példa senkinek soha a szeme elé vagy a fülébe ne juthasson. Istenfélelme után közvetlenül említhető szűkölködők iránt könyörületessége és számos jócselekedete, amelyeknek nyomait, bárhol is éltünk együtt, mindig fel lehetett fedezni. Végül hogy micsoda szelídség lakozott lelkében, és mennyire törekedett arra, hogy másokkal békében éljen, ez, úgy vélem, annyira köztudott, hogy bővebb taglalásától bátran eltekinthetünk. Mivel pedig mindez így áll, napnál világosabb, hogy egyéb, az eddig említettekéből természetesen fakadó érényeket is lépten-nyomon felfedezhettünk őbenne.

Ily erkölcsökkel és ily orvosi jártassággal élt több mint 15 évet közöttünk Michael Shoretics [Schoretics], sokaknak használva, ám senkinek sem ártva, úgyhogy bármely derék ember megítélheti: kétségtelenül hosszabb életre lett volna érdemes, amelyet tán késő öregkorában kellett volna csupán befejeznie, ha minél később veszi vállára a tanítás terhét.

Azután ugyanis, hogy Veszprém megyei, számos gyakorlati teendővel járó életvitelét, nehéz oktatómunkája és új tisztsége által megkövetelt ülő életmódra váltotta, tapasztalnia kellett, hogy addigi kifogástalan egészsége hamarosan és fokozatosan hanyatlani kezd, ahogy az általában is szokott történni, ha az aktív és tevékeny életet nyugalmassal cseréljük föl.

Pedig semminek a kipróbálását el nem mulasztotta, amit e kegyetlen betegségtípus elhárítására az évszázados orvosi tapasztalat korábban kidolgozott. Ám fájdalom, a kór szinte minden egyes pillanatban akkora erővel gyötörte, hogy még enyhítésére sem voltak alkalmasak a legbeváltabb alkalmazott gyógymódok sem.

Ezért, mikor már napnál világosabban látszott, hogy e kiváló embernek a haláltól való megmentésére semmi remény nem maradt, ő Isten határozatával megbékélve felkészült az örökkévalósába vezető útra, a március V. Nonáján,²⁶⁷ reggel kilenc után, életének negyvenötödik évében el is hunyt, mindannyiunk lelkében pótolhatatlan hiányt támasztva.²⁶⁸

Ne is említsük itt külön mélyen szeretett felesége és védelmezőjüktől megfosztott gyermekeinek családi gyászát és könnyeit, hiszen mindenki gyászolt, mihelyt halálának híre elterjedt, akivel csak szeretetteljes és hasznos élete bármi módon összehozta: Ti kollégákat, barátokat, tanítványai tanárukat, a szűkölködők jótevőjüket, sokan pedig megingott egészségük helyreállítóját siratták őbenne. Ezért öntözte annyi könny e kiváló ember sírját, midőn március IV. Nonáján,²⁶⁹ alkonyattájt utolsó útjára kísérték.

Kedves Egyetemi Polgártársaim, pótolhatatlan veszteség ért bennünket: hiszen elveszítettük az orvosi tudományáról híres Michael Shoreticset [Schoretics], elveszítettük valamennyiünk közös barátját, elveszítettük – szinte mindannyian – saját egészségünk biztos támaszát, elveszítették tanítványai mesterüket, elveszítettük – hogy ne hallgassam el azokat a rangokat sem, amelyeket érdemeivel szerzett – a bölcsészkar egykori igazgatóját, majd az orvoskar szeniorját, többszörös dékánját, és végül ezen anyai egyetem kiérdemesült rektorát is.²⁷⁰

Mindezekben a hivatalaiban a mi egyetemi tudományos testületünk élén úgy állott, hogy a dolgok végzésében tanúsított bölcsessége, tisztségének viselésében mutatott mértékletessége mindannyiunktól elismerést váltott ki. Ezért hát, midőn a halál végzetes törvénye őt tőlünk örökre elválasztotta, mi egyéb feladatunk maradt, minthogy mi, akik még élünk, néki, aki életében tudományos testületünkért és közülünk egyedileg is mindenkiért annyit tett, a végtisztességet megadjuk. Amit a mai napon Istennek, élők és holtak bírójának oltára előtt, együtt teljesítünk.

Fogadd hát te is, drága férfiú az egyetemi közösség eme utolsó, üdvödért mondott jámbor imáját.

A távozásod miatt érzett fájdalmat, és az utánad való vágyat – ahogy az már emberi szokás – olykor enyhítheti az eltelt idő-. Ám emlékedet lelkünkben semmiféle idő soha ki nem törölheti. Hadd sóhajtsuk tehát utoljára még feléd: „Isten veled! Abban a sorrendben, amelyet a természet szab nekünk, egykor követünk majd.”²⁷¹

²⁶⁷ Március 11.

²⁶⁸ Az eredetiben: *desiderio sui relicto*: az ő utáni vágyat hagyva.

²⁶⁹ Március 12. Ez az adat több okból is érdekes: egyrészt a halál és a temetés közt eltelt rövid idő, másrészt pedig amiatt, hogy kiderül belőle: a beszéd nem a temetésen hangzott el, hanem az egyetemen, valószínűleg az egyetem templomában.

²⁷⁰ *Rector emeritus* – itt természetesen nem nyugdíjas, hanem már nem aktív rektorról van szó.

²⁷¹ „Vale! Nos te ordine, quo natura permiserit, sequemur.” Római temetési szövegformula.

SCHULTHEISZ EMIL

AZ ORVOSI KAR ELSŐ ANATÓMIA
TANÁRA: TRNKA VENCEL

Jóllehet Trnka magyar fülnek nehezen hangzó nevét kortársai talán kissé túlbecsülték, neve összefonódott a hazai orvospé-
zéssel: az anatómia első egyete-
mi professzora volt hazánkban,
majd Schoretics utódként az
anatómia mellett az általános
kór- és gyógytan tanára haláláig.
E tárgyaknak, melyek valójában
az egész belorvostant is felölel-
ték, már fiatal anatómiaprofes-
szorként is ismerője, szorgal-
mas művelője, az általános kór-
tannak már akkor jó nevű szak-
írója.²⁷²

Krzowitzi Trnka Vencel
1739-ben született a csehorszá-
gi Taborban. Orvosi tanulmá-
nyait a prágai Károly Egyetemen kezdte, majd Bécsben folytatta, ahol
rövidesen Van Swieten lelkes hívei között találjuk. Gerard van Swieten
ajánlására már 1769-ben, még promotioja előtt, a bécsi katonakórház
orvosa lett.

'*De morbo coxario*' című disszertációja alapján 1770-ben avatták or-
vosdoktorrá. Karrierje meglepő gyorsan ível felfelé. Még avatásának
évében a nagyszombati egyetem akkor megnyit orvosi karának anató-

²⁷² Beszéd melyet a Magy. Kir. Tudomány-egyetemi orvosi kar fennállásának százados ün-
nepén 1871. május 13-kán azon egyetem dísztermében mondott Dr. Rupp N. János. Bu-
dán, 1871. M. Kir. Egyetemi Könyvnyomda. p. 135.

mia professzorává nevezik ki – ugyancsak Van Swieten javaslatára.²⁷³ Ezt a tanszéket az egyetem 1777-ben Budára történt áthelyezésekor is megtartotta.

A bonctan tanítása akkoriban igen nagy nehézségekbe ütközött. Mint Trnka egy jelentésében írja, hullák hiányában kénytelen volt az általa régebben készített preparátumokat használni a demonstrációkhoz. De sem ez, sem pedig az időnként bemutatott állatboncolás, zootomia sem oldja meg az anatómiai oktatás problémáit, olvassuk e feljegyzésben.

A *'Statuta Universitatis Tyrnaviensis Facultas Medica'* 10. pontja rendelkezett a hullaszükséglet beszerzése iránt, mely (szó szerinti fordításban) következőképp hangzott: „Mivel Nagyszombatban a helység kicsiny voltánál s a lakosság csekély számánál fogva nem elegendő a boncoláshoz szükséges hulla, Pozsony és Nyitra vármegyékben pedig elég gyakoriak a kivégzések: a két nevezett vármegyének meghagyatik, hogy kivégzés esetén és alkalmával a hullákat a boncoló-kamrának megküldjék, azok szállítása és átvétele körül felmerülő kiadásokat azonban az egyetem pénztára fizesse meg.”

A Helytartótanács, Van Swieten sürgetésére ugyan egy köriratban utasította a megyéket, hogy a kivégzettek hulláit bocsássák az egyetemi „*camera anatomica*” rendelkezésére, a rendeletnek, legalábbis kezdetben, kevés foganatja volt.²⁷⁴

Hiányoztak a megfelelő műszerek is. Az anatómia tanításához szükséges instrumentumokat Trnka egy, a felsőbb hatóságokhoz intézett feliratban 22 pontban taxative sorolta fel. Beszerzésükre viszont csak évekkel később került sor.

Az anatómia tanára, miközben kórtani-klinikai írásai sorra jelennek meg, anatómia tankönyvet nem írt. Ezért még 1814 után is „... a legjobb rendszerbe szedett és a legfontosabb anatómiai felfedezéseket is tartalmazó Leberius-féle anatómiai compendiumból *prælegat*, ezt használják hallgatói is”.²⁷⁵ Emellett még Winslow *'Expositio anatomica'*-ja és Alberti *'De sceleto humano'* című munkái szolgálnak Trnka előadásainak alapjául. Előadásai, melyeket szerda kivételével naponta 10–11-ig tartott, a kor színvonalán állottak. Előadásait szívesen látogatták, munkásságát felsőbb helyen is elismerték. Egy 1784-ben kelt királyi leiratban ezt olvassuk: „... az

²⁷³ Schultheisz E.: Trnka Vencel. = Orvosi Hetilap 105 (1964) No. 48. pp. 2293–2294.; Schultheisz E.: Trnka Vencel. In: Schultheisz E.: Az orvoslás kultúrtörténetéből. Sajtó alá rend.: Gazda István. Bp. – Piliscsaba, 1997. TKME – MATI. pp. 127–128.

²⁷⁴ Győry T.: Emlékezzünk régiekről. Trnka Vencel. = Orvosi Hetilap 46 (1902) p. 41.

²⁷⁵ Ferdinand Joseph von Leber (1727–1808) Mária Terézia udvari sebésze, a törvényszéki orvostan szakértője és az anatómia professzora a bécsi egyetemen, az orvosok és a hallgatók által igen kedvelt anatómiai Compendiuma (*'Vorlesungen über die Zergliederungskunst'*. Wien, 1772) latinul 1777-ben jelent meg, átdolgozott kiadása még 1908-ban is megjelent.

anatómia professzorának rögtön a tanév vége előtt, anatómiai megfigyeléseiért és præparatumaiért számla alapján 60 forintot kell kiutalni...”.²⁷⁶

Amikor a fakultás Budáról Pestre költözött, Trnka az anatómiai katedrát előbb a pathológiai tanszékkel cserélte fel, majd a gyakorlati orvostan – *praxis medica* – és a belgyógyászat tanítását is átvette.

Mint egyetemi tanárt tanártársai és hallgatói egyaránt nagyra becsülték. Tanártársai közül különösen későbbi tanszéki elődjével, Schoretics Mihállyal volt bensőséges barátságban, akit igen nagyra is becsült. Ez tűnik ki Schoretics temetésén tartott, nyomtatásban is megjelent beszédéből.²⁷⁷

Az akkor nálunk is mértékadó német szakkörökben nem volt ismeretlen a neve. Már pályája kezdetén felfigyeltek rá.²⁷⁸

Három ízben volt az orvosi kar dékánja, 1786/87-ben pedig az egyetem rektora. Professzorságának ideje alatt tanítványai tollából mintegy 40 olyan doktori disszertáció jelent meg, amelyek szellemi irányítója ő volt. Közvetlen munkatársainak nemcsak tudományos segítséget nyújtott, de anyagi helyzetükkel is törődött. Az ő javaslatára emelték fel 1787-ben a tanársegédek fizetését évi 150 (!) forintra – ami egyébként pont 2 forinttal lett így több, mint egy intézeti szolga évi fizetése.

Polihisztor típusú, minden iránt érdeklődő, hallatlan szorgalmú ember volt. Igyekezett a medicina minden ágát áttekinteni. Hatalmas szakirodalmi anyagot és tekintélyes számú pathológiai, valamint klinikai kauzisztikát dolgozott fel tizennégy monográfiájában és nagyszámú folyóiratcikkében. Azok a tanulmányai, kisebb terjedelmű cikkei, melyek folyóiratokban, mint pl. a sokak által olvasott *’Mohreinheim’s Wienerische Beiträge’* című periodikában jelentek meg, még kutatásra várnak.

Az alábbiakban néhány olyan művét említjük, melyek az egykorú beszámolók és recenziók szerint annak idején szakkörökben igen olvasottak voltak:

’Historia febrium intermittentium omnis ævi observata’ (Bécs, 1775) címet viselő munka kezdeményezője ugyan Haller volt, fő indítéka mégis ezeknek a lázoknak Magyarországon való feltűnően nagy frequentíája volt. Trnka igyekezett szisztematikusan feldolgozni minden tudnivalót erről a kórképről, hogy azt az orvosok rendelkezésére bocsáthassa. A leírás kétségtelenül a malária változatos megjelenési formáinak képét mutatja. A cukorbetegségről írott könyvét (*De diabete commentarius*) a nagynevű

²⁷⁶ Linzbauer, X. F.: *Codex Sanitario-Medicinalis Hungariæ*. Tom. III. Sectio II. Budæ, 1858. Typ. cæs.-reg. scientiarum universitatis. p. 27.

²⁷⁷ *Oratio funebris in exsequiis Michaelis Shoretics praxeos clinicæ prof. ab Regia Universitate Pestinensi celebratis dicta a Wenceslao Trnka De Krzowitz S. R. I. equite ac pathologiæ professore publ. Et ord. Pestini, Typis Iosephi Godofredi Lettner, 1786. 16 p. (In toto lásd kötetünkben, Magyar László András fordításában!)*

²⁷⁸ Lásd erre vonatkozóan az akkor mértékadó írást: „*Judicia eruditorum Berolinensium ac Hallensium super operibus a Wenceslao Trnka annis 1775–7 editis.*”

német orvosprofesszornak, Baldingernek ajánlotta. Maga az ajánlás stílusa is azt mutatja, hogy kora legjelesebb tudósaival tartott kapcsolatot.²⁷⁹

'*Commentarius de tetano...*' (Bécs, 1777) című művében 200 nagynevű orvosnak a tetanusról írott felfogását és kezeléséről írt tapasztalatait teszi közzé, a szerző saját véleményét azonban hiába keressük. '*Historia amauroseos...*' (1781) címmel a vakságot okozó szembetegségeket két kötetben tárgyalja, míg a többi szembetegségről '*Ophthalmia...*' című munkája szól (1783). Feltétlenül említésre méltó még két nagy monográfiája, a '*Rachitis*' (1787) és a '*Cardialgia*' (1785).

Az aranyerekről írt, de címénél jóval tágabb értelemben vett kórformákat tárgyaló háromkötetes munkáját önmaga sorolta legjobb művei közé. Ennek a nagyon elterjedt, többször kiadott könyvnek előszavai, bevezetése és a német kiadó, Knebel utószava Trnka egész szakirodalmi munkásságát jellemző véleményeket tartalmaz. A csak a halála után megjelent '*Historia hæmorrhoidorum...*'-ot barátja, Schraud Ferenc is kiadta.²⁸⁰

Bevezetőjében Trnka önálló véleményéről olvasunk, amint az magából a textusból is igen jól kiolvasható. Különösen érdekes és egyben korfestő az a fejtegetése, melyben egyébként nagyrabecsült volt tanárával, De Haënnel szemben, minden tisztelete ellenére, a kórkép æthio-pathogenezisét illetően Stahl tanait fogadja el. Hozzáfűzi, hogy az ő véleménye mellett Alberti erről szóló disszertációja is Stahl tézisei s ennek következtében gyakorlata mellett szól.²⁸¹

Schraud Ferenc pedig az első kiadáshoz írt bevezetőjében a szerző személyét és munkásságát méltatva, éleslátását, olvasottságát külön is említve, felhívja a figyelmet a szerző pontosságára, adatainak és irodalmi hivatkozásainak megbízhatóságára. Fentiek, valamint a teljességre törekvés azt a kívánságot ébresztik az olvasóban, hogy minél több hasonló művet forgathasson – írja Trnka tanszéki utóda.²⁸²

²⁷⁹ Ernst Gottfried Baldinger (1738–1804) mielőtt a göttingeni egyetem katedráját és a belklinikai igazgatását átvette volna, magánelőadásokat tartott nagy sikerrel. Kora egyik legismertebb német orvosa, szorgalmas szakíró és lexikográfus.

²⁸⁰ Trnka, V.: *Historia hæmorrhoidorum omnis ævi observata medica continens*. 3 vol. Operis posthumi editionem procuravit Franc. Schraud, Vindobonæ, 1794–95. Chr. Fr. Wappler. Vol. I. 1794. XXVIII, 356, 2 p.; Vol. II. 1795. XII, 368 p.; Vol. III. 1795. X, 178, 1 p.

²⁸¹ „...De Haën, vielleicht der bitterste und heftigste Gegner Stahls und seiner Schule ... war mein Lehrer, dem ich viel verdanke, aber Gottlob, ich habe mich gewöhnt, die Worte keines derselben für untrüglich zu halten...” [De Haën, Stahlnek és iskolájának talán legkeményebb és leghevesebb ellenfele... volt az én tanárom, akinek sokat köszönhetek, de hála istennek, mégis megszoktam, hogy a szavait ne tartsam csalhatatlannak] – írja. In: Vorrede des Trnka von Krzowitz, Abhandlung über die Hämorrhoidal Krankheit. In zwei Bändchen bearbeitet von D. J. G. Knebel, Breslau 1798. p. XII. A kiadó és átdolgozó Immanuel Gottfried Knebel (1772–1809) berlini, majd görlitzi gyakorlóorvos, az orvostudomány irodalomtörténetével foglalkozott. Több, e korban jelentős szakmunkát fordított latinból németre és adott ki.

A továbbiakban elmondja, Trnka a hæmorrhoid-betegségekról szóló tanulmányáról barátai előtt úgy nyilatkozott, hogy az „... legjobb munkája, amelyben önmagát is felülmúlta”. Ezt az opust „...könyvtárunk iránti szeretetének örök emlékezetéül Akadémiánknak hagyományozta...”²⁸³

A munka elterjedtségére és jelentőségére utal a német kiadás. Ennek utóiratában a jeles kiadó, fordító és gyakorló orvos Knebel, a fordítást azal indokolja, hogy a latinul már nem feltétlenül jól tudó orvosok számára is hozzáférhetővé kell tenni ezt a nem jelentéktelen, hasznos művet.

Valamennyi, itt említett könyve német nyelven is megjelent, jeléül annak, hogy valóban érdeklődést keltettek. Nem kétséges, hogy munkáiban sok jelentős régi adatot mentett meg a feledéstől.

Magyarra sajnos egy művét sem fordították le, noha köztudott volt Trnkáról, hogy a magyar nyelvet nemcsak szerette, de nagyon szépen beszélte is. Lévén azonban akkor a magyar egyetemen a latin a hivatalos előadási nyelv, magyar tudása csak magánhasználatra szolgálhatott.

Évtizedek folyamán nagy könyvtárat gyűjtött össze, amelyet 1790-ben elárvereztek. Ennek a kitűnő szakkönyvtárnak – állaga kb. 3000 kötet volt – 1790-ben Trattner kiadásában egy 110 lapos nyomtatott katalógusa is megjelent.²⁸⁴

Jövedelmének tekintélyes részét könyvtárára fordította, s ennek volumenét eléggé illusztrálja az a körülmény, hogy halála után háromezer forintot vette meg a budapesti Egyetemi Könyvtár. Benne foglaltatnak természetesen Trnka saját munkáinak példányai is. Érdekesek ez utóbbiak közbekötött tiszta lapjain tett utólagos, sajátkezű bővítései a szerzőnek, jeléül annak, hogy Trnka nem szűnt meg könyvei megjelenése után sem a bennük foglalt tárgy fejlődését tovább is éber figyelemmel kísérni. E feljegyzések mindvégig oly pedantériával vannak írva, hogy joggal mondja egyik kortársa és munkái bírálója, hogy „olyanok, mintha egy lassan készült, melancholikus és unalmas festmény lenne; pedig aki látta őt íráshoz fogni, bizvást állíthatja, hogy tíz kancellista közül alig akadna egy is, aki kiállná vele a gyorsírásban a versenyt”.

Ezzel a magyar orvostörténelmi irodalom – Győry Tibor több mint száz évvel ezelőtti rövid megemlékezésén kívül – alig foglalkozott.²⁸⁵ Mindössze néhány sort szentel neki egyetlen munkáját említve a nagynevű gyermekgyógyász professzor, Bókay János.²⁸⁶

Bókay úgy vélekedik a gyermekgyógyászat történetéről németül írott

²⁸² Schraud in Trnka id. műve Vol. II. p. XVII.

²⁸³ Trnka ibidem

²⁸⁴ Catalogus librorum et actorum medicorum Wenceslai Trnka etc. Pestini, 1796. Trattner. X, 110 p. Vö. Lukinich I.: A magyar bibliográfia első kísérletei. = Magyar Könyvszemle. Új folyam 32 (1925) p. 17.

²⁸⁵ Győry T.: Emlékezzünk régiekről. Trnka Vencel. = Orvosi Hetilap 46 (1902) p. 41.

²⁸⁶ Bókay, J.: Die Geschichte der Kinderheilkunde. Berlin, 1922. Springer. pp. 30–31.

munkájában, hogy Trnka Vencelnek a rachitistről írt terjedelmes, 340-oldalas könyve jelentős mértékben gazdagítja az angol kór irodalmát. Átlapozva Trnka könyvét, úgy tűnik, ez legfeljebb a rachitis okozta deformitások orthopæd korrekciójára vonatkoztatva igaz. A rachitis ætiológiáját és gyógyítását illetően a pesti professzor éppúgy a sötétben tapogatózott, mint az addig e betegségről megjelent cca. 70 más könyv szerzője. A rachitisban szenvedő gyermek fürdetéséhez Trnka által előírt recept pl. 31 ingredientit tartalmaz, s inkább egy paracelsusi vényre emlékeztet.

A mű nagy érdeme, hogy teljes képet rajzol az akkori ismeretekről, beleértve a ma is ismert nevű angol orvos, Glisson teóriáját és kezelési gyakorlatát.

Tudományos munkássága nem tekinthető kizárólag kompilativnak. F. Loeffler 1901-ben megjelent dolgozatában²⁸⁷ emlékeztet arra, hogy a malignus tumorok malariainoculatioval való „gyógyításával” már Trnka is kísérletezett. Kísérletei azonban eltörpültek két évtizedes oktatói munkássága mellett.

Trnka enciklopedikus teljességre törő írásai évtizedeken át okították hallgatóit és irányították a kor gyakorló orvosait.

²⁸⁷ Loeffler, F.: Eine neue Behandlungsmethode des Carcinoms. = Deutsche Medizinische Wochenschrift 27 (1901) No. 42. Loeffler visszailleszt a lázak történetére egészen Hippocratesig (Epidemiorum Lib. VI. sect. 6. Cap. V.) és azok befolyására más kórformáknál (Epid. Lib. I. sect. 3. Cap. XXIV), majd Trnka Hist. febr. intermitt. c. munkájából idéz: „Tumores etiam varios intermittentem febrem discutare observatione constat. Virgo vestalis mamma sinistrae scirrhusae amputationem sustinuit. Haud ita multo post mamma altera fit scirrhusa, frustra mercurii erat usus internus externusque, licet diuturnus. Donec tertiana duplex superveniens, aliquot hebdomadam spatium, scirrhum in integrum discussit, teste Collin. Eadem quin plura de quartana notata sunt.” [Megfigyelés alapján tudható, hogy a különféle daganatokat megszünteti a váltóláz. Egy apáca túlélte bal scirrhusos emlőjének amputációját. Nem sokkal később a másik emlője is scirrhusos lett, hiába alkalmaztunk hosszadalmasan külsőleg és belsőleg is higanyt. Végül dupla harmadnapos láz lépett föl nála néhány héten át, amely a scirrhust teljesen megszüntette – írja Collin. Ugyanezt ráadásul több esetben is följegyezték a negyednapos lázról is.”] Lásd: Trnka id. műve cap. 9. p. 232. Loeffler úgy véli, ez további terápiás alkalmazás alapja lehet.

Friedrich Loeffler (1852–1915) véleménye nem hanyagolható el, hiszen Loeffler, aki Robert Koch munkatársa volt, egyike kora legkiválóbb bakteriológusainak, nevéhez fűződik – többek között – a diftéria bacillus felfedezése (1885). A greifswaldi egyetem higiénikus professzora ma is olvasásra érdemes műve: 'Vorlesungen über die geschichtliche Entwicklung der Lehre von den Bakterien' (Berlin, 1887).

SCHULTHEISZ EMIL

AZ ÉLETTAN ELSŐ TANÁRA:
PRANDT ÁDÁM IGNÁC

Az orvosi kar felállítását elrendelő 1769. december 14-i királynői intimatium megjelenését követő hónapok alatt folytak a kar megindításának előkészületei. Kiírták a pályázatokat a tanári állásokra.

A királynő állandóan követendő elvként mondta ki, hogy a tanszékekre csak olyanokat szabad alkalmazni, akik maguknak tudományukkal hírnevet szereztek. Az egyes tanszékekre elsősorban az akadémiai és főgimnáziumi tanárokat, valamint a főorvosokat tartották hivatottnak, de tekintetbe vettek más tudósokat is, akik munkáikkal igazolták rátermettségüket. A jelölést az egyes karok végezték, mégpedig leggyakrabban írásban és szóban megtartott versenyvizsga alapján, amikor is a jelölteknek több tanszék tudománya körébe tartozó kérdésre kellett feleletet adni és előadási képességét bizonyítani. Az illető kar minden egyes tagja véleményét nyilvánította a pályázó képességei és tudománya felől, és a jelölés ezek figyelembevételével történt. Ismertebb tudósok pályázatát vizsga nélkül is elfogadták. A kar jelöléseit az egyetemi tanács továbbította a Helytartótanácsnak, mely a jelöléshez hozzáfűzte a maga véleményét, nemegyszer megváltoztatván a sorrendet. A Helytartótanácsból a magyar udvari kancellária elé Bécsbe került az ügy, amely a végső felterjesztést megtéve, nemegyszer szintén változtatott a jelölésen. Miután a végleges jelöléshez az államtanács is véleményét nyilvánította, a királynő többnyire azt nevezte ki, ha nem is kivétel nélkül, akit tudományos eredménye és tanári felkészültsége alapján a kar első helyen jelölt.

Megjelent az egyetemi tanulmányi szabályzat is, a '*Norma studiorum tractandorum pro singula facultate*'.²⁸⁸ Valamennyi fakultás megkapta a maga különleges írásos normáját. A jogi kar tanárai egyes tárgyakhoz még külön előadási útmutatásokat is kaptak.

Egyedül az orvosi kar nem kapott írásos szabályzatot, előadási utasí-

²⁸⁸ Teljes terjedelmében közlésezi a Merkur von Ungarn 2 (1787) pp. 61–74. Itt újra hangsúlyozza, hogy a nagyszombati egyetem a bécsivel „per omnia conformare tenebitur” [minden tekintetben köteles egyezni].

tást. Ehelyett az újonnan kinevezett orvostanárokat felszólították, hogy Bécsben Van Swietennél személyesen jelentkezzenek. Mint tudjuk, Van Swieten hosszabb beszélgetés keretében maga adta meg a tanítás anyagára, az előadás elveire és gyakorlatára vonatkozó útbaigazítását. A Bécsben végzett 18 pályázó közül a már ismert öt jelöltet – akiket tudásuk, felkészültségük ismeretében maga Van Swieten választott ki a nagy feladatra – szólították fel, hogy folyamodványaikat nyújtsák be gróf Fekete György alkancellárnak. Mind az öt Swieten tanítványa volt, közöttük Prandt Ádám Ignác.

Prandt Ádám Ignác 1739-ben született Péterváradon. Filozófiai és orvosi tanulmányait Bécsben végezte, ahol 1768-ban orvosdoktorrá promoveált.²⁸⁹ Éveken át a Boerhaave tanítványa, a nagynevű klinikus, De Haën mellett dolgozva, igen jó elméleti ismereteit alapos kórházi gyakorlattal egészíthette ki. Jelentős irodalmi felkészültsége, józan ítélőképessége és klinikai gyakorlata alapján választotta ki tanítványát Van Swieten a nagyszombati egyetem tanárának. Az 1784/85-i tanévig az élettant és gyógyszeriant adta elő. Később az élettant az általános kórtannal cserélte fel. Az 1791/92-es tanévtől kezdve a belgyógyászat tanszékét vette át, és csak belorvostant adott elő, illetve annak betegágy melletti oktatását végezte. Utóbbi lassan terhessé vált az idős és nyilván nem egészséges tanárnak. Hosszú, folyamatos egyetemi szolgálat után, 1813-ban „törődöttségére” való hivatkozással kérte, hogy a belorvostan gyakorlati részének oktatásától, a betegágy melletti tanítástól mentseik fel. Előadásait azonban nem szerette volna feladni, kérte, hogy azokat megtarthassa. A 74 éves Prandt akkor már szemmel láthatóan igen törődött, fáradt ember volt, aki már valóban nem tudott megfelelni feladatának a tanszéken. Előadásainak addig magas nivója látványosan csökkent. Nem teljesen érthetetlen tehát, hogy előbb néhány hallgatója iratkozott át a bécsi egyetemre, majd pedig tömegesen hagyták el a magyar egyetemet, hogy Bécsben folytassák tanulmányaikat a második év befejeztével.

A tanártestület és az egyetemi magisztrátus szolidáris volt egykor igen kiváló és jóképességű, elismert tanártársukkal. Teljesíteni szerették volna kérését. Bécsben azonban ehhez nem járultak hozzá. Tulajdonképpen helyesen, hiszen sem Prandt tekintélyének, sem az egyetem jó hírének nem tett volna jót a már tényleg nem alkalmas tanár további, akár korlátozott működése. I. Ferenc 1813. október 22-én kelt leiratában elrendelte Prandt nyugállományba helyezését, ahogy akkor mondták: „*jubilatióját*”.

Az elismeréssel méltóan együttérző, de talán túlságosan is szolidáris kar az utasítás végrehajtását azonban olyan sokáig késleltette, hogy a ki-

²⁸⁹ Értekezése: *Dissertatio inauguralis medica de vesicantibus*. Viennæ, 1768. 45 p. – Prandt személyére vonatkozó igen kevés feljegyzés forrása: *Hazai és Külföldi Tudósítások* 12 (1817) II. félév. No. 5. és *Tudományos Gyűjtemény* 1 (1817) No. 8. p. 160.

rály – az egyetem érdekében – kénytelen volt azt újra elrendelni 1815. június 5-én kelt leiratában.²⁹⁰

Prandt volt a nagyszombati orvosi kar első dékánja. Erre a tisztségre több mint négy évtizedes tanársága alatt még hat ízben választották meg.

A rektori tisztet az 1774/75. tanévben töltötte be. 1790-ben újra rektorrá választották, ezt azonban nem fogadta el.

Ismeretes az ellentét, mely Van Swieten halálát követően az Anton Störck által irányított *Studienhofkommission*, illetve maga Störck és a nagyszombati kar között volt.

A többi tanárhoz hasonlóan a rá is vonatkozó Störck-féle támadást ő sem akarta megválaszolatlanul hagyni. Gilg felszólítására udvariasan bár, de határozottan ír: „Én, Prandt Adám Ignác, a physiologia s a materia medica professor, a Boerhaave-féle Institutiok Commentárjaiban foglaltak szerint tanítok...”. Mint a továbbiakban előadja, azt a rendszert követi, amelynek alapján maga is hallotta a tárgyról szóló előadásokat a régi, nagyhírű bécsi egyetemen, mellyel a nagyszombati universitas „conformá tenni” rendeltetett.

Tudjuk, hogy a Boerhaave-féle Institutiók magyarázatai, kiegészítései mesterétől és pártfogójától, Van Swiententől származnak. A továbbiakban Prandt pontról pontra taglalja előadásait.

Gondosan végigolvasva jelentését, kitűnik, hogy Prandt távolról sem szolgálai módon követi a comformetur – eredetileg nem is rossz célzatú előírásait. Hosszan fejti ki, hogy mindazt, amit a „hírneves Boerhaave” halála, illetve a Commentárok megjelenése óta a kémikusok, anatómusok, a gyakorló szakemberek, orvosok újat felfedeztek, előadásaihoz hozzáfűzi. De azzal is megismerteti hallgatóit, amit harminc esztendő olvasmányából merített, amit jónak látott és hasznosnak tartott, s jön az enyhítő mondat: „...úgy, mint az Bécsben szokás”. A *materia medicat* is úgy magyarázza, ahogy azt annakidején a könyv szerzőjétől, Crantzól Bécsben hallotta.²⁹¹

²⁹⁰ StR 3653. ex 1813. – „Resolutionis Meæ de octobr. 1813 firmiter inhæreo...” kezdődik a második utasítás, illetve leirat. StR 669. ex 1815.

²⁹¹ A jelentés forrása OL Helyt. Fund. Lad. D. Fasc. 17. II. 3215/1773.; Győry T.: Az orvostudományi kar története 1770–1935. Bp., 1936. [Pázmány Péter Tudományegyetem]. p. 79. (A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története. 3.) – A Gilg János orvostudományi igazgató felhívására a Störck-féle támadást visszautasító jelentése így szól: „Én, Prandt Adám Ignác, a physiologia és a materia medica tanára a Boerhaave-féle Institutiók commentárjaiban írottak szerint tanítok, amely rendszer szerint magam hallottam előadni a nagyhírű bécsi egyetemen, mellyel a nagyszombati egyetem azonossá tétetni rendeltetett... A Materia medicat is magyarázom, amint azt a szerzőnél, Crantz-nál Bécsben hallottam. Végigmegyek a három kis kötetben és minden egyes gyógyszerrel külön beszélek és hatásuk, adagolásuk és a legmegfelelőbb kiszolgáltatási formák ismeretében kívül minden egyéb tudnivalót hozzáfűzök, mind azt is, ami a könyv legutóbbi kiadása óta új anyag. E tárgyból kétszer egzaminálok hetenként – bécsi norma szerint – amikor a tanulók gyakorlatoztatnak, helyreigazítanak, oktattatnak.”

A gyógyszerstanból hetenként kétszer tart előadást. Physiologiát minden tanítási napon, tehát csütörtök és vasárnap kivételével, de. 9–10-ig.

A 18. században az anatómiából kialakult az *anatomia animata*, a physiologia. Minél jobban megismerték a szervek felépítését, annál nagyobb volt a funkciójuk iránti érdeklődés. Megszületett az a tan, amely már nem akart spekulációkba bocsátkozni. Az eredetileg anatómus Haller a 18. század közepén megírta az élettan első tankönyvét, ezzel utat mutatva a jövő kutatók számára. Az élettan önálló diszciplínává alakult. Haller úttörő munkássága és összegző, az élettan egészét áttekintő művei jelentették az élettani irodalomban a fordulópontot. A bécsi orvosi fakultás tanulmányi rendje Störck 1775-ben kelt utasítása alapján kötelezővé tette Haller élettani tankönyvét, így vált ez az előadások alapjává a magyar egyetem orvosi karán is. Mint látható, a conformetur ez esetben egyáltalán nem vált az egyetemi oktatás hátrányára. Nem kevésbé jelentős volt az az élettani irányzat, amely Hollandiából indulva éppen Van Swieten bécsi előadásaiban kapott nagy nyilvánosságot. Prandt, aki Bécsben Van Swieten hallgatója volt, megfelelő formában képviselte mind a két irányzatot. Megmutatkozik ez két tanítványának, Pfentner János György és Schimert János Péter doktori értekezéseiben.²⁹² Könyvei, egyéb írásai nem lévén, munkásságára mindenekelőtt tanítványainak általa irányított, illetve írt disszertációiból lehet következtetni.

Mint többször rámutattunk, inaugurális disszertációján kívül egyéb, nyomtatásban megjelent írása nem maradt fenn. Őt is, akárcsak Schoretics professzort, bíztatni kellett az írásra. A már ismertetett 1784. június 14-én kelt királyi leirat hívja fel a kar figyelmét arra, hogy „...ugyanazt kell tenni Prandt élettan-professzor esetében is, aki arról számolt be a királyi megbízottnak, hogy Haller hatalmas *'Az élettan alapelemei'* című munkáját összefoglalja majd”.²⁹³

Az egyetemi tantárggyá vált élettan első, még külföldi egyetemeken tanult magyar művelői, a leydeni élettani iskola követői, akik Boerhaave nézeteit interpretálták. A bécsi egyetemen végzett magyar orvosok disszertációi Boerhaave könyvének Van Swieten kommentárjai alapján, illetve De Haën irányításával készültek. Ezt a hatást tükrözik a nagyszombati egyetem orvosi karának értekezései is. Ugyanakkor, s ezt külön is kell hangsúlyozni, Plenck és főként Prandt révén már a Haller-féle élettani felfogás is megjelent a magyar orvosi stúdiumban. Elmondhatjuk tehát, hogy a magyar orvosi fakultás hallgatói a legújabb élettani ismeretek

²⁹² Pfentner, J. G.: *Dissertatio inauguralis medica de causa caloris animalis*. Tyrnaviæ, 1776. Typis Tyrnaviensibus. 19 p.; Schimert, J. P.: *Dissertatio inauguralis medica de systemate sexuali*. Tyrnaviæ, 1776. Typis Tyrnaviensibus. 22, [2] p. – Prandt nagyszombati tartózkodása alatt mindössze ez a két tanítványa írt élettani tárgyú doktori értekezést.

²⁹³ Linzbauer, X. F.: *Codex Sanitario-Medicinalis Hungariæ*. Tom. III. p. 148.

birtokába jutottak. Így jelenik meg az élettan később Prandt tanszéki utódának, Rácz Sámuelnek munkáiban is, mint azt 'A Physiologiának rövid summája' is példázza.

Prandt tanítványainak doktori értekezései jó stílusban írott, igen precíz írások. Jól tükrözik mesterük szemléletét, illetve a kor fiziológiai ismereteinek a tárgyra vonatkozó ismeretanyagát.

Az ő munkáikból is kitűnik, hogy Prandt, mint De Haën tanítványa, az egzakt munka híve volt. A polipragmáziát mind a tudományban, mind a betegség melletti gyakorlatban kerülendőnek tartotta. Hogy tanítványai milyen mértékben akceptálták, az kiderül Huszty Zakariás Teofil több hivatkozásából.²⁹⁴

Ennek a szerény és tanítványai szerint is tudós tanárnak életéről igen keveset tudunk. Dékáni, rektori működéséről is csak néhány feljegyzés van, társasági életéről nincs említés, csak annyi ismeretes, hogy csakúgy mint tanártársai, Trnka Vencel és Schoretics Mihály, tagja volt a Van Swieten által alapított, az orvosok özvegyeit segítő bécsi egyesületnek (Societas Viduarum Facultatis Medicæ Viennensis).

1802-ben a betegeskedő Schoretics helyett Prandt eddigi tárgyai mellé átvette a kórtan oktatását, míg Schoretics a belgyógyászat előadásait még megtartotta. Később – az új tanulmányi rendnek megfelelően – már a pesti karon az 1785/86-os tanévtől Prandt Ádám az élettan tanára átvesszi a kórtan és a gyógyszerstan tanszékét is.²⁹⁵

Jóllehet Prandt irodalmi munkássága – szemben tanártársaiéval – csekély, tudása igen nagy. Tanártársai olyannyira elismerték, hogy a belgyógyászat rendes tanárának, Trnka Vencelnek 1791-ben bekövetkezett halálával megüresedett tanszékre Prandtöt jelölték első helyen. Ez a kari hierarchiában egyúttal rangemelkedést is jelentett.

A Helytartótanácshoz több pályázat is érkezett. Ferenc király az orvosi kar és a vele egyetértő protomedicus javaslatát fogadta el. Ennek értelmében a Helytartótanács 1792. április 27-én értesítette az egyetemi magisztrátust, hogy Őfelsége a belgyógyászat, *praxis clinica* tanszékére ki-nevezte Prandtöt. Ezzel elismerték eddigi kiváló tanári tevékenységét és elméleti-gyakorlati tudását.

Elismert külföldön is. A krakkói egyetem orvostudományi fakultása 1776. októberi 15-i reformjavaslatában, egyebek között, Prandt Ádám mű-

²⁹⁴ Vö. Huszty, Z. T.: Diskurs über die medicinische Polizei. Pressburg, 1786. Lőw. I. köt. p. 178, 490., II. köt. p. 520. A gyógyszerstanra vonatkozóan pedig Huszty, Z. T.: Kritischer Kommentar über die österreichische Provincial Pharmakopee, mit einem Entwurfe zu einem gemeinnützigen verbesserten Dispensatorium. Pressburg – Leipzig, 1785. Lőw. p. 290.

²⁹⁵ Linzbauer X. F. id. műve Tom. III. p. 313.

veinek olvasását ajánlja a gyógyszeretan tanításához.²⁹⁶ Ezek nyilván előadási kéziratok voltak, melyek nem maradtak fenn.

1813-ban 43 évi egyetemi szolgálatra tekinthetett vissza az első nagyszombati tanárok már csak egyedül élő tagja, Prandt Ádám Ignác. A fakultás tanárai aggódva látták, hogy a közbecsülésben és szeretetben álló tanár egyre rosszabb testi állapotba kerülve szellemileg is hanyatlik, önkritikáját elvesztette, de tanártársai barátságát és tiszteletét 1817. július 15-én, 78 éves korában bekövetkezett haláláig megőrizte.

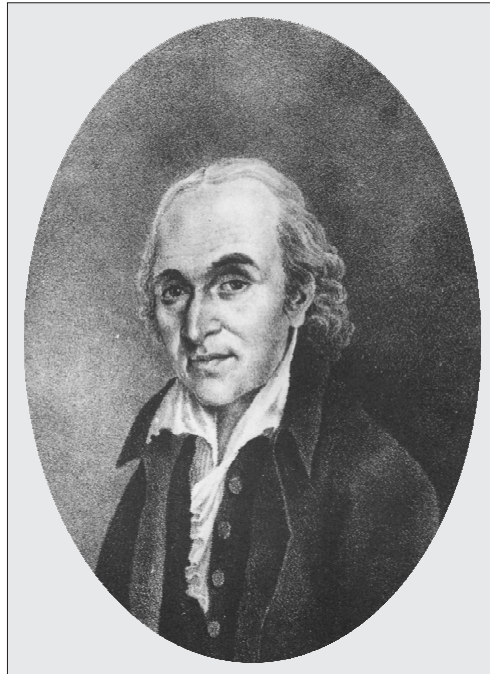
Az egyetem pedumai

²⁹⁶ Liber Actorum et Conclusionum Inclytæ Facultatis Medicæ 1750–1783., kéziratot jegyzőkönyv, f. 93.: „Commendetur lectio... Prandtii...”. Vö. Herczeg Árpád megjegyzését, in: Szumowski Ulászló: Az orvostudomány története. Bölcsészeti szempontból nézve orvosok és orvostanhallgatók számára. Ford.: Herczeg Árpád. Bp., 1939. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat. p. 459.

SCHULTHEISZ EMIL

A KÉMIA ÉS BOTANIKA TANÁRA: WINTERL JAKAB JÓZSEF

A nagyszombati egyetem első botanika és kémia tanárának emlékét a botanika hazai története a legnagyobbaknak kijáró megbecsüléssel őrizte meg. „Winterl egyike a legrokonszenvesebb alakoknak a magyar botanika történetében. Tudománya iránti lelkesedés, páratlan orvosi és tanári lelkiismeretesség jellemzik őt. A botanikuskertnek hűen gondját viselte még olyan időben is, midőn sem buzdító szó, sem anyagi vagy erkölcsi elismerés nem serkentette, sőt még őtöle követeltek áldozatokat. Kissé epés modora, olykor-olykor kitörő hirtelen természete inkább a viszonyokban leli magyarázatát és oly hibák, melyek erényeivel szemben eltörpülnek” – írja a botanikatörténész.²⁹⁷

A vegyész Winterl nevét pedig kora legismertebb kémikusai között olvashatjuk. Tanulmányai a legjelentősebb tudományos folyóiratokban jelentek meg. Könyveire az egész tudományos élet felfigyelt, ha nem is mindig a teljes egyetértés hangján. A tudománytörténetnek is hosszabb idő kellett, míg a kémiatörténetben betöltött valódi helyét meghatározhatta. Ahhoz azonban nem fér kétség, hogy jelentős tudós volt. Vegyészeti tévedései ellenére figyelemre méltó

²⁹⁷ Gombocz E.: A budapesti egyetemi botanikus kert és tanszék története. 1770–1866. Bp., 1914. Fritz Á. p. 5.

megállapításaival sokszor évtizedekkel előzte meg kortársait.²⁹⁸ Kortársainak véleménye kémiai munkásságának egy részét illetően megoszlott, de kutatói tisztaságát, teóriái és fejtegetései nagyobb részének jelentőségét elfogadták és ma a kémiatörténet ismét nagyra értékeli.

Híve, Oersted véleménye így hangzik: „...azok közé a kevesek közé tartozik, akik a természet mindazon jelenségeit, melyekkel találkozik, nyílt szemmel vizsgálja, s azokat mindaddig követi, míg azokat meg nem érti...”.²⁹⁹ E két tudományszakban nyújtott teljesítményeivel alkotott Winterl maradandót. Az sem kétséges azonban, hogy a róla alkotott kép akkor válik teljessé, ha tudjuk, hogy mindezt orvosi szemlélettel művelte, s az orvosi oktatás szolgálatába állította. Mindezeket túl pedig orvosprofesszorként nagy szakértelemmel foglalkozott az orvosképzés, az egyetemi oktatás, s nem utolsósorban az egész magyar egészségügy kérdéseivel.

A felső-ausztriai Steierben született 1739. április 15-én. Orvosi tanulmányait Bécsben végezte. Itt Crantz professzor – Linné ellenfele – volt egyik tanára. Igen jó tanítványnak bizonyult. Crantz, akivel még később jó, csaknem baráti viszonyban volt, annyira megkedvelte, hogy értékes herbáriumát neki ajándékozta. Ezt Crantz *'Stirpium austriacarum fasciculi'* című könyvében maga írja, még néhány más utalással együtt.³⁰⁰ Doktor értekezésének nem a botanika a tárgya, ez egy klasszikus orvosi tanulmány a gyulladásról.³⁰¹ Promotiója után Felső-Ausztriában volt gyakorló orvos. Magyarországi pályafutása a Felvidéken kezdődött, ahol a bányavárosok physicusaként működött. Innen szólította Van Swieten a nagyszombati egyetem orvosi fakultására.

A botanika első művelői hazánkban csakúgy, mint a kémia kutatói, orvosok voltak.³⁰² Európa legtöbb egyetemén mindkét tárgy vagy együtt, vagy külön-külön mint tantárgy az orvoskaron kapott helyet, s kevés kivétellel csak a 19. század közepén, még inkább második felében került át a bölcsészkarra, illetve később a természettudományi karra. Leválván az orvoskarról, a természettudományi tanári stúdium része lett. Csak a kémia, később a biokémiával kiegészítve lett ismét orvoskari tárgy.

²⁹⁸ Szőkefalvi-Nagy, Z.: *Leben und Werk von J. J. Winterl (1732–1809)*. = NTM. Schriften Gesch. Technik und Medizin Leipzig 8 (1971) pp. 37–45.

²⁹⁹ Hans Christian Oersted (1777–1851) dán fizikus különösen elismerően ír róla. In: *Materialien einer Chemie des neunzehnten Jahrhunderts*. Regensburg, 1803. p. XVI. Aki viszont csak tévedéseit vette figyelembe, s Winterl egész vegyészeti munkásságát elítélte, az az egyébként neves kémiatörténész, Kopp volt. Kopp, H.: *Geschichte der Chemie*. 3. Theil. Braunschweig, 1845. p. 59.

³⁰⁰ A vonatkozó szöveget, melyből a kettejük közötti viszony is kiviláglik, közli Gombocz E. id. műve p. 5.

³⁰¹ Winterl, J. J.: *Dissertatio inauguralis medica proponens inflammationis theoriam novam*. Viennæ, 1767. Trattner. 202 p.

³⁰² Schultheisz E.: Purkircser György. In: Kapronczay K. – Vizi E. Sz. (szerk.): *Híres magyar orvosok*. 4. köt. Bp., 2003. Galenus. pp. 12–16.

A kémia és botanika tanszékének első professzorává a másik négy tanárhoz hasonló módon Van Swieten javaslatára a királynő Winterl József Jakab orvosdokort nevezte ki. Ez időtől fogva a magyar botanika története egyúttal a botanikus kert és a tanszék története. Van Swieten bizalma (szemben utódjával, Störckkel) Winterl személye és tudása iránt igen nagy volt. Nem véletlen, hogy a nagyszombati egyetemnek szóló, még Van Swieten idejében kiadott utasításban a hivatalosan előírt tankönyvek között sem botanikai, sem kémiai tankönyv címe nem olvasható. E két tárgy tanítását illetően az utasítás úgy szól, hogy a tanár, Winterl, a saját rendszerét (*systema proprium*) követheti, azaz a legjobb tudása és meggyőződése szerint adhat elő. Egyébként az approbált szerzők nevét, illetve munkáik címét a leckerend tartalmazta.³⁰³

Túl hamar vesztette el a nagyszombati orvosi kar initiatorát, megszervezőjét és pártfogóját. 1771 közepétől Van Swieten már olyan beteg volt, hogy az ügyek túlnyomó részét helyettese, Störck intézte, s Van Swieten 1772 januárjában bekövetkezett halálával a vezetést az egészségügyben és az egyetemek irányítását is végleg átvette. Mint tudjuk, nem hogy közöny, de kifejezett rosszindulat, az egyetemmel szemben gátló, lekicsinylő magatartás jellemezte, s végül még az eddig jóindulatú Mária Teréziát is ellenük hangolta. Störck a királynőhöz 1773. június 25-én felterjesztett jelentésében lekicsinylően ír a nagyszombati egyetemről.³⁰⁴ A Störck által írt jelentés rosszalló szavai leginkább Winterl ellen irányulnak. Az egyébként jó klinikus, de az új természettudományokban járatlan Störck éppen azt az új szemléletet és azokat az új megállapításokat kifogásolja, ami Winterl nevét külföldön is híressé tette. Van Swieten halálát követően nem egy esetben kellett ezzel a konzervatív s nem kis mértékben rosszindulatú felfogással szembeszállni. Winterl tanári működésének nagyobb része már Störck báró vezetésének időszakára esik, aki a kémia és botanika már akkor neves tanárát nem szenvedhette.³⁰⁵

*

A Van Swieten kezdeményezésére Jacquin által alapított és vezetett bécsi egyetemi botanikus kert mintájára, a nagyszombati egyetem mellett is létesítettek fűvészkertet. Igencsak távol volt azonban az idő, amikor a magyar egyetem fűvészkertje ahhoz hasonlóvá vált.

³⁰³ A címjegyzéket lásd: Merkur von Ungarn 2 (1787) p. 398.

³⁰⁴ OL Kanc. Acta gen. 3180. 1773. – közli Pauler T.: A budapesti m. kir. tudományegyetem története. I. köt. 1. füz. Bp., 1880. Kilián. p. 77.

³⁰⁵ Winterl panaszát, a sértő válaszokat, küzdelmeit, az akkor még meglévő iratanyagot lásd: Győry T.: Az orvostudományi kar története 1770–1935. Bp., 1936. [Pázmány Péter Tudományegyetem]. pp. 42–65. (A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története. 3.) és Gombocz E. id. műve pp. 4–13.

Megfelelő támogatás és pénz hiányában, sőt Van Swieten halálát követően Störck felsőbb irányítása idején – annak gátló tevékenysége folytán – Winterl a legnagyobb nehézségekbe ütközött, mind a botanikuskert kialakítása, mind a vegytani intézet kiépítése terén. A tanszék felszerelése siralmas. A botanikuskert alkalmatlan az oktatásra, az anyagiak elégtelenek.³⁰⁶ Winterl mégis oktat, kutat és szüntelenül, de igazán joggal panaszkodik. Sűrű felterjesztésekkel igyekeznek a helyzetén javítani. Tudjuk, hogy a Störck-érában Winterl tanszéke volt a legrosszabbul felszerelt, s anyagilag a legmostohábban ellátott. Lelkiismeretességét, páratlan tanári küldetését mi sem mutatja jobban annál, hogy asszisztencia híján feleségével és szolgálójával végezte laboratóriumi munkáját, illetve azokat a kísérleteket, melyeket előadásain mutatott be.

Egyik felterjesztésben a másik után hívja fel a kar figyelmét az alkalmatlan körülményekre mind a botanika, mind a kémia oktatását, gyakorlati bemutatását, s mint tudjuk, a tanítás, a gyakorlat és az oktatás egyéb nehézségeit illetően. A protomedicus Störck válasza félreértésről és rosszindulatú félremagyarázásról tanúskodik.³⁰⁷

Szerepet játszik ebben a Jacquin – akinek véleményét Störck minden botanikai ügyben, csakúgy mint a kémia kérdéseiben, kikéri – és Crantz közötti régi ellentét is, amit Jacquin nyilván átvitt Crantz tanítványára és ifjú barátjára, Winterlre, sőt úgy tűnik, az egész fakultásra is. Valójában nem tudjuk biztosan, hogy az egyébként nagy tudású klinikus, Anton Störck miért viseltetik ellenszenvvel az elődjének oly kedves, s az uralkodó által is megbecsült magyar orvosi karral szemben.

Störck válasza között van egy átirat, melynek Winterlre vonatkozó megrovó figyelmeztetése különös ellenszenvről tanúskodik. A megjegyzés Winterl új, dualisztikus kémiai rendszerére utalva írja, hogy úgy látszik, a nagyszombati tanárok új rendszereket alapítanak és a már jól megállapodott tudományt megvetik. Továbbiakban Störck azt írja, hogy jóllehet más egyetemeken még ennyit sem költenek kémiára „az orvosoknak és gyógyszerészeknek szükséges kémia mégis pontosan és szépen tanítatik, mellőzik ugyanis a bizonytalan, felesleges és furcsa kísérleteket”. Pedig abból a felterjesztésből, amiben a többi tanárhoz hasonlóan, a tanítás és a tananyag védelmében, 1771-ben Winterl is, mint a vegytan tanára, összefoglalja előadásainak tartalmát, kitűnik, hogy a legújabb kémiai tanokat adja elő,

³⁰⁶ Winterl kémiai laboratóriumát Toldy Ferenc a következő szavakkal festi le: „Egyetemünk régi, úgynevezett kémiai laboratóriuma egy konyhából áll, melyhez egy szertárnak használt előszoba vezetett, s mely más oldalról egy legfeljebb harminc ülőhelyet magába foglaló tanszobába nyílt. ez így volt fél századig, Winterl és Schuster tanárok alatt s ennek haláláig.” Toldy Ferenc Irodalmi beszédei. 2. kiad. Bp., 1878.

³⁰⁷ Störcknek Winterl felterjesztésére vonatkozó teljes szövegének magyar fordítását közreadtuk a jelen kötetben (– a szerk. megj.)

igaz saját véleménye kíséretében. Ez az anyag – mint írja – „mindent felölel, ami Boyle-tól fogva mindeddig igaznak ismertetett el”.³⁰⁸

A botanikusoktra vonatkozó válasz sem kedvezőbb: Jól felszerelt botanikus kert mindenütt kívánatos, de nem feltétlenül szükséges...³⁰⁹

STÖRCK MEGJEGYZÉSEI WINTERL FELTERJESZTÉSÉRE (1773)³¹⁰

Úgy látjuk ugyanis, hogy a nagyszombati tanárok újfajta rendszereket hoznak létre, és a már jól bevált tananyagot semmibe veszik, amit már eddig Nagyszombatban kiadott orvosdoktori disszertációik is bizonyítanak, különösen a vegytani és az egyéb, hasonló rendszerekre vonatkozóan.

Számos egyetemen nem fordítanak annyi pénzt a vegytanra, mint a nagyszombatin, a orvosok és a gyógyszerészek számára szükséges vegytant mégis pontosan és kiválóan oktatják, ezeken az egyetemeken ugyanis a meggondolatlan és haszontalan kísérletezést kerülik.

Jól felszerelt botanikus kert szinte sehol nincsen, igaz, nincs is rá feltétlenül szükség, hiszen az előrelátó természet mindenütt elegendő növényt és fűvet terem. A gondos oktatók tehát a növénytani rendszert világosan és alaposan a kollégiumban oktatják, majd megfelelően felkészített tanítványaikat hetente kétszer a rétekre vezetik, ahol számukra a fellelt növényeket a rendszertan alapján mutatják be és magyarázzák, mindegyik pedig Nagyszombatban annál is könnyebben sor keríthető, mivel a hallgatók létszáma itt igencsak alacsony.

*

A baj az, hogy erről még a királynőt is sikerült meggyőznie, aki a fenti felterjesztést el is fogadta.³¹¹

Störck nyilván attól is tart, hogy a nagyszombati egyetem, neves tanárainak külföldi elismertsége révén, a bécsi kar hegemoniáját veszélyezteti.

³⁰⁸ Linzbauer X. F. id. műve Tom. III. p. 104.

³⁰⁹ Az 1777-ben kelt kancelláriai iratot idézi Gombocz is id. műve p. 7.

³¹⁰ Forrás: OL Kanc. Acta gen. 3180. ex 1773. – idézi: Gombocz E.: A budapesti egyetemi botanikus kert és tanszék története. 1770–1866. Bp., 1914. Fritz Á. p. 127. Fordította: Magyar László András.

³¹¹ Az aktára saját kezűleg írta: „ich approbiere in allen die hier folgende Note des Störcks” [mindenben jóváhagyom Störck itt következő feljegyzését]. (OL Kanc. Acta gen. 3180. ex 1773. – idézi: Gombocz E. id. művében p. 7.)

A vita még évekig folyt kisebb-nagyobb engedmények kíséretében. Mindenesetre Winterl az érdem, hogy 1775-től 1808-ig tartó tanársága alatt mind a kémia, mind a botanika elismerten magas szintet ér el, s végül még a botanikus kert is a megfelelő módon alakult, jóllehet Störck nemegyszer szólt ellene.³¹² Kutatásait a nehézségek ellenére változatlan intenzitással folytatja. Tanulmányai egyre-másra jelennek meg a legjobb folyóiratokban. Ami pedig az akkor még nem ritkán vitatott növénytani rendszerezést illeti, előadásában elsőnek szegődött Linné rendszere mellé.

Winterl a téli félévben főleg kémiát ad elő, a botanikára a nyári félévben kerül sor. A naponta délután 4-kor tartott botanikai előadásait már reggel ½ 7-kor kezdte demonstrálni a fűvészkertben.

A berendezés, felszerelés hiányosságai ellenére Winterl már nagyszombati tanársága idején is szép eredményekről számolhat be. Tanúskodik erről az ez idő alatt tanítványai tollából megjelent öt inaugurális disszertáció is, melyeknek szerzője valójában ő maga. Tudjuk, hogy a 18. században aránylag kevés olyan egyetemi disszertációval találkozunk – függetlenül attól, hogy milyen fakultás keretén belül készült –, mely a hallgató eredeti műve volna. Bennük leginkább a professzor nézetei, gondolatai, elméletei tükröződnek. Sőt gyakran az inaugurális disszertáció egészének szerzője a tanár. Így Winterl tanítványainak írásai valójában az ő szellemi termékei, melyekben Winterl tudományos nézetei jutnak kifejezésre.³¹³

Az egyetem Budára, majd Pestre költözése újabb küzdelmeket jelentett. Tény, hogy keserves, de évek múlva szép eredményt hozó munkásságát az önzetlenség, a tudományok iránt tanúsított áldozatkészség jellemzi. Sajátjából nem kis összegeket áldoz.

³¹² „Der Auftrag für den alldortigen botanischen Garten ist zu übertrieben...” az ottani botanikus kertre vonatkozó kívánság túlzott. (OL Kanc. fenti iratából – idézi: Gombocz E. id. művében p. 9.)

³¹³ Több-kevesebb önállóságot leginkább azokban az értekezésekben kereshetünk, melyet elnöklő tanár nélkül tartottak. Ez a német és olasz egyetemeken nem volt nagyon ritka. A nagyszombati egyetemen ilyen doktori értekezés, „elnök nélküli” disszertáció Reinegs Jakabé (1744–1793), aki Winterl tanítványai közül külön említést érdemel. A Winterl-féle nagyszombati értekezések a következők: 1. *Flora Tyrnaviensis indigena pars prima. Quam cum annexis thesibus etc. pro consequenda suprema medicinae laurea, et juribus ac privilegiis eidem annexis die... mensis Augusti anni 1774 hora consueta in palatio universitatis publicae disquisitioni exponet Sigimundus Horvátovsky Hungarus Bartphensis e comitatu Sárosiensis. Typis Tyrnaviensibus. Anno ut supra.* – 2. *Dissertatio inauguralis medica de partibus plantarum quam... submittit Joannes Daniel Mauksch Nobilis Hungarus Kæsmarkensis. Tyrnaviæ, 1776.* – 3. *Kótz, Jonathan Valentinus: Dissertatio inauguralis medica de generibus plantarum. Sept. 1776. Trynaviæ, 1776.* – 4. *Dissertatio inauguralis de systemate sexuali quam submittit Joannes Petrus Schimert, Saxo-Transsilvanus. Tyrnaviæ, 1776.* – 5. *Dissertatio inauguralis de rerum naturalium affinitatibus quam... submittit Stephanus Lumnitz, Hungarus Schemniciensis. Tyrnaviæ, 1777.*

A botanikus kert ügye azonban csak a császár erélyes közbelépésére rendeződik, aki egyenesen Winterl javaslataira hivatkozva adja ki a fűvészkertre s az oktatásra vonatkozó utasításait 1786-os pesti tartózkodását követően.

A császár az egyetemen tett 1786. augusztusi látogatása során a fűvészkert és a kórodák állapotával való elégedetlenségének adott kifejezést, mégpedig egy saját kezű iratban. Részletes utasításokat adott, s 600 forint kiutalását („ha szükséges, több legyen”) rendelte el. Intézkedés történt, hogy Winterl számára a kért növényeket megvegyék. A megyei főorvosok – Winterl kérésének, illetve javaslatának megfelelően – pedig utasítást kaptak, hogy a területükön található ritka növényeket küldjék be.³¹⁴

A felvilágosodás szellemében született, az államot és polgárait kétségkívül szolgálni kívánó *Ratio Educationis*nak volt egy, a tudomány szempontjából kevésbé haladó tézise. Kimondotta ugyanis, hogy „...az egyetemnek nem feladata tudósokat kibocsátani, hanem az államnak kell derék, erkölcsös polgárokat nevelnie”. Az orvosi kar néhány tudós tanárát ez sem a kutató, sem a szakirodalmi munkásságtól nem tudta visszatartani. Már a nagyszombati első öt között három olyan volt, akinek tudományos és irodalmi munkásságát nemzetközi elismerés fogadta: Plenk, Trnka és nem utolsósorban Winterl, akinek kémiai tárgyú írásai különösen nagy visszhangot keltettek.

Winterl a dualisztikus kémia egyik legkorábbi hirdetője. Vegytani főműve 1800-ban jelent meg, ez amolyan kémiai vitairat volt, amely valóban vitát váltott ki, s a vita végül is az analitikus kémia továbbfejlődéséhez vezetett, még akkor is, ha a szerzőnek nem volt mindenben igazsága.³¹⁵ Nemesak művelte mindkét diszciplínát, de a kutatás, a tudományos munka érdekében áldozta fel jelentős – nem a tudományból származó – vagyonát.

A legelsőik közé tartozott, akik az akkor új Berzelius-féle „dualisztikus rendszert” elfogadták és propagálták. Utóda Schuster János két kötetben adta ki Winterl erről tartott (és általa módosított) előadásait.³¹⁶

Winterl főműve a *'Prolusiones ad chemiam sæculi decimi noni'* [Előgyakorlatok a tizenkilencedik század kémiájához] (Buda, 1800) bonyolult munka, melyben a szerző – többek között – a vegyületek dualisztikus összetételéről szóló tézisének fejti ki. Elgondolásait Lavoisier elmélete is befolyásolta, akinek felfogását a flogiszton téves voltáról osztotta, de a francia tudós több más tanát nem fogadta el. Fejtegetései arra engednek kö-

³¹⁴ OL Helyt. Conv. 1786. szept. 19. 40733.

³¹⁵ Vö. Gazda I.: Reáltudományaink történetéből. Bp., 1995. MATI. p. 155.

³¹⁶ A csaknem 800 oldalú kitévő munka német nyelven 'System der dualistischen Chemie des Prof. Winterl' címen Berlinben jelent meg 1807-ben.

vetkeztetni, hogy Winterl Berzelius dualisztikus elektrokémiai elméletének bizonyos mértékben előfutára volt.³¹⁷

A könyv feltűnést keltett Európában. Híve, Oersted dán fizikus németre fordította.³¹⁸ Ennél jobb fordítás származik tanítványának és későbbi utódjának, Schusternek a tollából.³¹⁹

Mint kémikus, nagyon sokat tett hazánk természeti kincseinek, főleg a gyógyászatban használható ásvány- és gyógyvizek megismerése érdekében. Részletes „*instructiót*” állított össze, mely az ország ásványkincseinek felkutatására, leírására és kémiai vizsgálatára tanította a tisztiorvosokat.³²⁰

A gyógyvizek analíziséhez külön módszert dolgozott ki. Ennek részletes leírása egyik kedvelt tanítványa, Österreicher Manes József orvosdoktori értekezésének tárgya.³²¹

A kiváló pedagógiai érzékkel megáldott, hallgatói által nagyrabecsült tanár, a kitűnő kutató kémikus és jeles botanikus sem dékánsága, sem rektorsága idején nem egyszerűen tiszte méltóságát viselte. Az egyetemi tanulmányok egészének problematikája éppúgy érdekelte, mint az ennek szolgálatában álló egyetemi igazgatás, illetve szervezés ügye. Tanársága idején jóformán állandóan napirenden voltak a reformok kérdései. Az országgyűlés (1790/91) is behatóan foglalkozván az oktatásügy kérdéseivel, az egyetemi reformmal kapcsolatban is számos „*projectum*”, „*postulatum*” született, melyeket a kar egyes tanárai nyújtottak be a tanügyekkel foglalkozó regnicolaris bizottságnak.³²² Különösen figyelemre méltó ezek között Winterl egyik keserű hangú laborátuma, melynek címe: '*Defectus principales universitatem omnium...*', amelyben Winterl három fejezetre bontva mondja el véleményét a tanszékek betöltése, a vizsgarend, a taná-

³¹⁷ A könyv kémiatörténeti megbeszélését lásd: Szabadváry F. – Vámos É.: A nagyszombati egyetem orvostörténeti kémiakönyvei. = Orvostörténeti Közlemények 147–148 (1994) 48. k. Winterl és Lavoisier téziseinek, Winterl kémiájának részletes tárgyalását lásd: Szabadváry F. – Szókefalvi-Nagy Z.: A kémia története Magyarországon. Bp., 1972. Akadémiai.

³¹⁸ Oersted, H. Ch.: *Materialien einer Chemie des neunzehnten Jahrhunderts*. Regensburg, 1803.

³¹⁹ Schuster, J. 'Jakob Joseph Winterls Darstellung der anorganischen Natur' (Jena, 1804), majd 'System der dualistischen Chemie des Prof. Jakob Joseph Winterl' (Berlin, 1807).

³²⁰ Linzbauer X. F. id. műve Tom. III. Sectio 1. p. 712.

³²¹ 'Analysis aquarum Budensium præmissa methodo Prof. Winterl' (Budæ, 1781), több kiadásban jelent meg. Österreicher József (1756–1831) érdekes figurája a kornak. Az első zsidó vallású orvos, aki II. József türelmi rendeletének köszönhetően promoveálhatott a budai egyetemen (1782). Az óbudai kórházban folytatott gyakorlatát követően Balatonfüred első hivatalos fürdőorvosa lett. Később Sopronban praktizált, majd Bécsben véglegesen letelepedve folytatott orvosi gyakorlatot.

³²² A levéltári iratokra vonatkozóan lásd Győry T. id. műve pp. 176–177.

rok helyzete, a vizsgák körül véleménye szerint minden egyetemen, észlelhető anomáliákról.

A tanszékre kinevezendő tanárok kiválasztásának nagy nehézségeiről szól az első fejezet. Úgy véli, gyakran a legnagyobb tudású, legokosabb tudósok magukra hagyatva dolgoznak, mint magántudósok, nehéz, gyakran alkalmatlan körülmények között. Akik bírálatot mondanak, nem is ismerik őket, vagy ha igen, nincsenek tisztában értékeikkel. Nem kis malíciával jegyzi meg Winterl, hogy a bírálók távolról sem objektívek, sőt részrehajlók, akiknek megvan a maguk pártfogoltja. Gyengefejú bírálók csak gyengefejúeket pártolnak, s ellenségei a tehetségeseknek. Ráadásul a kiszolgáltatott professzorok még a felsőbbbségtől is függvén, ezek kívánóságának tesznek eleget.

A második fejezetben a tanári alkalmasság és hivatás kérdéseit feszegeti, nem kevésbé lesújtó véleménye kíséretében. A megítélés és elbírálás eszközeinek teljes hiányáról („*defectus absolutissimus*”) ír. Ugyancsak sötét képet fest a tudományos publikációkról és a tankönyvekről. A tanárok könyveiről írott bírálatok részrehajlók; ki ne tudná, hogy a recenzensek pénzt várnak a szerzőktől.

A vizsgákról szólva, különösen a szigorlatok visszásságait fejtegetve, oda konkludál, hogy „...a szigorlatok megbízhatósága Molière komédiájává válik...”. Winterl végül is azt ajánlja, írják meg a tanárok tárgyukat az előadott anyag teljességében kérdések és válaszok formájában, ami egyúttal tankönyvül is szolgálhatna. A vizsgán a megszámozott kérdések már titkosan kezelhetők. Az elaborátumot végigkíséri ez a dezilluzionáló, szkeptikus hangvétel. Hangsúlyozni kell azonban, hogy ez az egyetem, illetve egyetemek – a külföldieket is beleértve – egészére vonatkozik, s nem elsősorban az orvosi karra.

Rektorként, többszörös dékánként az egyetem, illetve orvoskar napi ügyeivel is kénytelen volt foglalkozni. 1792 októberében a Helytartótanács a rendes tanárokat eltiltotta a korrepetálástól, magánleckék tartásától, ami addig a szakmai feladat mellett egyes tanárok sanyarú anyagi helyzetén javított egy keveset. A szakmai szempontokat mindig szem előtt tartó Winterl, mint dékán, Stáhly professzor sebészeti magánleckéit Rumbach Sebestyén doktorra ruházta át, az anatómiai magánleckéket Sreming János doktorra, a sebészetet adjunktusára bízta. Winterl ugyan kifejtette, hogy a korrepetáláshoz legjobban a diszciplína tanára ért, de nyilvánvaló volt, hogy az anyagilag kényes helyzetben ő sem tehetett másként. Végül is 1798-ban, hosszas huzavona után a Helytartótanács valamennyi díjazásban részesülő egyetemi oktatótól, „...*cunctis salariatis medicæ facultatis individuis...*”, professzortól, adjunktustól egyaránt megvonta a fizetett korrepetálás, illetve külön fizetett magánelőadások jogát.

Az egészségügyi szervezés iránti érdeklődése és a közegészségügy

egészséhez való affinitása vezette a protomedicusi tisztség iránti érdeklődésében is.³²³

Veza Gábor (1728–1799) Magyarország legelső protomedicusa, a Helytartótanács tanulmányi bizottságának ülnöke és egészségügyi referense, kir. tanácsos, az orvosi kar igazgatója 1799. január 9-én meghalt, a megüresedett protomedicusi állásra pályázatot írtak ki. A pályázók között volt Winterl is. A folyamodványban kifejtett érvelése több szempontból is jellemző erre a kitűnő orvostanárra. Indokolása szerint nemcsak a maga kedvéért kéri a tisztséget, hanem azért is, mert adjunktusa, Kitaibel Pál már régen vár a tanszék megüresedésére. Hozzáteszi azonban, hogy amennyiben a most Bécsben működő Plenk József, egykori tanártársa találna folyamodni, úgy ő maga visszalép, mert Plenket érdemesebbnek tartja önmagánál.³²⁴

Winterl a tudományos közélet megszervezésével és a hazai publikációs lehetőség kiszélesítésével is foglalkozott. Tudjuk, hogy a tudós felvidéki orvos, Fischer Dániel ilyen irányú igyekezete sem vezetett eredményre, valamint hogy a „Societas Erudita Psoniensis” is sikertelen maradt és a Tersztyánszky Dániel által életrehívott „Societas litteraria” – melynek Weszprémi István is tagja volt, csak rövid ideig élt. Nem volt sikeresebb Winterl sem, aki 1784-ben hasonló társaságot akart megszervezni.³²⁵

A tudomány megismertetésében messze túllépett az egyetem falain. Az elmélyült tudományos élet, s főleg az eszmecsere fórumát akarta létrehozni egy „Magyarországi Tudós Társaság” formájában 1784-ben. Ennek a „Gelehrte Gesselschaft Hungarn” nevű nagyon rövid életű egyesületnek ő lett az elnöke. A Társaság egyetlen megtartott ülésén (1784. június) *'Az elektromos anyag kémiai módon való vizsgálata'* címmel tartott előadást, ez a Társaság mindössze egyetlen alkalommal kiadott német nyelvű folyóiratában jelent meg.³²⁶

Winterl munkásságát tanártársai is nagyra értékelték. Az élettan professzora Rác Sámuel (1744–1807), az első magyar nyelvű élettani munka szerzője *'A Physiologiának rövid sommájá'*-ban több ízben is hivatkozik

³²³ Az ország protomedicusának feladata tulajdonképpen az egészségügy egészének irányítása és ellenőrzése volt. Beleértendő az orvosképzés, az orvosi fakultás ellenőrzése, s ami a közegészségügyet illeti, annak igazgatása. A protomedicus kötelemait s Veza Gábor munkásságát lásd: Sági Erzsébet igen instruktív tanulmányában: Veza Gábornak, Magyarország első protomedicusának élete és munkássága. = Orvosi Hetilap 145 (2004) No. 16. pp. 875–877.

³²⁴ „ejus merita meis eminentiora esse sponte agnoscam” [önként elismerem, hogy érdemei az enyémenél nagyobbak] – OL Helyt. Acta Sanit. Lad. E. 1799. I. pos. 1–4.

³²⁵ Wallaszky, P.: *Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria ab initiis regni ad nostra usque tempora delineatus. Editio altera auctior et emendatior.* Budae, 1808. Typis reg. universitatis Hung. p. 403.

³²⁶ Winterl, J. J.: *Die elektrische Materie chymisch geprüft.* In: *Monatliche Früchte einer gelehrten Gesellschaft in Hungarn.* Pesth und Ofen, 1784.

Winterl kémiai-élettani írásaira: „Winterl uram írásában azt olvassuk...”, itt a phlogiston-elmélet vitájáról van szó. Más helyen pedig egy olyan ájulás esetén „élesztéshez” használt szerről, „melyet Winterl uram, ’a mi érdemes kémiát és botániát Tanítónk, feltalált...”. Winterl munkáira is vonatkozik, amit a fejezet végén Rácz ír munkájának 486. §-ában „ezek a tanítások már új utat nyitnak arra, hogy a’ Physiologia ennekutánna még nagyobb tökéletességre vitetődgyék; ugyan azért semmit eltitkolni az Olvasók előtt nem akartam. Most ugyan a’ Physiologia jól éléhaladott; de rövid időn az hátra maradott századokat kimondhatatlanul feljebb fogja haladni.”³²⁷

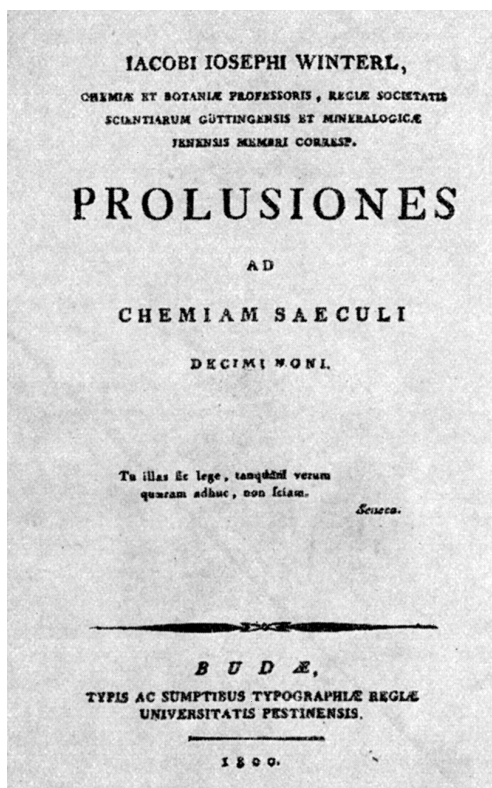
Winterlt, mint öreg, érdemes tanárt nevezik ki királyi tanácsosnak. A királyi elismerés meglehetősen későn jött. A következő évben kiújul régi epebaja és 5 hónapon keresztül az ágyhoz szögezi. Felépülése után megindító szavakkal ecseteli szomorú viszonyait. Fizetése 1770 óta alig emelkedett valamit, amije volt, az is 266 ft.-ra olvadt le a devalváció miatt; betegsége miatt házáat is 700 forint adóssággal kellett megterhelnie; hogy életét fenntarthassa, a házi berendezés tárgyai közül sokat kellett eladnia, sőt tisztességes ruhája sincs („*die Kleidungsstücke verwandelten sich bald in Lumpen*”). Fizetésemelést kérő felterjesztésére a választ már nem éri meg. Pár nap múlva újra ágyának dől. A dékán az orvosi karnak 1809. november 29-én tartott rendkívüli közgyűlésén bejelenti, hogy Winterl József Jakab, orvosdoktor, királyi tanácsos, a chemia és botanika első nyilvános rendes tanára a kir. magy. tudomány egyetemen, életének 71-ik évében, 1809. november 24-én hajnali 3 óra tájban, hosszas szenvedés után elhunyt. A pétervári csász. sebész-orvosi társaság díszoklevele a halálos ágyán találja már.

Vele sírba száll a magyar botanika és kémia első úttörő munkásainak egyike. Idegenből szakadt hozzánk, nyelvünket haláláig nem beszélte tökéletesen, de úgy beleélte magát második hazájának viszonyaiba, olyan hévvel látott a magyar botanika föllendítéséhez, hogy emléke örökre halhatatlan marad. Élete folytonos küzdés, halála fájdalmas elmúlás. Örömben kevés, szomorúságban, mellőzésben, félreértésben annál több része volt. Az egykori nekrológ így ír róla:³²⁸

„Winterl Jakab kir. Tanácsos Úr, a’Philosophiának és Orvosi tudománynak Doctora a’ Göttingai, Heidelbergi és Jénai Természeti Társasá-

³²⁷ Az Physiologiának rövid sommája, melyet a’ magyar olvasóknak hasznokra kiadott Rácz Sámuel. Pesten, 1784. Patzkó. pp. 70–71. és Toldalék § 486. A Physiologiának rövid sommájára vonatkozóan lásd: Kovách, G. B. A. and Schultheisz E.: A short summation of Physiology – the first book of Physiology in Hungarian. In: Schultheisz, E. (Ed.): History of Physiology. Bp. – Oxford, 1981. Akadémiai – Pergamon. pp. 85–205. Ráczról lásd: Schultheisz, E.: Rácz Sámuel. In: Kapronczay K. – Vizi E. Sz. (szerk.): Híres magyar orvosok. 2. köt. Bp., 2001. Medicina. pp. 26–30.

³²⁸ Hazai és Külföldi Tudósítások 4 (1809) Második félesztendő. p. 334.

Winterl főművének címlapja

gok Tagja, ezen hónap 24-ikére virradóra mellybéli vizikórságban meghalt. Ezen ősz Tudós, a' Természet titkainak fáradhatatlan vizsgálója, minden jó igyekezetnek kedvelője és Segítője, mély okoskodása és 40 esztendőktől való szüntelen nyomozása által olly titkokat födőzött föl, mellyek nem tsak a' Chemiában, hanem a' Természet körül forgó minden Tudományokban új világosságot terjesztenek. Az ő kettőző Chémiaja (Dualistische Chemie) neki a' találmányaikról híres férfiak között tisztességes helyet szerzett, 's ezen Tudománynak szoros rendbe, 's Systemába hozatása őtet elfelejtetlenné teszi. Betsülték őtet a' Német Országi fő Tudósok, az angliai Társaságok leveleikkel megtisztelték, a' Párisi Institutum, mint a Természetnek szerentsés bűvárját, különös dicséretekkel magasztalta. Hazánk-

nak mostani helyheztetésére nézve igen nagy haszon lehetne a' festékeknek az Ásványokból való készítéséről tett felfödözése. Kár, hogy ezen nagy Lelkű Férfiúnak igyekezetei bő költségbeli segedelmet nem nyerhettek."

SCHULTHEISZ EMIL

A NAGYHÍRŰ SEBÉSZTANÁR,
PLENK JÓZSEF JAKAB

„Magyarországnak korunkban legszorgalmasabb sebészdoktora, a nagyszombati, majd a budai tudományegyetemen a sebészet, anatómia és szülészet professzora.” Ennyit ír róla első biográfusa és bibliográfusa, a kortárs Weszprémi István.³²⁹ Műveit felsorolva közreadja Plenk rövid önéletrajzát „ugyanazokkal a szavakkal ... mintahogy azt ... megküldte”.³³⁰ Ennél azonban többet tudunk róla.

³²⁹ Weszprémi, I.: *Succincta medicorum Hungariæ et Transilvaniæ biographia*. Tom. IV. Viennæ, 1787. Trattner. pp. 994–995.

³³⁰ „Én Plenk (Plenck) József Jakab 1739-ban Bécsben születtem. Humán műveltséggel a jezsuiták nyilvános iskolájában töltöttem el. A Szentháromság-kórházban négy éven keresztül a nagyhírű Retter sebészdoktornak, abban az időben a kórház főorvosának és leggyakorlottabb doktorának keze alatt sebészzel és orvoslással foglalkoztam. Végül, miután a Római Birodalomban fősebészi minőségben betöltöttem a Római Szent Birodalom tüzérségének tábori orvosi és sebészeti tisztjét, visszatértem Bécsbe s hazámban folytattam gyakorlatot. Végezetül Ófelsége Mária Terézia 1770-ben az anatómia, a sebészet, meg a szülészet nyilvános és rendes tanárának állását adományozta nekem a nagyszombati tudományegyetemen. Legvégezetül már hatodik éve működöm a budai egyetemen ugyanebben az állásban.” – „Működött is a magyar főiskolai ifjúság kiváló épülésére egészen 1784-ig, amikor a császár kívánságára áthelyezték Bécsbe az újonnan létesített katonai orvosi-sebészeti akadémiára, amit alapítójáról Josephina Academia-nak neveztek el. Ott kinevezték a sebészet, vegyészet s a növénytan nyilvános rendes tanárává, valamint a katonai gyógyszerterek igazgatójává és a hadsereg legfőbb sebészévé” – írja Weszprémi (ibidem).

A bécsi születésű (1739),³³¹ de később magyar nemességre emelt, tehát magyar Plenck József Jakab³³² a nagyszombati tanári kar legnevesebb és már akkor legismertebb tagja. Sebészi tanulmányait Bécsben kezdte a nagyhírű J. Ch. Retternél, majd Baselben folytatta, s 1756-ban Bécsben fejezte be. Ezt követően a bécsi egyetemen orvosi előadásokat hallgatott, s közben a Szentháromság kórházban seborvosi gyakorlatot folytatott. A hétéves háború kezdetén katonaeorvosként lépett a császár szolgálatába. Hamar feltűnt magas képzettsége, kiváló operatóri készsége és lelkiismeretessége, így rövid idő múltán ezredorvos lett. Katonaeorvosi karrierje töretlen. Törzsorvos és birodalmi fősebész, ebbeli rangjában betölti az egész birodalom tüzérségének tábori orvosi és sebészi tisztségét.

A háború után visszatért Bécsbe, ahol előbb magisteri, majd sebész-doktori fokozatot szerzett. Megkezdte polgári sebészi rendelését s nem utolsósorban tudományos irodalmi munkásságát.

Már első munkájával (*Methodus nova...* 1766), melyben a szifilisz higanykezelésének új eljárását írja le, nemzetközi elismertségre tesz szert.³³³ Nemcsak kezelési elveit fogadják el, de eljárását is Európa-szerte alkalmazzák.

Gyors egymásutánban jelenik meg következő két, ugyancsak több kiadást megért és fordításban is többször kiadott műve. Egyik a daganatok osztályozásáról,³³⁴ másik a hét kiadást megért '*Bevezetés a szülészetbe*'.³³⁵

³³¹ Frankl József szerint, bár maga Plenck írja, ez nem helyes adat, ő a bécsi Stephans-Kirche anyakönyvében az 1735. november 25-i dátumot olvasta. Vö. Plenck (Plenck) József Jakab a XVIII–XIX. századi magyar–osztrák orvosi kapcsolatok legkiválóbb művelője. = Orvosi Hetilap 128 (1987) No. 8. pp. 420–421.

³³² Plenck életében megjelent könyvein többnyire „Plenck” áll, tehát én is ezt használom (bár az előbbi írásmód is előfordul).

³³³ Négy német kiadást ért meg a két latin mellett. Már megjelenésének évében angolra is lefordították, Londonban három ízben adták ki (1767, 1768 és 1772).

³³⁴ *Novum systema tumorum...* Vienna, 1767.

³³⁵ *Anfangsgründe der Geburtshilfe*. Strassburg, 1767. (6. kiad. Wien, 1803). Ez még nagyszombati tanársága előtt, 1767-ben jelent meg a 'Szülészet alapvonalai' címmel. Hosszú időn át volt kedvelt tankönyv, hét kiadást ért meg. Orosz kiadása N. Djakov fordításában 1796-ban jelent meg. – Vö. Schultheisz E. – Tardy L.: Fejezetek az orosz–magyar orvosi kapcsolatok múltjából. Bp., 1960. Medicina. p. 39.

Szülészet- és nőgyógyászattal később is foglalkozott. Különösen figyelemre méltó, hogy Plenck egy – csak halála után egy évvel megjelent tanulmányában – nőgyógyászati vizsgálatok kapcsán kesztyű használatát javasolja, igaz, akkor még az orvos védelmében, de a szepszis gondolata jelen van. Plenck, J. J.: *Doctrina de morbis sexus foeminei*. Viennæ, 1808. Binz. p. 104.

A női és gyermekbetegségekről rendkívüli előadásokat tartó Johann Lucas Boer professzor a nőgyógyászatot Plenck '*Doctrina de morbis sexus foeminei*' című, 1808-as kiadású műve alapján adja elő 1817/18-ban, ahogy arról Johann Friedrich Osiander (1787–1855), a neves tübingeni szülész bécsi tanulmányútjairól írott beszámolójában olvashatjuk. Cf. '*Nachrichten von Wien über Gegenstände der Medicin Chirurgie und Geburtshilfe*' (Tübingen, 1817).

Fiatalkora ellenére nagy tapasztalatú sebész és rövidesen Európaszerte ismert nevű orvosíró, amikor Van Swieten kiválasztja a nagyszombati egyetem újonnan létesített orvoskarára a sebészet és az ezzel együtt járó szülészet, valamint szemészet, továbbá a sebészeti anatómia első tanárának. Mária Terézia 1770-ben nevezi ki.

Irodalmi munkásságának lendülete, ha lehet, még fokozódik. Legfőbb feladatának e téren most a hallgatók tankönyvekkel való ellátását tekinti, amint azt több könyvének előszavában olvashatjuk.³³⁶

Hallgatói rögtön megkedvelik, tekintélyét feltétlenül elismerik, aminek tanúja egyik legközvetlenebb magyar tanítványa, a később maga is híressé vált Huszty Zakariás Teofil.³³⁷

A nagyszombati egyetem orvosi karán a sebészetnek már induláskor a másik négygel egyenrangú és jogú nyilvános rendes tanára volt Plenck J. J. személyében. Nagyszombat ezzel Bécsset is megelőzte, ahol csak négy tanszék volt, s a sebészetet nem nyilvános rendes tanár adta elő.³³⁸ Tudását tanártársai is kellően értékelték.³³⁹

Példaképe volt későbbi tanártársának és tanszéki utódjának, Rácz Sámuelnek is, aki *'Elementa chirurgiae'* című Nagyszombatban írott s Bécsben latinul és németül egyidőben megjelent (1778) munkáját bővített s némileg módosított formában magyarul kiadta.³⁴⁰

Nagyszombati tanárként írta meg talán legfontosabb, külföldön is nagy visszhangot keltő könyvét a bőrbetegségekről. A kórtan rohamos

³³⁶ Híressé vált, nagyszombati tanárként írott bőrgyógyászati tankönyvének előszavában olvassuk: „Ezt a munkácskát hallgatóim használatára írtam” (*De morbis cutaneis*, 1776). Ugyancsak a nagyszombati időből (1775) származik anatómiája, mely előadási vezérfonalul szolgál a címlap szerint (*Primæ lineæ anatomes in usum prælectionum*), de egyúttal a hallgatók további, magasabb anatómiai tanulmányainak alapja. Szükséges a kezdőknek, hogy később megértsék a „halhatatlanok” (Haller, Winslow, Morgagni et alii) munkáit. A gyakorlati sebészetet tárgyaló könyvének már a címét követi a megjegyzés: „hallgatói használatára”. Az előszóban pedig arról értekezik, hogy egy tanárnak kötelessége, hogy megfelelő tankönyvről gondoskodjék. Ez a mű budai tanársága idején készült (1780).

³³⁷ „Er hat Kopf” [Jó feje van] – írja róla Huszty, aki írásaiban gyakran hivatkozik volt tanárára, lásd: Huszty, Z. T.: *Diskurs über die medizinische Polizei*. Pressburg, 1786. Lőw. I. köt. p. 75, 105, 432., II. köt. p. 122, 263, 594. Huszty életéről és munkásságáról, nagyszombati tanulmányairól lásd: Duka Zólyomi, N.: *Zacharias Gottlieb Huszty. 1754–1803. Mitbegründer der modernen Sozialhygiene*. Bratislava, 1972. 280 p.

³³⁸ Győry T.: *Besetzung der Lehrstühle an der in Nagyszombat (Tyrnau) errichteten medizinischen Fakultät im ersten Jahrhundert ihres Bestehens*. = *Sudhoffs Archiv* 27 (1935) pp. 353–369.

³³⁹ Hőgyes E.: *Emlékkönyv a budapesti királyi magyar Tudomány-Egyetem orvosi karának multjáról és jelenéről*. Bp., 1896. Eggenberger. pp. 116–122.

³⁴⁰ „A' borbélyágnak eleji...” (Budán és Pesten 1782). Elemzését lásd Szállási Á.: *Plenck (Plenck) József Jakab*. = *Orvosi Hetilap* 118 (1977) p. 939. Lásd még Schultheisz E.: *Rácz Sámuel (élete, munkássága)*. In: *Kapronczay K. – Vizi E. Sz. (szerk.): Híres magyar orvosok*. 2. köt. Bp., 2001. *Medicina*. pp. 27–32.

fejlődésének köszönhetően, különösen Morgagni³⁴¹ 1761-ben megjelent, a solidarpathológiát megalapozó művének ismeretében a 18. század második felében a bőrbetegségeket is más szemmel nézik.

A bőrgyógyászat szemléletében az átütő változást Charles Lorry (1726–1783) a solidarpathológián nyugvó gondolata adta. *'Tractatus de morbis cutaneis'* (Paris, 1777) című munkájában írja, hogy a bőr önálló szerv (*sed organum constituit*).

A korszak a rendszerezés időszaka a természettudományokban. Linné (1706–1778) növényteni rendszerének figyelembevételével kísérli meg François Boissier de Sauvages (1706–1767) a betegségeket osztályozni általában. Ezek ismeretében támad Plencknek az a gondolata, hogy rendet teremtsen a bőrbetegségek kaotikus tömegében, ugyancsak Linnére támaszkodva.

'Doctrina de morbis cutaneis' című, 1776-ban Bécsben megjelent művében leírja a bőrgyógyászat első rendszertanát. Ezt a Plenck-féle beosztást vette át rövidített formában a nagynevű angol Robert Willan (1757–1812). Saját változatával egészítette ki és tette Európa-szerte elfogadottá.

Plenck műve a bőrgyógyászat történetében mérföldkő. A francia bőrgyógyász és orvostörténész, G. Tilles könyvében³⁴² a „bőrgyógyászat évszázadának” Plenck e művének megjelenésétől Ferdinand Hebra³⁴³ haláláig (1860) tartó periódust tekinti. Osztályozta a bőrbetegségeket, s valóban elsőként teremtett rendet a bőrbetegségek, illetve -betegségek addig teljességgel áttekinthetetlen tömegében. Mint maga írja: „A bőrbetegségek nagy száma, szerteágazó volta, kiváltó okai tisztázatlansága és nehezen kezelhető voltuk az orvostudománynak ezt az ágát az orvostan hallgatói számára az egyik legnehezebb és legkevésbé érthető tárgyává teszi... Ezek a körülmények késztettek engem arra, hogy rendszerbe foglaljam az eddig még nem osztályozott bőrbetegségeket.”³⁴⁴

Könyve öt kiadást ért meg. Megjelent németül és olaszul is. Ezt a rendszerbefoglalást tekintik az önállóvá váló bőrgyógyászat teoretikus alapjainak, ami a gyakorlatban való eligazodást most már áttekinthetővé teszi.

³⁴¹ Giovanni Battista Morgagni (1682–1771) a padovai egyetem tanára. Főműve *'De Sedi-bus, et Causis Morborum per Anatomem Indagatis libri quinque'* (Venetiis, 1761). A betegségek helyének és okának feltárásával, amit a cím jelez, megteremtette a mai értelemben vett kórbonctant.

³⁴² *La naissance de la dermatologie 1776–1880*. Paris, 1898.

³⁴³ Ferdinand von Hebra (1815–1880) a bécsi egyetem tanára kidolgozta a bőrbajok kórbonctanára alapozott elméletét és a bőrbajok ezen nyugvó új felosztását. Nemzetközileg elismert iskolát teremtett.

³⁴⁴ *Doctrina de morbis cutaneis, qua hi morbi in suas classes, genera et species rediguntur*. Vienna, 1776. p. 108.

Az ugyancsak neves francia bőrgyógyász, Darier ezt a „magyar Plenck” érdemének tudja be.³⁴⁵ Volt tanára, Linné elveiből kiindulva 120 bőrbetegséget sorol 14 osztályba.³⁴⁶

Plenck személyéről, már mint a Josephinum professzoráról és *archiater bellicus*ról több különféle, egymástól eltérő vélemény maradt fenn. Akik őt valóban jól ismerték s könyveit olvasták, úgy jellemzik, mint nagy felkészültségű és szorgalmas tudóst, aki lépést tartott kora tudományával.³⁴⁷

Plencknek igen fejlett pedagógiai érzéke van. Kedvelt tanítványa, Huszty külön elismeréssel említi előadásainak világos fejtegetéseit.³⁴⁸ Tankönyvei didaktikus felépítésűek, ismertetik a kor legújabb vívmányait, s igen pontosan, ha szükséges egészen részletesen idézik a legújabb eredmények szerzőinek munkáit. Hangsúlyozottan mindig hallgatói érdekeit

³⁴⁵ „C'est la mérite du hongroise Plenck”. Darier, J. Deliberationes. In: Deliberationes Congressus Dermatologorum Internationalis IX. Budapestini 13–21. sept. 1935. Vol. IV. Bp., 1938. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társ. p. 31., valamint Darier J. et al. Nouvelle pratique dermatologique. Tom. I. Paris, 1935. A legújabb irodalomban a dermatológusok bőrgyógyászati könyvének tárgyalása kapcsán Plencket egyenesen „a modern dermatológia nagyapjá”-nak nevezik. Vö. King, D. F. – King, L. A.: Josef Plenck – grandfather of modern dermatology. = Journal of American Academy of Dermatology, 1984. pp. 143–146.

³⁴⁶ Magára az osztályozási rendszerre s annak kialakulására vonatkozóan lásd: Tilles, G. – Wallach, D.: Plenck (Plenck) József Jakab, a bőrgyógyászat magyar úttörője. Ford.: Nagy Gy. = Orvosi Hetilap 132 (1991) No. 36. pp. 1992–1993.

³⁴⁷ Lásd: Bemerkungen über das Civilspital und die Vieharzneischule, nebst eingestreuten Reflexionen über Mediziner und Medizinalanstalten in Wien von 1788.; Osiander, Johann Fr.: Nachrichten von Wien über Gegenstände der Medizin, Chirurgie und Geburtshilfe. Tübingen, 1817.; Neues Magazin für Ärzte, herausg. von E. G. Baldinger, 15. Band. Leipzig, 1793. St. 2. p. 97.

Plenck rendkívüli olvasottságáról, szakírói ténykedéséről, bámulatos írói tevékenységéről sok kortársa csodálattal számol be. Többek között Gräffer bécsi orvosíró fest róla kiváló képet a „Sonntagblatt” 1843. évi folyamában. (pp. 245–246.) Cf. Neuburger, Max: Das alte medizinische Wien in zeitgenössischen Schilderungen. Wien – Leipzig, 1921. Perles. p. 96. A „Medicinische Neuigkeiten von Wien und Italien etc (Von einem Reisenden)” szerzője következőképpen ír Plenckről: „Unter den Ärzten in Wien, die wegen ihrer Kenntnisse Achtung verdienen, stehen Plenck und einige andere an der Militärakademie oben an. Plenck zeichnet sich durch einen Fleiss und durch einen Umfang von Kenntnissen und durch ein, bey einem Manne von seinen Jahren seltenes Fortschreiten mit den Kenntnissen und Vervollkomnung der Wissenschaft seines Zeitalters aus. Die Stunden die ich bey ihm zubrachte, rechne ich zu den angenehmsten und lehrreichsten in Wien.” [Azok között a bécsi orvosok között, akik tudásuk miatt tiszteletet érdemelnek a katonai akadémián, néhány másik mellett Plenck áll első helyen. Plenck kitűnik szorgalmával, széleskörű ismereteivel és egy, az ő korában járó férfinál a legújabb ismeretekben való ritka jártassággal és kora tudományának tökéletes ismeretével. Azok az órák, melyeket nála töltöttem, a legkellemesebbek és legtanulságosabbak voltak Bécsben.] Lásd: Neues Magazin für Ärzte, herausg. von E. G. Baldinger, 15. Band. Leipzig, 1793. St. 2. p. 97.

³⁴⁸ Huszty Z. T. id. műve p. 105.

tartja szem előtt. Nem egy tankönyvének előszavában ezt expressis verbis kifejti. Ezt a külföldi egyetemek is kellően honorálták.

A krakkói egyetem orvosi kara 1776. évi reformjavaslatában Prandt a *materia medicat* tárgyaló műve mellett Plenck könyveit ajánlja a sebészet és a szülészeti tanításához és tanulásához.³⁴⁹ Az orosz egyetemek orvosi fakultásainak 1778-ban hivatalos élettani tankönyve Plenck munkája, melyet még oroszra fordítása előtt latin nyelven is használtak.³⁵⁰

Tény, hogy több tankönyve még a 19. század első felében hivatalos egyetemi tankönyv volt külföldön is.

Az egyetem még Nagyszombatban működik, amikor megírja másik világhírűvé vált tankönyvét a szembetegségekről.³⁵¹ Holland fordításának előszavában a kiadó, Martin Pruys így ír: „Miután a szembetegségekről való tudásunk még nem általánosan ismert, Plenck úr ezzel a művével az emberiségnek nagy szolgálatot tett és hogy ez a szolgálat általánossá váljék, késztetett arra, hogy ezt a művét lefordítsam.” Plenck rendszerező készsége sem marad említés nélkül: „...a mű olvasása közben világossá vált számomra, hogy a szerző mindent, ami az ophthalmológiáról megjelent, összegyűjtött és rendszerbe foglalt...”.³⁵²

Ennek a holland fordításnak köszönhető, hogy a munka Japánig jutott el. Röviddel halála után, 1815-ben Kiotóban adták ki.³⁵³

Ugyancsak Nagyszombatban írta azt, a Pesten 1783-ban kinyomtatott sebészeti tankönyvét, melyet kizárólag magyar tanítványainak szánt, ahogy az a könyv címéből is kiderül.³⁵⁴ Miután német nyelvű a kötet, azt,

³⁴⁹ „Præter Authores sub capitulo Anatomiae citatos, Plenckius consulendi sunt...” [Az anatómia címszó alatt idézett szerzőkön kívül Plencket is tanulmányozni kell]. Liber actorum et conclusionum Inlytæ Facultatis Medicæ című kéziratos jegyzőkönyv 1750–1783. p. 95. Idézi: Herczeg Árpád, in: Szumowski Ulászló: Az orvostudomány története. Bölcsészeti szempontból nézve orvosok és orvostanhallgatók számára. Ford.: Herczeg Árpád. Bp., 1939. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat. p. 461. (A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat könyvtára 167.)

³⁵⁰ Schultheisz E. – Tardy L.: Fejezetek az orosz–magyar orvosi kapcsolatok múltjából. Bp., 1960. Medicina. p. 85.

³⁵¹ Doctrina de morbis oculorum. Viennæ, 1777. Rudolphum Graeffer.

³⁵² Verhandelning over de oogziekten, door den Heer Joseph Jacob Plenck ... door Martinus Pruys Med. Doctor in Rotterdam. Rotterdam, 1787.

³⁵³ A kiadás körülményeire vonatkozó levelezést lásd: Rippa, B. K.: Die japanische Ausgabe des Werkes über die Oftalmologie von J. J. Plenck. = Orvostörténeti Közlemények 45 (1968) pp. 135–142. A japán kiadás címe az orientalista Jozef Fass szerint annyit jelent, mint „Új tanok szemészetről”. A fordítás kínai nyelvű. Akkoriban a tudomány nyelve a távol-keleten a kínai volt, amint Európában a latin. Cf. Rippa uo. 1778-ban németül Wasserberg fordításában jelent meg. J. J. de Santa Anna 1793-ban portugál nyelven adta ki. Angolra W. Rowley fordította (London, 1790), de nem az angol fairness jegyében, 'A treatise on the 118 principal diseases of the eyes and eyelids etc.' címmel, mint sajátját adta ki. Ehhez lásd még Bartók I.: A magyar szemészet története. Bp., 1954. Akadémiai. p. 54.

többi munkájához hasonlóan bizonyára nemcsak magyar királyságbeli növendékei forgatták.

1777-ben az egyetem Budára költözött jóval rosszabb körülmények közé, mint remélték. Rossz volt az elhelyezés, kevés a beteg, az oktatásra alig alkalmas a kórház. Hiányos volt a könyvtár, ami Plenknak különösen fájt. Saját könyvtára igen jelentős volt,³⁵⁵ ami azonban nem pótolhatta az orvoskari könyvtárt. Ennek kiegészítése érdekében és sebészi könyvtár létesítése iránt még Nagyszombatban folyamodvánnyal élt (1775). Plenk részt vállalt a költözés gondjaiból, segített az elhelyezésben.

A kórház érdekében Schoretics professzorral együtt Plenk több jelentést készít, nem is visszhang nélkül. Az e kérdésre is választ adó királyi leirat teljes szövegét közreadtuk a jelen kötetben.³⁵⁶

Jelentős szerepe volt az oktatás újraindításában és különösen a betegágy melletti oktatás megszervezésében. Az egyetem budai működésének idején szorgalmas tanári munkássága mellett irodalmi tevékenysége még tovább nőtt. Az orvostörténelmi irodalomban alig említett törvényszéki orvostant és sebészetet tárgyaló tankönyvét ekkor írta.³⁵⁷ Ez a szintén többször, németül, hollandul is kiadott mű több európai egyetemen, illetve orvosi-sebészi akadémián lett az oktatás alapműve. Előírt tankönyv minden orosz orvosi karon. Ez képezte alapját az angol G. E. Male 1816-ban Londonban megjelent tankönyvének.³⁵⁸

A könyv, noha a törvényszéki orvostanba bevezető tankönyv, nem pedig csak szakembereknek szóló monográfia, több új tézist ír le. Az 1793. évi német kiadás előszavában külön hangsúlyozza, hogy ennek a széles területet átfogó nagy tudománynak csak mintegy „aforizmagyűjteményét” állította össze, hogy az „akadémiai előadások kényelmes vezérfonalául szolgáljon”. Ezek között közli a nevezetes törvényszerűséget: a mérgezés egyetlen döntő bizonyítéka csak a mérreg jelenléte.³⁵⁹

Az *'Elementa forensis'* a szorosán vett törvényszéki orvostanon kívül olyan kérdéseket is tárgyal, amelyek az akkor születőben lévő *politia medica*, tehát az egészségügyi igazgatás és közegészségtan, illetve egészségügyi szervezés J. P. Frank standard munkája óta már általános érvé-

³⁵⁴ Anfangsgründe der Chirurgie für die angehenden Wundärzte im Königreich Hungarn. Pest, 1783. Weingand und Köpfsche Buchh. 2, 222, 36 p.

³⁵⁵ ...lakásának minden szeglete könyvekkel volt tele” – olvasható a *'Bemerkungen über das Civilspital und Vieharzneischule nebst eingestreuten Reflexionen über Mediziner und Medizinalanstalten in Wien von 1788'* című anonim kiadványban.

³⁵⁶ Lásd kötetünkben „Az orvosi oktatás koordinálása – Az orvosok kiválasztása és a természettan alaposabb művelése” c. fejezetet! (– a szerk. megj.)

³⁵⁷ *Elementa medicinae et chirurgiae forensis*. Viennæ, 1781. Graeffer. X, 184 p.

³⁵⁸ Highlights in Medicolegal Relations. National Library of Medicine (Mayland, 1975). Anonim annotátora ma is a „famous *Elementa*”-ként említi (307. 1781)

³⁵⁹ J. J. Plenk: *Elementa medicinae et chirurgiae forensis*. Viennæ, 1781. Graeffer. p. 36.

nyű problematikájával foglalkozik.³⁶⁰ Ilyen pl. Plenknél a honorárium kérdése. Ezt szabályozó rendelkezés hiányában a szokásjog alapján jártak el. Eszerint a szegényebb betegnek felszámítható alacsony tiszteletdíj ellenében állott a gazdagok magas honoráriumára.³⁶¹ A nincstelenek, az igazán szegény betegek ingyenes orvosi ellátásáról a magisztrátus gondoskodott.

Plenk a bevett szokás szerint járt el, mert Frank munkájának megjelenéséig ezeket a kérdéseket többnyire a törvényszéki orvostannal együtt tárgyalták. Plenk munkája latin kiadásában egy, már bővített német kiadásában két fejezetet szán a fentieknek, beleértve az egészségügyi személyzet, a toxikológia és az élelmiszerhygiéne ügyét is.

Az 1783-ban Pestre helyezett orvoskaron Plenk már csak néhány előadást tartott. A császár 1783. november 2-i rendelkezése a sebészet, a szemészet és szülészet nagyhírű tanárát Bécsbe helyezte át a katonai gyógyszerárak igazgatójaként. Már akkor azzal az elgondolással, hogy a szervezés alatt álló orvos-sebészi főiskola, az Academia Josephina professzora legyen. Az 1785. november 7-én megnyílt „Josephinische med.-chir. Akademie” sebészeti, valamint botanikai és kémiai tanszékére nevezte ki az uralkodó.³⁶² Az akadémiai rangú seborvosi intézet gondolata a pusztán szükségén túl elsősorban azon a gondolaton nyugodott, amit a felvilágosodás hozott magával. A felvilágosodás ama elképzelése, hogy a tudománynak gyakorlati feladatok megoldásában is részt kell vállalnia, oda vezetett, hogy a jövőben az akadémiai képzésnek, oktatásnak a hallgatókat szakmájukra is előkészítse. Mindaddig a tudomány és a kenyérkereső foglalkozás távol állottak egymástól az egyetemi oktatásban.

Mindebből következik, hogy egyetemi curriculumot, tanulmányi rendet, rendszeres közbeeső vizsgákat, meghatározott órarendet írjon elő.

*

Ez a katonai orvos-sebészi főiskola a magyar orvosképzés szempontjából sem volt jelentéktelen intézmény. Sőt, bátran állíthatjuk, hogy a Magyar-

³⁶⁰ Frank, J. P.: System einer vollständigen medizinischen Polizei. 6 Bd. Wien, 1779–1819.

³⁶¹ Plenk ezt így fejezi ki: „Taxa autem solummodo pro hominibus mediocri sortis statui potest; nam pauperes solvere nequeunt, ac divitum generositate præscribere non debet” [A díszabást azonban csak a középosztályba tartozók számára lehet megállapítani, a szegények ugyanis nem képesek fizetni, a gazdagok nagylelkűségét pedig szükségtelen szabályozni]. Lásd: Elementa medicinae et chirurgiae forensis. Viennæ, 1781. Graeffer. p. 201. Meg kell jegyeznünk, hogy Huszty e témájú művében az egészségügyi személyzetről írottak teljesen Plenk fejtegetéseinek felelnek meg. Huszty, Z. G.: Diskurs über die medicinische Polizei. I–II. köt. Pressburg, 1786. Lőw. XIV, 548 p.; XXII, 622 p.

³⁶² A Josephinumról lásd: Schultheisz E.: Institutum Medico-Chirurgicum Josephinum. = Orvosi Hetilap 110 (1969) No. 14. pp. 798–800. A Josephinum és a magyar sebészkérdést részletesen és igen instruktívan tárgyalja Rákóczi, K.: Die Josephs-Akademie und die chirurgische Ausbildung in Ungarn (1770–1806). In: Harig, G. (szerk.): Chirurgische Ausbildung im 18. Jahrhundert. Husum, 1990.

országot is érintő katona-egészségügyön kívül a polgári sebészi, sőt orvosi ellátás is hasznát látta az ott végzett és a Magyar Királyság országaiban működő orvosok révén.

Alapítója, nagy fejlesztője és élete végéig pártfogója II. József császár a katona-egészségügy újjászervezését Brambilla javaslatára és tanácsai alapján kezdte meg.³⁶³ A reformok célja a katonaorvosok magasabb szintű oktatása mellett az eddig elhanyagolt sebészetnek mint önálló tudománynak fejlesztése. A medicina és chirurgia alapjában elválaszthatatlan egységéről szól Brambilla megnyitóbeszéde is: „Akár orvos, akár pedig sebész akar valaki lenni, az orvostudományt teljes egészében el kell sajátítania, hiszen senkiből nem lehet orvos, aki nem ért a sebészethez, és viszont: senki ki nem érdemelheti a seborvos nevet, aki az orvostudományt alaposan át nem tanulmányozta.”³⁶⁴

A terv egyszerű és világos: olyan főiskolai rangú intézetet kell létrehozni, amelynek felépítése hasonló az egyetem orvosi karának struktúrájához és amelynek tanári kara olyan tekintélyű, mint az egyetemi orvosprofesszorok. Brambilla elgondolása szerint a tantestület egyúttal tudományos társaságot kell hogy alkosson, mely – a párizsi „*Academie Royal de Chirurgie*” mintájára – a sebészet elméleti kérdéseinek vizsgálatával, a kutatómunka irányításával is törődik, s így e diszciplínának, mint tudományának fejlődését igyekszik előmozdítani. A professzorok feladata még, hogy mint állandó legfelsőbb egészségügyi tanácsadók működjenek. E minőségükben a hadsereg protochirurgusának – aki akkor Brambilla – közvetlenül aláren-

³⁶³ A lombardiai születésű Giovanni Alessandro Brambilla (1728–1800) sebészi tanulmányait a paviai egyetemen folytatta. Mint katonai sebész igen gyorsan szokatlanul nagy karriert futott be, jóllehet stúdiumait nem az orvostudományi promotio zárta le. 1780-tól az egész katonai egészségügy főnöke. Olasz nyelvű irodalmi munkássága a sebészet sok ágazatára kiterjedt. A sebészet jelentőségét és fontosságát tárgyaló 'Discurso sulla primazia ed utilita della chirurgia' című művét franciára is lefordították. Amilyen kitűnő, progresszív szemléletű szakember és ragyogó organizátor volt, oly kevésbé értett ahhoz, hogy az általa fontosnak tartott és keresztülröszakolt reformok szükségességéről az érdekelteket meggyőzze, azok végrehajtásába őket aktívan bevonja. Ellenfelei helyzetét megkönnyítette külön természetű, amely még a reformjait akceptálók között is sok ellenfelet szerzett. Nagy szaktudása sem fedhette általános műveltsége hiányát. Ezt pedig az orvosok egy sebésznek nem nézték el, különösen akkor nem, ha pályáján sikerrel működött. A bécsi helyőrségi kórház megnyitása alkalmából elhangzott latin nyelvű szónoklata sokáig szóbeszéd tárgya volt, mert hemzsegett a grammatikai hibáktól és egyúttal kiderült, hogy a szónok nem tud görögül.

³⁶⁴ A megnyitóbeszéd eredetije így hangzik: Will also jemand ein Arzt oder Chirurgus werden, so muss er sich in beyden Fällen die Heilkunde in ihrem ganzen Umfange bekannt machen, denn so wie keiner ein Arzt seyn kann, der nicht mehr die Chirurgie versteht, so verdient auch im Gegenteil kein Wundarzt diesen Namen, wenn er nicht die Medizin aus dem Grunde studiert hat...” Lásd: Brambilla, J. A.: Rede, die er bey der Eröffnung des neuen k. k. Med. Chir. Akademie den 7. Nov. 1785. gehalten hat. Wien, 1785.

deltek. A katonatorvosi oktatás újjászervezésével egyidejűleg minden nagyobb helyőrségben katonai kórházakat állítottak fel. Hogy az ilyen vonatkozásban valóban felvilágosultan gondolkodó II. József a beteg vagy sebesült közkatonák korszerű egészségügyi ellátását igyekezett biztosítani, kiválglik a hadsereghez néhány nappal halála előtt intézett búcsúparancsból is: „Semmit, ami a megbetegedett vagy megsebesült legénység gyógyítására, állapotának könnyítésére kitaláltak, soha nem hagytam figyelmen kívül, és minden egyes ember becses volt számomra.”³⁶⁵

A 18. század második feléig a sebészetet az európai orvosi kultúrában nem tekintették a medicina tudományosan megalapozott ágának. Az orvostan (belorvostan) mellett – mely ugyan a sebgyógyulás elméleti (élettani-kórtani) kérdéseivel valamennyit foglalkozott – a sebészet önálló, de az orvostannal nem egyenrangú kézműves jellegű diszciplína volt.

A század közepe táján az angol John Hunter (1728–1793) az, aki gyakorlati tapasztalatait a felvilágosodás szellemében egyre növekvő elméleti tudással kombinálja. Az általános kórtant szisztematikusan építi be a sebészi eljárásokba, s ezzel megteremti a tudományra alapozott sebészetet. Némileg hasonló módon jár el az altdorfi egyetem professzora, Lorenz Heister (1638–1758) is. Plenck mindkettőre gyakran és elismerően hivatkozik.

Az Akadémia létrehozásával a seborvosok magasabb kvalifikációját akarták elérni, és az orvosi és sebészi szakmák egységesítését. A császár parancsára az Akadémia teljes tanfolyamát végzetek sebészdoktorrá promoveáltak. Ez a tény már önmagában döntően befolyásolta a sebészek helyzetét, kiemelve őket az iparosok közül. A részben közös tanterv alaposabb belorvosi ismereteket tudott nyújtani a sebészhallgatóknak, a medikusoknak pedig a gyakorlati képzése javult. Hangsúlyozni kell azonban, hogy a tananyag csak részben volt azonos, a vizsgák pedig teljesen különbözőek voltak. Így más-más volt a sebész, illetve az orvosdoktori szigorlat.

A magas nívót jellemzi a tanári kar összetétele. Elég itt a már bemutatott nagyhírű és sokoldalú J. J. Plenck, a kitűnő sebész, J. Hunczovszky, valamint Beethoven orvosa, Johann Adam Schmidt nevét említenünk.

Az intézethez kétezer ágyas helyőrségi kórház tartozott, a katonafelések számára kis szülőotthonnal. Mint látható, az orvosi oktatás minden feltétele adott volt.

A Josephinum alapításakor Európa legkorszerűbb ilyen jellegű intézménye. Számos államban létesítettek rövid időn belül hasonló akadémiát éppen a bécsi mintájára, amelyek mind kitűnően megfeleltek a célnak. Példaként elég a berlini Pepinière-t említenünk, ahonnan számos világhí-

³⁶⁵ Kralik, R. Österreichische Geschichten. Wien, 1916. p. 229.

rú orvos került ki, vagy az 1793-ban Pétervárott életre hívott katonai akadémia, melynek tanárai között találjuk a magyar Orlay Jánost is.³⁶⁶

A Josephinumnak nagynevű tanárain kívül számos olyan hallgatója, közöttük sok magyar volt, akiknek nevét ma is nyilvántartja az orvostörténelem.

Ennek a kitűnő intézménynek volt tehát talán legaktívabb tanára, nyugalombavonulásáig a medicinát, az orvostan minden ágát és a sebészetet egyaránt művelő Plenk. Itteni működése is arra utal, hogy szerepe a sebészet tudományként való elismertetésében bizonyára nem jelentéktelen. Plenk nemegyszer fejti ki, hogy az orvosi tudást a sebész nem nélkülözheti, de az orvos sem nélkülözheti a sebészi ismereteket, sőt annak bizonyos mértékű gyakorlatát sem.

A polgári lakosság sebészi ellátásának teljesen elégtelen volta, katasztrofális állapota mellett a hadisebészet terén uralkodó kétségbeejtő állapotok ejtették gondolkodóba az egészségügyet irányító főtisztviselőket, sőt még a hadat viselő országok uralkodóit is. Mária Teréziáról tudjuk, hogy tanácsosa beszámolóit meghallgatva elsőként ismerte fel annak szükségességét, hogy „...tudományosan képzett és arra alkalmas tábori sebészeket kell a hadsereg számára megnyerni”.³⁶⁷ E téren is Van Swieten volt segítségére. Az orvoskaron tett vizsgához kötötte a sebészi gyakorlat-hoz adott engedélyt. Ettől kezdve magán az orvosi fakultáson is több figyelmet fordítottak a sebészet gyakorlati kérdéseire, aminek addig csak elvont teóriáival foglalkoztak. Plenk éppen erre vonatkozó eligazítást kapott Van Swiententől, mikor az a nagyszombati karra elsőnek kinevezett tanárokat látta el új feladataikhoz szükséges utasításokkal. Plenk tudta, hogy a sebészet igazi fellendülése az orvostan ismerete nélkül nem képzelhető el, s erre tankönyveiben gyakran utal is. Szerepe volt abban, hogy a sebészet egyetemi stúdiuma magas nivóra emeltessék.

A sebészet egyetemi tanításának, illetve stúdiumának teljességét akkor érte el, amikor II. József császár a sebészi magister-kurzust az orvosképzéssel összehozta és a sebészképzést négy évben határozta meg.

II. József még inkább felkarolta a sebészet és a sebészek ügyét. Tanácsosa előadása alapján világosan értette, hogy a sebészet igazi fellendülése csak a medicina és a chirurgia egyesítésével és azok egyenrangúvá tételével érhető el. Nem kis részben ennek a felismerésnek köszönhetően a sebészet oktatása és klinikai – operatív gyakorlata az egyetemen is újabb lendületet kapott. II. József utasításának értelmében pedig a teljes sebé-

³⁶⁶ Orlayról lásd: Schultheisz E. – Tardy L.: Fejezetek az orosz–magyar orvosi kapcsolatok múltjából. Bp., 1960. Medicina. pp. 133–163.; V. Molnár László: Orlay János, az orvos és pedagógus. In: V. Molnár László: Életutak találkozása 1703–1848. Piliscsaba, 2004. MATI. pp. 57–68.

³⁶⁷ Kirchberger, S.: Geschichte des k. u. k. österreichisch–ungarischen Militär-Sanitätswesens. Wien, 1895. p. 56.

szeti kurzust végzett is promoveálhatott, de nem orvosdoktor, hanem sebészdoktor: doctor chirurgiæ lett.³⁶⁸

*

A 18. században első ízben történt kísérlet, hogy a sebészet egyetemi tantárgy legyen, s vele a szemészet, szülészet, míg a bőrgyógyászat a 19. század közepéig a medicina (belgyógyászat) részeként és nem külön entitásként szerepelt. Ennek, a most már egyre inkább medicinával egyenrangú és értékű diszciplínának klasszikus képviselője és művelője Plenck, aki Bécsbe helyezéseével ismét katonatorvos státusba került, I. osztályú törzsorvosi rangban. Az elismerés más formája sem marad el, a császár kir. tanácsossá nevezi ki. 1799-ben I. Ferenc császár honosította hazánkban, majd mint említettük, magyar nemességgel tüntette ki, általános érdemei mellett külön kiemelve azokat az érdemeket, melyeket a magyar egyetem orvosi karának érdekében annak tanáráként kifejtett munkássága révén szerzett.³⁶⁹

Magas posztot tölt be a Josephinumban is, az akadémia titkára lesz, ami a parancsnokhelyettesi funkciót jelenti. E minőségében is buzgón tevékenykedik a szakmai nivó emelésén és az Akadémia elismertetésén.³⁷⁰

Változatlan energiával folytatja, tanszéki munkássága mellett, irodalmi tevékenységét. Kiváló kutatói érzékkel válogat. Meg kell azonban jegyezni, ez a kritika saját műveire is áll.

A seborvostant tárgyaló könyvének előszavában áll: „Ez a tankönyv tökéletlen, mert tankönyv”.³⁷¹

A professzori kar számára rövidebb tudományos munkák, tanulmányok, megfigyelések, kazuisztikák publikálására szolgál a Plenck szerkesztésében 1787 óta megjelenő kiadvány: *Abhandlungen der römisch k. k.*

³⁶⁸ Fischer, G.: *Chirurgie vor hundert Jahren*. Leipzig, 1876. p. 214.

³⁶⁹ Címerének leírását lásd az OSzK Kézirattárában: Adami: *Scuta gentilitia illustrium ac nobil. Familiarum Hungariæ coloribus distinctæ*. Quart. lat. nro 190. Tom. IX. Vö. Nagy I.: Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal. 9. köt. Pest, 1862. Ráth. p. 323.

„Plenck család. Plenck (Plenck) József Jakab 1797-ben I. Ferencz királytól kapta czimeres nemes levelét.

Czimere következő: a paizs arany udvara balról jobbra rézsutos kék szelemen által két részre oszlik, a szelemen két arany csillag között arany nap ragyog, a szelemen fölött botra törekedő zöld kígyó látszik, a szelemen alatt zöld gally van. A paizs fölötti sisak koronáján két kiterjesztett fekete sasszárny között füles bagoly áll. Foszladék mindkét oldalról aranykék.”

³⁷⁰ Schmidt, G.: *Zur Hebung des Chirurgenstandes*. In: *Kunst des Heilens*. Wien, 1991. pp. 626–633.

³⁷¹ *Lehrsätze der praktischen Wundarzneywissenschaft zum Gebrauch seiner Zuhörer*. 2. Aufl. Wien, 1780.

Josephinischen medizinisch-chirurgischen Akademie zu Wien.’ Olvasói tábora a határokon túl is nagy.

Az újabb feladatnak megfelelően a botanikai és kémiai tanszék hallgatói számára is megírja az új tankönyveket. Növényrendszertant, növényélettant ír, de a klinikai és farmakológiai irodalom sem rövidül meg. Az ezekhez szükséges terjedelmes irodalomgyűjtésben egy nagy tudású orvos, Eyerel van segítségére.³⁷²

Ez idő tájt már fáradt. Hogy tudományos-irodalmi munkáját ne kelljen abbahagynia, praxisát adja fel.

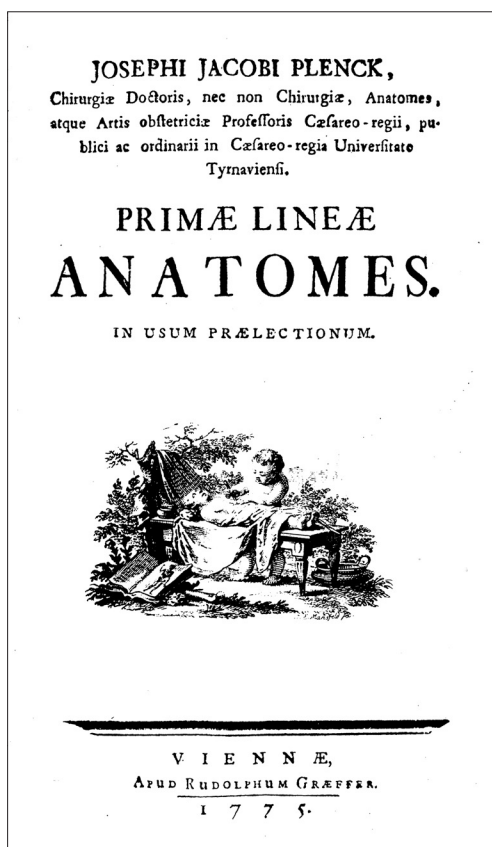
42 évi szolgálat után betegen vonul nyugállományba, de ragyogó szellemi tevékenysége csak 1807 augusztusában bekövetkezett halálával ér véget.

³⁷² Eyerel doctor (1745–1821) Stoll tanítványa és műveinek kommentátora. Szorgalmas kompilátor, kitűnő fordító. Néhány önállóan kiadott írása viszont nem jelentős. Úgy tűnik, Joseph Eyerel jól ismerte a kor több magyar orvosának irodalmi munkásságát is. A kitűnő tudós Benkő Sámuel (1743–1826) Borsod megye főorvosa, akinek nevét orvosi, filozófiai, geográfiai írásai külföldön is ismertté és elismertté tették, orvos-meteorológiai feljegyzéseit két nagy munkában adta ki. Az első rész öt kötetből áll (Ephemerides meteorologico-medicae annorum 1780–1793. 5 vol. Vindobonæ, 1794). Ezt Eyerel egy topográfiai kiegészítéssel ellátva németre fordította: Samuel Benkő, „Medicinische Ephemeriden von den Jahren 1780–1793” aus dem Latein übersetzt und mit der Topographie von Miskolcz vermehrt von Jos. Eyerel. 5 Bde, mit einer Karte, Wien, 1794. Benkő 'Problema chirurgicum' (Cassoviæ, 1783) című könyvét Plenknek ajánlotta, aki annak értékét elismerve a Josephinum könyvtárába is bevétette. Klasszikus psychosomatikus írás. Azt tárgyalja, miképpen befolyásolják a lelki tényezők a sebészeti betegségek alakulását. Benkő Sámuel Plenk tanítványa volt Nagyszombatban, majd Budán. A Plenknek irodalmi munkásságában öregkorában sokat segítő Eyerel „a világ egyik legolvasottabb orvosa, de szegény, szegény ördög...” Cf. Neuburger, Max: Das alte medizinische Wien in zeitgenössischen Schilderungen. Wien – Leipzig, 1921. Perles. p. 96.

JOSEPHUS JACOBUS PLENCK,
sebészdoktor, valamint a sebészet, az anatómia és
a szülészet császári-királyi nyilvános és rendes professzora
a nagyszombati császári-királyi egyetemen

AZ ANATÓMIA
ALAPVONALAI ELŐADÁSOKHOZ
VALÓ HASZNÁLATRA³⁷³ (1775)

FORDÍTOTTA: MAGYAR LÁSZLÓ ANDRÁS

A méltóságos és nagyságos Galánthai Fekete György gróf úrnak, az apostoli királyi nemes Szent István rend nagykeresztes lovagjának, a Királyi Kúria bírójának, a nemes Arad Vármegye Főispánjának, mindkét Császári és Királyi Apostoli Felség valóságos belső tanácsosának és a magasságos Királyi Magyar Helytartótanács tanácsosának, a tekintetes Hétszemélyes Tábla társbírájának, továbbá Nagyszombati Egyetem, és a Nemes Magyar Királyság valamennyi oktatóintézménye főigazgatójának boldogságáért könyörög Josephus Jacobus Plenck.

Méltóságos és Nagyságos Gróf,

Méltóságos Gróf, a Te valamennyi tudományra kiterjedő széleskörű, szinte hihetetlen ismereteidet, a tudományok ápo-

³⁷³ Forrás: Josephi Jacobi Plenck, Chirurgiæ Doctoris, nec non Chirurgiæ, Anatomes, atque Artis obstetriciæ Professoris Cæsareo-regii, publici ac ordinarii in Cæsareo-regia Universitate Tyrnaviensi. Primæ lineæ anatomes. In usum prælectionum. Viennæ, Apud Rudolphum Graeffer. 1775. pp. 3–5. (A teljes mű terjedelme: 309 p.)

lása és előmozdítása érdekében kifejtett szorgalmadat és fáradhatatlan tevékenységedet immár régóta csodálja egész Magyarhon.

Eme, nemzeded óriási öröme, csupán néhány esztendeje helyreállított tudományegyetem dicsősége, amelynek legfőbb irányítását senki másra szerencsésebb kézzel nem bízhatta a Felséges Uralkodó, mint reád, elsősorban Téged illet. Az viszont egyedül a Te érdemed, hogy ez az egyetem, a biztos alapokon nyugvó tudomány új és új bástyáival erősödve, abban a reményben gyarapodhat, hogy eztán külhoni segítségre Magyarhonban senki különösképpen nem szorul.

Sokáig nem volt könyvtárunk: azt, hogy ma, Ófelsége kegyes jóakaratából, kiválóan megalapozott gyűjteménnyel rendelkezünk, a Te támogatással érhattuk el. Nincsenek a betegek befogadására alkalmas épületeink, ahol az ifjúság gyakorlatozhatna: ám Te máris nagy elszántsággal munkálkodsz azon, hogy ily épületeknek se legyünk híján, hisz jól tudod, hogy az orvosi és sebészi tudományt, természeténél fogva, gyakorlati alkalmazása és gyakorlása nélkül megérteni is alig, új gyógymódok feltalálásával vagy a már felfedezettek megerősítésével és csiszolásával ékíteni pedig egyáltalán nem lehetséges. Vagyis a Legfelségesebb Úrnő anyai elvárásainak minden tekintetben, tökéletesen megfelelsz. Eljön azonban majd az idő, Méltóságos Gróf, midőn a Te, honját olyannyira szerető, és a közjóra olyannyira törekvő lelkedet végre előnthei majd az emberhez legméltóbb öröm. Hisz megláthatod majd, amint gondoskodásodnak köszönhetően, a gyógyító tudomány végre méltó helyére kerül, tanúja lesz annak, hogy e boldog országból kiűzetnek a méregkeverő kuruzslók, s végül tapasztalni fogod, hogy e tartomány, amelyen e gazemberek élösködtek, végre derék, és mesterségükhöz értő férfiak irányítása alá kerül. Halálveszedelemből való megmenekülésüknek örvendő ezrek áldják majd, és foglalják imájukba neved. Téged mutatnak példaként a szülők fiaiknak, a nagyapák unokáiknak, és emlékezeted, minden lehetséges módon, jótetteidért hálásan ajánlják az Örökkévalóságnak fohászaikban.

Csupán ez lehet méltó díja erényeidnek, Méltóságos Gróf! Én magam, éppen eme erények iránti csodálatomban jutottam arra a gondolatra, hogy ezt az egyetemi ifjúság használatára szánt könyvecskét a Te Méltóságos Nevednek merészeljem ajánlani. Erre bátorított hihetetlen készséged mindenki iránt, aki, ha mégoly csekély mértékben is, írással-gondolattal megkísérel valamicskét a tudományok előmozdításához hozzájárulni. Ám, midőn e kegyet kértem tőled, oly nagylelkűen adtad beleegyezésedet, hogy szinte reményt ébresztettél bennem: Jóindulatoddal tán éppen azt kívántad tudomásomra hozni, hogy nincs kedved ellenére annak a személynek a jámborsága, akinél – s ezt remélem jól tudod – senki inkább a Te üdvödet a Legfelső Úr kegyelmébe imáival ajánlani nem kívánja, senki a Te tiszteletedben és nagyrabecsülésedben buzgóbbnak nem bizonyul, és senki inkább a Te tanácsaid megfogadásában és végrehajtásában nem serényebb.

ELŐSZÓ

A sebészhallgatókkal megismertetendő tantárgyak közül kiemelkedik az, amelyik az emberi test szerkezetét, mesterien összerótt alkotórészeire bontja. Ezt a tudományt anatómiának nevezik, és egyedül ez a tudomány áldhatja meg a sebészt oly nemes merészséggel, melynek segítségével, az emberek érdekében, félelem nélkül forgathatja azt a kést, amelyet az anatómiát nem ismerő, a félénk vagy a hebehurgya, az emberi belsőbe csupán kárt okozva mélyeszt.

Ám amilyen hasznos és szükséges, éppen oly bonyolult ez a tudomány, hatalmas ugyanis, és alig emlékezetben tartható azoknak a részeknek pusztá száma is, amelyekből testünk csodálatraméltó művészettel gyakor összeállt. Testünk eme alkotórészei azonban csak ritkán láthatók, s még ritkábban boncolhatók – noha szükség lenne erre. A nehézségeket tovább súlyosbítja az a tény is, hogy a könyv, amelyből a hallgatók az anatómiát tanulják, hol hiányos, hol pedig túl bőbeszédű, rendszertelenül ismerteti tárgyát, vagy úgy írja le az egyes testrészeket, hogy nem ismeretet nyújt, hanem inkább tévútra visz. Ráadásul sokan azok közül, akik a sebészettel szeretnének foglalkozni, képtelenek megfizetni az alaposabb anatómiai képzést, mert jobbára szegény származásúak. Emiatt történhetik, hogy sokan vagy mellőzik az anatómiát, vagy reményüket veszítve búcsút mondanak a sebészetnek, vagy pedig – ha sorsuk erre kárhoztatta őket – bármely kezük ügyébe akadó, gyakran bizony hibás könyvből kényszerülnek kitanulni a bonctant.

Ezt az anatómiai művecskét, amely csupán a bonctan alapvonalait tartalmazza, éppen azért állítottam össze, hogy e bajokat orvosoljam. Az egyes testrészek bővebb ismertetéséről az oktató élő előadása, illetve maguknak a testrészeknek megszemlélése gondoskodhat majd. Aki ugyanis meg akarja ismerni a természetet, annak a bonctani előadóban, nem pedig könyvekben kell kutakodnia. Végül pedig, az anatómia kifejtésekor, az egyes testrészeket nem csupán bonctanilag, hanem élettanilag és kórtanilag is bemutatom majd. Így próbálom minden erőmmel hallgatóim megfigyelőképességét csiszolni, és így kísérek meg rámutatni arra az óriási haszonra, ami e tárgyból a gyakorlatra származik, nehogy a sebészjelöltek a fáradozást, amelyet az anatómiára fordítanak, értelmetlennek lássák.

A hallgatók, ha jól elsajátították ezeket az alapvonalakat, végül Winslow, Albinus, Haller, Morgagni, Mekellius, Zinius, Hunterus, Weitbrechtus, Waltherus³⁷⁴ és mások halhatatlan anatómiai munkáit is bősé-

³⁷⁴ Jacob Benignus Winslow (1669–1760) dániai születésű orvos, anatómus; Bernhard Siegfried Albinus (1697–1765) német anatómus; Albrecht von Haller (1708–1777) svájci tudós, anatómus, orvos; Giovanni Battista Morgagni (1682–1771) olasz anatómus; Johann Friedrich Meckel (1714–1774) német anatómus; Johann Gottfried Zinnius

ges haszonnal, és mindenképp kevesebb kínládással lesznek képesek tanulmányozni.

Egyszóval ez az anatómiai bevezetőt hallgatóim hasznára és kedvéért állítottam össze avégett, hogy segítségével, mint egyfajta fonállal,³⁷⁵ követhessék előadásaimat, vagyis a jóakarátú Olvasó valamiféle részletes anatómiát – amit egyáltalán nem állott szándékomban írni – itt ne keressen, és e könyvön ne is kérjen számon.

(1727–1759) német anatómus, botanikus; William Hunter (1718–1783) angol orvos, anatómus; Josias Weitbrecht (1702–1747) német anatómus; Augustin Friedrich Walther (1688–1746) német orvos.

³⁷⁵ Ti. Ariadné fonalára, az úgynevezett vezérfonálra céloz a szerző.

JOSEPH JAKOB PLENK,
sebészdoktor, az anatómia, a sebészet és a szülészet,
császári-királyi nyilvános és rendes tanára a nagyszombati
egyetemen.

A BŐRBETEGSÉGEK TANA OSZTÁLYOK, NEMEK ÉS FAJTÁK SZERINT³⁷⁶ (1777)

FORDÍTOTTA: SCHULTHEISZ EMIL

A tekintetes és tudós Johann Alexander Brambilla úrnak, Ó Császári Apostoli Királyi Felsége udvari- és a császári-királyi német nemesi gárda fősebészének, a Bolognai és a Mantuai Tudományos Akadémiák tagjának ajánlja ezt a munkácskát kiváló tisztelettel

a szerző

ELŐSZÓ

A bőrbetegségek nagy száma és különbözősége, okainak tisztázatlansága az ezekből fakadó nehézségek és a gyógyításukra vonatkozó nagyon különböző elgondolások voltak mindig is az okai annak, hogy az orvostudomány és a sebészet eme területe a kezdők számára igen nehéz, alig hozzáférhető maradt.

Csak kevés szerzőhöz lehet tanácsért fordulni, közülük egyesek ezeket a minden időben oly gyakran előforduló betegségeket csak felületesen érintették. Mások határozatlan és nem következetesen alkalmazott megnevezésekkel tették bizonytalanná a megismerést és a gyógykezelést.

Ezek az okok késztettek arra, hogy kísérletet tegyek e betegségek szétszórt és rendszertelen tömegének egy rendszerbe állítására. Ez a kis munka, melyet hallgatóim számára írtam, száztizenöt fajta bőrbetegséget tartalmaz. A hosszantartó betegségeket pontosan leírtam. A lázzal járó kiütéseknél csak a megkülönböztető jelenségeket adtam meg és azokat az ismereteket, melyek révén ezek egymástól és hasonló esetektől elkülöníthetők, mert a lázas kiütések gyógyulása, azoknak a lázas betegségek-

³⁷⁶ Forrás: J. J. Plenck: Lehre von den Hautkrankheiten nach ihren Klassen, Geschlechtern, und Gattungen. Aus dem Lateinischen übersetzt, und mit Zusätzen vermehrt von F. X. von Wasserberg. Wien, bey Rudolph Gräffer, 1777. Előszó. [Számotatlan oldalak]. (A teljes mű terjedelme: 242 p.) – Első latin kiadása: Doctrina de morbis cutaneis. Viennæ, 1776.

nek a kezelésétől függ, melyek azokat okozták. Ez azonban a kórtannak már egy másik fejezete.

Sok köszönettel tartozom azoknak a neves férfiaknak, akik a betegségek osztályozásáról legújabbán írtak, nevezetesen Sauvages,³⁷⁷ Linnee,³⁷⁸ Vogel,³⁷⁹ Macbride,³⁸⁰ Cullen³⁸¹ és Sagar³⁸² uraknak, akiknek rendszeréből nagy haszonnal sokat merítettem.³⁸³

Úgy gondolom azonban, nem végeztem felesleges munkát, ha tekintetbe vesszük mindazt, amit én magam írtam, amiket javítottam és megvilágítottam.

³⁷⁷ François Boissier Sauvages de Lacroix (1702–1767) a Montpellier-i egyetem orvostanára, akinek Sydenham gondolatai alapján felépített, mégis önálló kóroki rendszerező munkája, melyben a betegségek nosologiai rendszerbe állítása teljességében először jelenik meg. Rendszerének kialakításához Linné növényi rendszerét vette osztályozási alapul. Másfél évszázadon keresztül a legtöbbet használt és idézett betegségosztályozás, melynek bevezető munkája a 'Pathologia methodica seu de cognoscendis morbis' 1759-ben jelent meg először. Olaszra, németre, franciára fordított könyve igen sok kiadást ért meg.

³⁷⁸ Carl von Linné (Linneus) (1707–1787) svéd orvos és botanikus, az uppsalai egyetemen a medicina és az anatómia, később a természetrajz tanára. Megteremtette az állatok és növények részben még ma is érvényes rendszertanát, a 'Systema Naturæ'-t (1735). Foglalkozott a betegségek rendszertanával is: 'Genera morborum' (1763). Orvosi tekintélyét antisyphilises kúrákkal alapozta meg.

³⁷⁹ Rudolph Augustin Vogel (1724–1774) göttingeni professzor, korának elismert klinikusa. Az 1754 és 1769 között megjelent 'Neue medicinische Bibliothek' és az 1768-ban kiadott 'Opuscula medicina selecta' szolgáltak Plencknek forrásként.

³⁸⁰ David Macbride (1726–1778) angol orvos, sebész, szülész. Kiterjedt orvosi gyakorlata mellett kémiai és fizikai kutatással foglalkozott. A fermentációról írt, angolul két kiadást megért művét – 'Experimental essays on the fermentation of alimentary mixture etc.' (London, 1764, 1775) németre és franciára is lefordították (1766). Orvostörténeti jelentőségét azonban egy másik műve adja: 'Introduction in theory and practice of physic' (London, 1772). Ebben saját betegségfelosztását, ill. rendszerét adja, részben Cullen nyomán, Plenck bizonyára ezt a munkáját használta.

³⁸¹ William Cullen (1712–1789) skót orvos és kémikus Edinburgh-ban. Az egyes betegségcsoportok keletkezésének elméletével már fiatal orvos korában foglalkozott. 'Synopsis nosologiae methodicae etc.' (Leyden, 1772. és Edinburgh, 1777) c. munkája egyike a betegségek rendszerezésével foglalkozó, a maga korában sokat idézett műveknek. Plenck, Trnka, később Rác gyakran hivatkoznak munkásságára.

³⁸² Johann Baptist Michael Edler von Sagar (1702–1778) osztrák orvos. 'Systema morborum symptomaticum secundum classes, ordines, genera et species etc.' című először 1771-ben Bécsben megjelent munkája ugyancsak a betegségek osztályozásával foglalkozik. William Cullen említett rendszerező munkájának kiegészítéseképpen külön is megjelent egy része Genfben 1775-ben.

³⁸³ A gyógymódok osztályozásának történeti bemutatását lásd Magyar László András: A gyógymódok osztályozása. In: Ditor ut Ditem. Tanulmányok Schultheisz Emil professzor 80. születésnapjára. Bp. – Piliscsaba, 2003. SOMKL – MATI – Semmelweis Egyetem. pp. 317–331.

JOSEPH JAKOB PLENK
ELŐSZAVA A MATERIA CHIRURGICA
1777-ES KIADÁSÁHOZ³⁸⁴

FORDÍTOTTA: MAGYAR LÁSZLÓ ANDRÁS

A sebészet területén egyetlen fehérebb folt sem akad a sebészeti gyógyszerertannál. Immár régóta szögeznek nekünk a megszegényítő vádat, hogy orvosságainkról pusztán empirikus ismeretekkel rendelkezünk, illetve, hogy tapasztalataink és kenőcseink hivalkodó nevén túl gyógyszerünk összetevőiről semmit nem tudunk. Ugyanez készítette Van Swieten bárót is a következő felkiáltásra: „A művész szégyene, ha művészete eszközéről mit sem tud!”

Igaz, ami igaz, mindaddig úgy hittük, eleget teszünk akkor, ha a sebészeti gyógyszerek kicsiny listáit odaakasztjuk a hallgató orra elé, néhány jelentéktelen recepttel egészítve ki a felsorolást.

A lényegről azonban mindenki hallgatott, még Franciaországban, egy olyan országban is, ahol kifejezetten azért alapítottak címeket és rangokat, hogy a sebészet szolgálatát előmozdítsák. Ám még Franciaországban is alig található a sebészet eme érdekesítő szakterületéről több, mint az a kevéske, amit de la Faye³⁸⁵ és néhány más szerző pályaműveiben összehozott.

Rendkívül megtisztelő meghívásom a sebészet nyilvános tanszékére csak megerősítette meggyőződésemet, hogy e tudománynak igen nagy a szüksége egy kielégítő színvonalú tankönyvre, amely bevezetőként szolgálhat a sebészeti gyógyszerertan elméletéhez.

E meggyőződésnek köszönhető hát a jelen kísérlet, amelyet a sebészeti gyógyszerek hatásairól és elméletéről most a világ elé tárok. Evvel mindent elmondtam, amiről olvasóimnak, munkám eredetével és céljával kapcsolatban beszámolni tartoztam.

³⁸⁴ Forrás: Plenck, J. J.: *Materia Chirurgica, oder Lehre von den Wirkungen der in der Wundarzney gebräuchlichen Heilmittel. I. Theil Vorrede.* Wien, 1777. Gräffer. pp. 1–10.

³⁸⁵ Faye, Georges de la (1699–1781) francia sebész, a Francia Királyi Sebészeti Akadémia igazgatóhelyettese. Fő művei: 'Observations sur les becs de lièvre de naissance' (Paris, 1748), 'Principes de chirurgie' (Paris, 1739).

Magának az anyagnak, és feldolgozásának tekintetében elegendőnek láttam, ha a sebészjelölt az egyes szerek szagát, ízét, tulajdonságait, általános hatását, illetve azokat az eseteket ismeri, amelyekben a gyakorló seborvosok az adott szert próbára tették.

Az egyes szerek botanikai ismertetése, jellemzése és vegytani elemzése túlterhelte volna a hallgatót. A tudományoknak ugyanis megvan az a sajátosságuk, hogy annál könnyebben sajátítja el őket az ember, minél fokozatosabban és minél rövidebbre fogott rendben adják őket elő.

A sebészeti receptek felírásának módját, a sebészeti gyógyszerkönyvvel egyetemben – mindezek olyan munkák, amelyek a sebészeti gyógyszer-tan folytatásának tekinthetők – sebészeti gyógyszerészetemben közlöm majd.³⁸⁶

Ennek a szakterületnek a tananyaga oly szerteágazó, hogy egész sor keretei közt megemlítenő tárgy tett külön oktatót szükségessé. Nekem tehát igen rövidre kellett mondandómat fogynom. Netán meg kellett volna elégednem avval, hogy a legszokványosabb és legszükségesebb dolgokról szóljak? – De vajon a hallgatót mindez nem hozta volna ugyanolyan zavarba, mint ha egy hatalmas adag, régi salabakterből előbányászott recepttel találta volna magát szemben? Ezért hát inkább ösztönömet követtem és munkám szerkezetét olyanná alakítom, amilyennek e tárgyban akkor szeretném látni, ha én lennék a hallgató, és a tanárok lennének olvasóim. Az idő és olvasóim ítélete eldönti majd, hogy a jövőben is meg kell-e maradnom e rendszernél, avagy sem.

Azokra a kiegészítésekre, amelyekre a régi és az új szerzők folyamatos olvasása, illetve a magam és a mások gyakorlata során lesz szükség, nyilvános előadásaimban keríték majd sort, mihelyt előadásaim vezérfonala a sebészeti gyógyszer-tan területére vezet.

Egyébiránt, hogy szükségtelenül fel ne duzzassam ezt a művet, azokat a szerzőket, akiknek műveiből merítettem, csupán megneveztem, pontos idézésüktől eltekintettem.

A kezdők számára az irodalom folyamatos után-olvasását javaslom, azoknak pedig, akik már kissé többre jutottak a kezdeteknél, nem ismételhettek el egyebet, mint a fáradhatatlan és érdemdús Baldinger³⁸⁷ mondását: „Onnét veszem az igazságot, ahol rálelek, nem öltöztetem elébb ékeesebb ruhába.”

³⁸⁶ A chirurgische Arzneimitteln (sebészeti gyógyszer-tan) és a chirurgische Pharmazie (sebészeti gyógyszerészet) két külön területéről van szó.

³⁸⁷ Baldinger, Ernst Gottfried (1738–1804) orvos, katoniorvos, jeni, göttingeni és marburgi professzor, Luther egyenes ági leszármazottja, kora egyik legnagyobb német orvosa. Több orvosi folyóirat (Magazin für Aerzte, Medicinisches Journal stb.) mellett 'Sylloge selectorum opusculorum argumenti medicopractici' (Göttingen, 1776–1782) címmel kiadott egy remek, hatkötetes disszertáció gyűjteményt is, amelynek számos magyar vonatkozása is van.

JOSEPH JAKOB PLENK
sebészdoktor, az anatómia, sebészet és szülészet
nyilvános és rendes tanára a budai egyetemen.

A GYAKORLATI SEBÉSZTUDOMÁNY
TANTÉTELEI³⁸⁸
HALLGATÓI HASZNÁLATÁRA
(1780)

FORDÍTOTTA: SCHULTHEISZ EMIL

A nemes nagytudású és nagytapasztalatú Leber Ferdinánd úrnak, ő császári-királyi apostoli felsége tanácsosának, a sebészeti tudományok doktorának, nyilvános tanárnak és a Polgári Kórház rendes seborvosának ajánlja e lapokat a legteljesebb tisztelettel a szerző

ELŐSZÓ

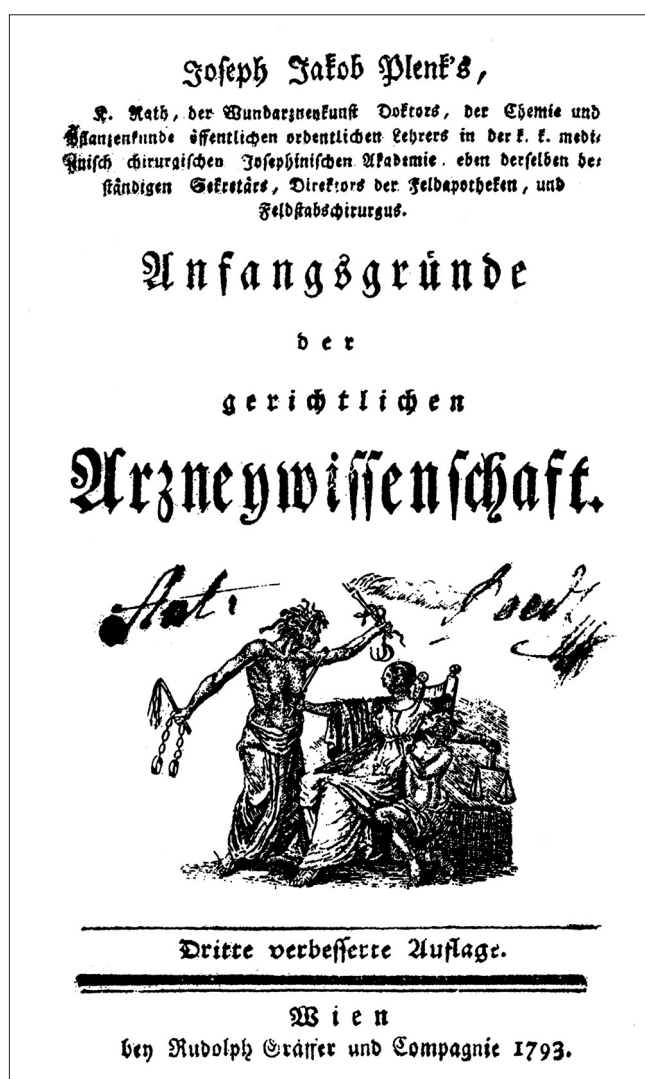
Egy nyilvános tanár kötelességének tartom, hogy a közönségnek és saját hallgatóinak egyfajta magyarázatot adjon, hogy valamely tudomány előadásakor miért ilyen vagy olyan tankönyvet választ vezérfonalul. Ha én tehát azt mondom, hogy a gyakorló sebészet művészetének oly sok tankönyve között egyetlen egyet sem találtam, mely eme tudomány tárgyalására a mi egyetemünkön előírt 10 hónap³⁸⁹ alatt az anatómia és a többi sebészeti tantárgy mellett, melyeket hallgatóimnak meg kell magyaráznom, nem túl rövid vagy túl terjedős lett volna, úgy azt gondolom, kötelességemet teljesítettem, elhatározva, hogy saját tankönyvet írok. Azok nélkül az ismeretek nélkül, melyeket a gyakorlati sebészet művészete szükségképpen feltételez, és előadásaim nélkül természetesen az én tankönyvem is keveset fog használni e tudomány tanulóinak. Emiatt azonban, remélem senkinek sem fog eszébe jutni, hogy nekem ezt hibául rója

³⁸⁸ Forrás: Joseph Jakob Plenck, der Chirurgie Doktor, der Anatomie, Chirurgie und der Geburtshilfe königl. ordentlichen und öffentlichen Lehrern auf der Universität zu Ofen. Lehrsätze der praktischen Wundarzneiwissenschaft. Zum Gebrauche seiner Zuhörer. Zwote verbesserte Auflage. Wien, bey Rudolph Gräffer. 1780. Előszó. [Számozatlan oldalak]. – Az első kiadás idején, 1774-ben, még Nagyszombatban volt az egyetem.

³⁸⁹ Ez csak az egyetemen tartott két éves sebészképzés tananyaga, s nem az orvostanhallgatók curriculumában volt. Az orvosi és a magasabb sebészet tanfolyamainak egyesítése, a sebészet hallgatásának kötelezővé tétele az orvostanhallgatók számára 1786-ban történt meg. A sebészet stúdiumában élenjáró Franciaországban 1792-ben az orvos- és sebészképzést teljes egészében egyesítik.

fel. Ha ez hiba, úgy könyvemnek ez minden más tankönyvvel közös hibája és akkor csak annyit lehet mondani: ez a tankönyv nem teljes, éppen mert tankönyv. E szemrehányás alól tehát védve lennék. Hogy azonban egyéb, fontosabb feddések elől is védve leszek-e, hogy az igazságot a legjobb rendben adtam-e elő, hogy a sokféle vélemény közül a legvalószínűbbet és az oly sokféle gyógymód közül mindig a legbiztosabbat választottam-e, ezt a közönség ítéletére bízom. Éppen ettől az ítélettől fog függeni, hogy a sebészi műtéttannal, a sebészet művészetének még hátralévő tanaival folytassam-e.

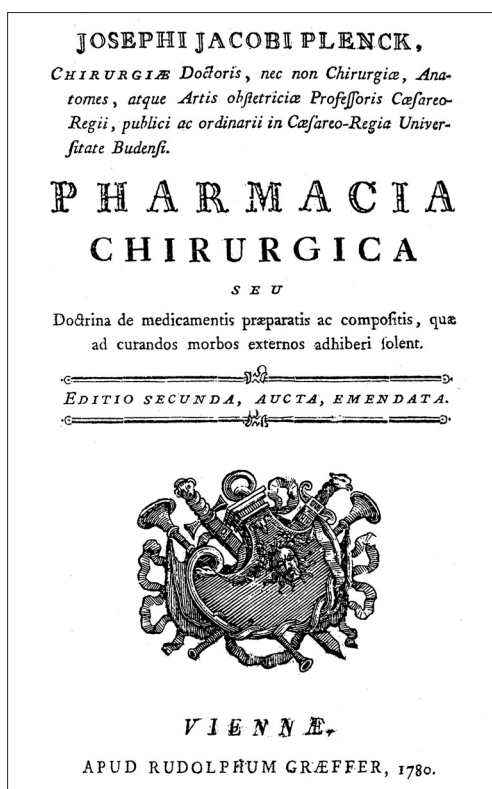

Plenk 1793-as tankönyvének címlapja

JOSEPHUS CAROLUS PLENCK,
a sebészet doktora, valamint a Budai Császári-Királyi
Egyetemen a sebészet, az anatómia és a szülészet
császári-királyi nyilvános és rendes professzora.

SEBÉSZETI GYÓGYSZERTAN³⁹⁰
(1780)

FORDÍTOTTA: MAGYAR LÁSZLÓ ANDRÁS

A Szent Római Anyaszentegy-
ház kegyelmes és magasságos
kardinális presbiterének, a Szent
Római Birodalom hercegének,
Batthyány József grófnak, Né-
met-Ujvár urának, az Esztergo-
mi Érseki Székhely gyülekezete
érsekének, az Apostoli Szent-
szék örökös legátusának, a Ne-
mes Magyar Királyság primásá-
nak és fejének, belső kancellár-
nak, a nemes Szent István apos-
toli rend nagykeresztes lovagjá-
nak, és a teljes rend prelátusá-
nak, nemes Vas és Esztergom
vármegyék legmagasabb rangú,
örökös grófjának, Ő Szent Csá-
szári és Apostoli Királyi Felsége
tényleges belső tanácsosának, a
magasságos Magyar Királyi Hely-
tartótanács tanácsosának, vala-
mint a magasságos Hétszemé-
lyes Tábla bírójának, az ő ke-

³⁹⁰ A mű eredeti címe: Josephi Jacobi Plenck, chirurgiæ doctoris, nec non chirurgiæ, anatomes, atque artis obstetriciæ professoris cæsareo-regiæ, publici ac ordinarii in cæsareo-regia universitate Budensi pharmacia chirurgica seu doctrina de medicamentis præparatis ac compositis, quæ ad curandos morbos externos adhiberi solent. Editio secunda, aucta, emendata. Viennæ, Apud Rudolphum Graeffer, 1780. [Sebészeti gyógy-
szertana, avagy a külső betegségek gyógyítására szolgáló, készített és összetett gyógyszerekről szóló tanítása.] A lefordított rész a fenti munka Előszava, amely oldalszám megjelölése nélkül került kinyomtatásra, a teljes mű terjedelme: 200 p.

gyelmes urának, ezt a munkácskát, akármi legyen is, örök hálája tanúbizonyságául ajánlja, s egyben magát, a gondjaira bízott gyakorlókórházzal együtt nyomatékosan hathatós támogatásába kommandálja

A Szerző

ÜDVÖZLET HALLGATÓINAK

Íme itt a sebészeti gyógyszer-tan második része, amelyet már régóta vártatok tőlem, és amely a külső betegségek gyógyítására szolgáló készítmények és összetett gyógyszerek tanát tartalmazza. Benne nem csupán azokat a patikában elkészíthető recepteket találjátok meg, amelyeket a legjobb gyógyszerkönyvek tartalmaznak, hanem azokat is, amelyeket a mesterség legkiválóbbjai bocsátottak bőségben rendelkezésünkre, és hosszas tapasztalat alapján ajánlottak nekünk. A hatástalan, fölösleges, szokatlan és meggondolatlanul ajánlott szereket nagyrészt elhagytam. Még többet is kihagytam volna, a megszokás vagy a vak bizalom miatt, amelyet némelyek bizonyos összetett szerekbe alaptalanul fektetnek, nem véltem volna úgy, hogy tanácsosabb megtartani őket: legalább tudni ugyanis érdemes róluk is.

Az elkészítésnek és az összetételnek mindig azt a módszerét javasoltam, amelyre a legkiválóbb gyógyszerkönyvekben bukkantam – munkám során elsősorban az angol, a svájci, a dán és az osztrák gyógyszerkönyvet használtam. Az egyes gyógyszerek méltatását és használatának ismeretét rövidre fogtam, hiszen minderről sebészeti gyógyanyag-tanomban (*Materia chirurgica*) már bővebben szóltam. Egyébiránt ne feledjétek, jóemberek, hogy mivel mindazt, amit épületesek érdekében tehetek, mindig igencsak szívesen teszem, így ezt a kizárólag a ti érdeketekben, dísztelenül, ámde jó szándékkal írott munkácskát is fogadjátok szeretettel, és velem együtt, a betegek érdekében használjátok szerencsével.

JOSEPH JAKOB PLENK,
a sebészet doktora, a kémia és növénytan nyilvános rendes
tanára, a császári-királyi orvos-sebészi József Akadémián,
ennek állandó titkára³⁹¹ a katonai gyógyszerházak igazgatója és
katonai fősebész.

TANÍTÁSA A NEMIBETEGSÉGEKRŐL³⁹² (1787)

FORDÍTOTTA: SCHULTHEISZ EMIL

ELŐSZÓ

Mindazok, akik a betegségek gyógyításával foglalkoznak, tapasztalatból tudják, hogy nemcsak a népes városokban, de a ritkán lakott vidéken sem található közönségesebb betegség, mint a bujakór.

Ezt az elterjedt betegséget tehát találóan nevezhetjük állandóan jelenlevő, de titokban lappangó pestisnek, mely igen gyakran a legkiválóbb személyeket ragadja el már ifjúságuk virágában, vagy nyomorítja meg oly mértékben, hogy nagyobb részt munkaképtelenné válnak. Mivel az igazi pestis csak ritkán, ez a nemibetegség azonban állandóan tombol, Mead³⁹³ úrral egyetértve, úgy gondolom, hogy az emberiséget ez a méreg már rég elpusztította volna, ha első dühe magától le nem csitult volna, és egy el-lémméreg nem fékezte volna meg.

Ennek a rettenetes bajnak, sok más fertőző betegséggel közös vonása, hogy egyetlen egy tisztátalan asszonyszemély elegendő ahhoz, hogy

³⁹¹ Az igazgatóhelyettes, ill. parancsnokhelyettes címe.

³⁹² Joseph Jakob Plenk's, der Wundarzneykunst Doktors, der Chemie und Pflanzenkunde öffentlichen ordentlichen Lehrers in der k. k. medizinisch- chirurgischen Josephinischen Akademie, eben derselben beständigen Sekretärs, Direktors der Feldapotheken und Feldstabschirurgus. Lehre von den venerischen Krankheiten. Aus dem Lateinischen übersetzt. Zwote verbesserte Auflage. Wien, bey Rudolph Gräffer und Compagnie 1787. Előszó. [Számozatlan oldalak]. (A teljes mű terjedelme: 224 p.) – Az első német kiadás 1780-ban jelent meg Bécsben F. X. von Wasserberg fordításában. A latin editio princeps, Doctrina de morbis veneris címmel 1779-ben hagyta el a budai nyomdát.

³⁹³ Richard Mead (1673–1754) nagytekintélyű angol orvos, aki a kor orvosi irányzatait eklektikus módon képviselte. A gyakorlatban leginkább Stahl és Sydenham tanai alapján járt el. Csaknem minden gyakran előforduló betegséggel kapcsolatos elméleteit és tapasztalatait 'Monita et præcepta medica' (London, 1751) című könyvében foglalta össze. A latinul is több kiadást megért munka angolul és franciául több kiadásban jelent meg.

sok családot, községet, falut megfertőzzön. Ezt tapasztalt megfigyelők írásaiban olvasható sok példa bizonyítja.

Ezen túlmenően pedig nem ritkán öröklődik át a késői utódokra³⁹⁴ és igen különböző rejtett betegségeket okoz, melyek felismerése és kezelési módja az orvosokat gyakran félrevezeti. Talán még nagyobb kárt okoz ennek a fertőző betegségnek alkalmatlan, a józan ésszel ellenkező kezelése. Minden ostoba tökfilkó, minden borbély, minden öregasszony foglalkozik titokban ennek a betegségnek a kezelésével, mivel azok a nyomorult betegek, akik kicsapongásaik következményével tisztában vannak, visszariadnak attól, hogy állapotukat egy hozzáértő orvos vagy seborvos előtt felfedjék.

Az említett okok miatt szoktam előadásaim során ezt, a nemibetegségekről szóló értekezést, amit most sajtó alá bocsátok, hallgatóimnak előadni.

A bujakór gummírozott higannyal való gyógyításának általam 1766-ban ismertetett eljárását még mindig ajánlom.³⁹⁵

Nem azért, hogy büszke legyek találmányomra, vagy hogy más híres emberek ellen szóljak, ez az ostobaság és hálátlanság távol áll tőlem, hanem mert húszéves, sikerrel járó tapasztalatom erre késztet és mert ezzel a gyógyszerrel olyan személyeket gyógyítottam meg, akiknél más higanykészítmények veszélyessé váltak, vagy lassan hatottak vagy teljesen hatástalanok maradtak. Ezenfelül pedig megerősítenek a hatásosságát illetően azok a kísérletek, melyeket híres férfiak külföldön is folytattak ezzel a szerrel, pl. Angliában,³⁹⁶ Franciaországban,³⁹⁷ Svédországban.³⁹⁸ Mivel a mákkivonattal való kezelést a híres Michaelis³⁹⁹ kísérletei alapján a bujakór gyógyításában igen hatásosnak találtam, két éve ezt a gummírozott higannyal mind belsőleg, mind külsőleg együtt szoktam adni.

A közönség véleményére bízom, hogy mi haszna lehet még e könyvecskének, azonkívül, hogy az egyetemi előadásokhoz alkalmas vezérfonal.

³⁹⁴ Plenk idejében, de még a 19. században is, a veleszületett, a terhesség idején, vagy a szülés folyamán fertőzött magzat – „lues connata” – betegségét öröklöttnek (lues congenita) vélték.

³⁹⁵ Vö. Joseph Jacob Plenk: *Methodus nova et facilis argentum vivum ægris venerea labe infectis exhibendi. Accedit hypothesis nova de actione metalli huius in vias salivales.* Vindobonæ, 1766. – Német fordítása 1767-ben jelent meg.

³⁹⁶ *A new, and easy method of giving mercury by I. Plenk – translated from the latin by W. Saunders, London, 1772.*

³⁹⁷ *Méthode nouvelle d'administrer le vif-argent,- ouvrage traduit du latin de M. Plenk par M. Laflice, a Nancy.*

³⁹⁸ *Abhandlung der kön. Schwedischen Akademie 32. Band, p. 291. Odhelius Versuche mit Mercurio gummoso.*

³⁹⁹ Christian Friedrich Michaelis (1754–1814) a marburgi egyetem tanára, az újonnan alapított sebészeti intézet (Institutum chirurgicum) igazgatója. A kórtan és a gyógytan minden ágával behatóan foglalkozott.

JOSEPH JAKOB PLENK,
cs. kir. tanácsos, a sebészet doktora, a vegytan és növénytan
nyilvános rendes tanára a cs. kir. orvos-sebészi
József-Akadémián, ennek állandó titkára,⁴⁰⁰ a tábori
gyógyszertárak igazgatója és tábori fősebész.

A TÖRVÉNYSZÉKI ORVOSTAN ALAPJAI⁴⁰¹ (1793)

FORDÍTOTTA: SCHULTHEISZ EMIL

ELŐSZÓ

Hogy az orvostudomány az államnak nemcsak békében és háborús időben van nagy hasznára, előnyére polgárai egészségének megőrzése révén, hanem hogy egyetlen törvényszék sem nélkülözheti egyes jogügyletei eldöntésénél az orvosok szakértői véleményét, azt egyetlen épeszű ember sem vonja kétségbe.

Akár az uralkodó törvényalkotásánál, akár egy törvényszék előtt folyó vitatott kérdésről legyen szó, mindenkor szükség lehet az orvos véleményére, nemritkán a seborvos bonckésére. A törvényszéki orvostan véleménye nélkül nem egy, szándéka ellenére súlyos, bár nem halálos sebet ejtő ember veszítené fejét, ártatlan anya szenvedné el a gyermekgyilkosságra kiszabott halálbüntetést, nyomorult örültet kaparnának el az öngyilkosoknak rendelt gyalázatos módon. E tudományban való oktatás nélkül, még ma is máglyákat gyűjtanának országainkban a szerencsétlen boszorkányoknak; még ma is a hóhér keze szúrná a nyársat a vámpír mellkasába; és még napjainkban is érvényes lenne Juvenalis sora: „a hollókat felmentik, a galambok bünhődjenek”, és még mindig az ördögöt üzénék ki egy szerencsétlen melankolikusból vagy egy csalóból; ma is hazug csodák ejtenének foltot szent vallásunk tisztaságán és ezer egyéb, mindenfajta tévedésnek lenne tere az emberiség szégyenére és kárára.

⁴⁰⁰ Az igazgatóhelyettesnek megfelelő pozíció elnevezése.

⁴⁰¹ Forrás: Joseph Jakob Plenk's, k. k. Rath, der Wundarzneykunst Doktors, der Chemie und Pflanzenkunde öffentlichen ordentlichen Lehrers in der k. k. medizinisch- chirurgischen Josephinischen Akademie, eben derselben beständigen Sekretärs, Direktors der Feldapotheken, und Feldstabschirurgus. Anfangsgründe der gerichtlichen Arzneywissenschaft. Dritte verbesserte Auflage. Wien bey Rudolph Gräffer und Compagnie 1793. Előszó. [Számozatlan oldalak]. (A teljes mű terjedelme: 254 p.) – Első német fordítása F. X. von Wasserberg tollából Bécsben 1782-ben, eredeti, latin kiadása (Elementa medicinae et chirurgiae forensis) 1781-ben, ugyancsak Bécsben jelent meg.

Mindezek alapján belátható, hogy mennyire fontos az orvostudomány eme ágának előadása, elsajátítása, az ebben való kiképzés; látható, milyen szorosan függ össze az egyházi és a világi jogtudománnyal.⁴⁰²

A törvényszéki orvostan ama részeit, melyek az orvosi rendszettel függenek össze, csak röviden körvonalaztam, mert a híres Frank úr erről a tárgyról szóló kimerítő munkája, a tudósok teljes elismerése mellett, nemrég látott napvilágot.⁴⁰³

Az én szándékomban az volt, hogy ennek a tudománynak sok értékét egy rövid aforizmagyűjteményben állítsam össze, mely alkalmas arra, hogy az egyetemi előadások számára használható vezérfonal legyen.

⁴⁰² A Constitutio Criminalis Theresiana, a Mária Terézia-féle büntetőtörvény – kézikönyve megszünteti a kínvallatást, ill. bizonyos eljárások végrehajtását orvosi vizsgálathoz köti. 1776-ban a Helytartótanács intimatuma szól a „tortura alkalmatlanságáról és eltörléséről”. Az 1793:42 törvénycikk „A tortura megszüntetéséről” rendelkezik. II. József Ordo Criminalisa pedig már a törvényszéki orvosi vizsgálati eljárást is szabályozza. A 18. századi orvosszakértői kérdés tárgyalását és részletes irodalmát lásd Katona Géza: Bizonyítási eszközök a XVIII–XIX. században. A kriminalisztika magyarországi előzményei. Bp., 1977. Közgazdasági és Jogi K. pp. 289–333.

⁴⁰³ A nagyhírű Johann Peter Frank 'System einer vollstündigen medizinischen Polizei' című, 1779-ben megkezdett, s 1819-ben befejezett, Bécsben megjelent hatkötetes, az orvosi rendszetet, ill. államorvostant tárgyaló alapvető munkájáról van szó. 1786-ig – Plenck törvényszéki orvostanának első kiadásáig – három kötete jelent meg. Plenck törvényszéki orvostanának erről szóló fejezete az első hazai orvosi rendészeti írás, mely megelőzte Huszty Zakariás Teofil ugyancsak híressé vált orvosi rendészeti művét. Plenck elsőként ír a magánbetegek orvosi honoráriumának kérdéséről, mondván, hogy a jómódúaknak felszámított magasabb tiszteletdíj az orvost a szegényebb betegek alacsony fizetségéért kártalanítja.

BESZÉD AZ ELHUNYT CSÁSZÁRI-KIRÁLYI
TANÁCSOS ÉS PROFESSZOR, A NEMES JOSEPH
JACOB VON PLENK EMLÉKÜNNEPÉLYE
ALKALMÁBÓL, MELYET FERDINAND JOSEPH
ZIMMERMANN DOKTOR, CSÁSZÁRI-KIRÁLYI
TANÁCSOS ÉS PROFESSZOR TARTOTT

FORDÍTOTTA: MAGYAR LÁSZLÓ ANDRÁS

*Örömteli, ha minél tovább időzhet önmagával az olyan ember, aki méltó
arra, ami élteti.*

(Seneca. Epistolae Morales VI.58.32.)

Kiváló tehetségű és jellemű férfiaknak holtukban is leróni a nagyrabecsülés és a szeretet ama adóját, amelyet erényükkel és szolgálatukkal életükben kiérdemeltek, azon cselekedetek egyike, amelyeket a művelt emberek már régóta kötelességüknek éreznek.

E kötelesség teljesítésének gondolata lelkünket még erősebben el-töltheti, ha az elhunyt nem csak az állam által számára kijelölt – gyakorta mégoly átfogó – tevékenységi körének szférájában élt és alkotott erős lélekkel és emberséges érzülettel, hanem ha élete és életműve belső viszonyainak közelebbi vizsgálatakor félreismerhetetlenül kiviláglik, hogy nem csupán a pusztá kötelességtudat irányította lépteit, hanem ama derék törekvés is, hogy a tudományoknak és az emberiség magasabb érdekének szentelhesse éltét.

Mély megindulással állunk eme oly fájdalmas módon elveszített ember nyughelyénél, ám eközben szent borzongás fog el, és éppúgy nem küzdhetjük le a kebelünkben ébredő enyhe aggodalmat, mint ahogyan ő sem volt képes egykor ellent állni a halálnak. Egy gondolat bánt ugyanis bennünket: hogy e nemes lélek emléke, kinek élte a szellem és szív oly magasrendű vonásait hordozta, az idők viharában netán elhalványodhat.

⁴⁰⁴ Edler von Plenk – az Edler von a nemesség jelölésére szolgált, Alsó-Ausztriában pl. a kismesek megjelölésére használták (– a szerk. megj.)

⁴⁰⁵ Forrás: Rede zur Gedächtnissfeyer des verstorbenen K. K. Rathes und Professor's Herrn Joseph Jacob Edlen [Edler] von Plenck. Gehalten im Versammlungssaale der K. K. Medicinisch-Chirurgischen Josephs-Academie von Dr. Ferd. Joseph Zimmermann K. K. Rathe und Professor. Wien, Gedruckt bey Ph. Bauer, 1808. pp. 1–26. – [A kiadvány teljes címe a következő: Beszéd az elhunyt császári-királyi tanácsos és professzor, a nemes Joseph Jacob von Plenk emlékünnepele alkalmából, amelyet a császári-királyi orvos-sebész József-Akadémia gyűléstermében, Ferdinand Joseph Zimmermann doktor, császári-királyi tanácsos és professzor tartott.]

A méltó hála- és kötelességérzet azonban, úgy látom, parancsolóan kényszerít, hogy nevének és erényeinek emlékezetét a legünnepélyesebb módon megőrizzük az utókor számára.

Ily hangulatban találhatjátok ma, ó Nagyrabecsült Kollégák, a gyászoló Josephinum gyülekezetét. – Rövid időn, nem egész két esztendőn belül két érdemes tagot szakasztott el kebletekről a halál rettentő hatalma,⁴⁰⁶ s alig fordult el könnyáztatta tekintetetek eme oly nagyra tartott és mélyen tisztelt tagok sírhantjáról, midőn a teremő kifürkészhetetlen akarata folytán még egy harmadik, a messze földön hírneves Von Plenk úr elvesztését is látnia kellett.

Az orvos-sebészi József-Akadémia e mai napon tartott gyászünnepségének célja, hogy e köztiszteletben álló öregember emlékét mély érzéssel felelevenítsük, és szakmánk eme érdemdús veteránjának kiemelkedő szolgálatait kellőképpen méltassuk. – Nékem jutott a megtisztelő kötelesség, hogy e mélyen tisztelt gyülekezet elé lépjek, és hogy Plenk hamvvedrét Nevetekben a gondoskodó szeretet jelképével, a gyászos ciprusággal övezzem.

Valamely, több mint egyetlen szempontból érdemdús férfiú dicsőséges életútjának bemutatása, ki a múlt század második felében, a sebészet reformjában oly jelentős szerepet játszott, aki fáradozásaival a gyógytudomány ezen ága előtt új korszakot nyitott, aki 36 éven át, tanárként és íróként, egészen élete végéig tiszteletreméltó fáradozása legszebb gyümölcseit szüretelhetette le, és tehetette közzé, éppolyan nehéz, mint amilyen érdekes feladat. Engem is lenyűgöz az elvállalt feladat súlya: próbálkozásom eredményének értékét, hogy e feladatot megfelelően megoldjam, igencsak kétségbe vonnám, ha nem támaszkodhatnék inkább nagyra becsült kolléga uraim jóindulatára, és a nagytekintetű gyülekezet belátására, semmint önnön erőmbe vetett bizodalmaimra.

Távol légyen tőlem, hogy csengő-bongó frázisokkal és kipróbált szónoki cirkalmakkal próbáljam tetszések elnyerni, hiszen eléggé tiszteltem ítéleteket és az elhunyt hamvait ahhoz, hogy ne vállaljak magamra egyéb szerepet, mint azt amely az igazság hívéhez és a hű biográfushoz illik, akit az elhunyt barát iránti érzélem csupán hevíthet, ám meg nem vesztegethet. Az igaz érdem méltatása nem tűr hiú magasztalást, egy Plenk sírkövét tehát, akinek élete fél évszázadot ölel át, nem ékítheti szebb és jelentőségtejtjesebb felirat, mint az, amely dísztelen irányban beszéli el élete és hányattatásai történetét.

Kérem tehát, ó Nagyrabecsült Kollégák, e szempontból ítéljétek meg annak tartalmát, amit Plenk ről mondok majd nektek. Boldognak tartanám magam, ha az életrajzíró a magasztalót ezúttal elhomályosítaná.

⁴⁰⁶ Wilhelm Böcking professzor úr 1804. október 11-én, Josef Gabriel de Gabriely professzor úr pedig 1806. augusztus 18-án hunyt el.

Joseph Jacob von Plenck úr 1735. november 28-án, Bécsben született. Tizennyolcadik. életéig édesatyja (egy helybéli tisztos polgár és könyvkötő) nevelését és oktatását otthonában élvezhette. Latin iskoláit a jezsuitáknál végezte.⁴⁰⁷ Hogy Plenck tanulóéveit jól és eredményesen töltötte, arról könnyed és pontos latin kifejezésmódja tanúskodik. Hogy azonban szelleme is hamarosan beérett, azt ama, tudós elmélkedésre való, s a gyermekkortól teljességgel idegen hajlama bizonyítja, amellyel Plenck már kilencéves kislányként kitűnt társai közül, ám még inkább tanúsítja életének és sorsának későbbi alakulása, amint az majd az a továbbiakból kiviláglik.

Nem tudható, vajon Plencket saját elhatározása vagy atyai útmutatás vezette-e Chiron⁴⁰⁸ templomába, ám sebes előrehaladása a mesterség területén, amelyben a kényszer teljes hiánya, s csupán valamely belső késztetésre működő szellem vonásai ismerhetők fel, inkább az első magyarázatot teszik valószínűvé. Útján a legelső lépést Plenck akkor tette meg, mikor 18. életében, az akkoriban bevezetett rendszer, illetve még a mi felvilágosultabb napjainkban is – a sebészetre nézve nem épp hízelgő módon – uralkodó szokás szerint, jövendő szakterületének első jelképeként a szappantartót kellett kezébe vennie.⁴⁰⁹

E kedvezőtlen viszonyok ellenére az ifjú Plencknek az a ritka szerencse jutott osztályrészül, hogy olyan tanítómester kezei közé került, aki joggal viselhette a tisztos sebész nevet. Ez a mester az akkortájt hírnévnek örvendő sebészdoktor, Johann Christian Retter volt, kinek nevét az elhunyt a hála tiszteletteljes kifejezése nélkül soha szájára nem vette volna. E kitűnő férfiú felügyelete és vezetése alatt – aki nem állított a reményteljes ifjú szellemét és önértékét megbénító feladatokkal, tudni vágyó, tehetséges tanítványának magasabb törekvései elé céhszellemben fabrikált, kártékony korlátokat, hanem inkább gondos törődéssel segítette e dúsan bimbózó palánta fejlődését – tehát az ő vezetésével, három esztendő leforgása alatt Plenck a legreményteljesebb előrehaladást tette, s e három év elteltével a közismert, és hagyományos formások szerint, az 1756-os esztendőben megkapta bizonyítványát, és felszabadult az inasság alól.⁴¹⁰

Plenck ekképpen önnön erőire hagyatva, egyre növekvő becsvágygal

⁴⁰⁷ A jezsuita neveltetés ebben a korban még mindig elég kínos körülménynek számított, ezért nem esik itt túl sok szó róla.

⁴⁰⁸ Chiron, a tudós kentaur, több hérosznak, köztük a sebészet két ősatyjának, Podaliriosnak és Machaonnak is nevelője volt, ezért gyakran szerepel a sebészet egyik megszemélyesítőjeként.

⁴⁰⁹ Nyilván az inasidőre (tyrocinium) céloz a szerző, mikor az elsődleges munkaköri feladat a mosás és a takarítás volt.

⁴¹⁰ A bizonyítvány az eredetiben: Lehrbrief, ezzel lehetett bizonyítani a letöltött tanulóéveket, a képzettséget. A „frey gesprochen” kifejezés pedig azt jelenthette, hogy az illető ezután szabadon gyakorolhatta a mesterségét. (A sebészmeisteri fokozathoz, s különösen a sebészeti doktorátushoz azonban egyetemi vizsga is kellett!)

indult tovább, hogy ifjúi tehetségét kiművelje, hiszen a közönséges kézművesénél értékesebb foglalkozásra érezte magát hivatottnak. Eredményekben gazdagon haladt tehát tovább a megkezdett úton, Leber, von Crantz, Lebmacher, De Haën⁴¹¹ előadásain vett részt, és az akkori János-Ispotályban, hozzáértő férfiak vezetésével nem épp jelentéktelen gyakorlati ismeretekre is szert tett. Hogy tudásvágya előtt még tágabb teret nyisson, és elsősorban, hogy a gyakorlati sebészet területén jusson bőséges nyereséghez, úgy határozott, követi a császári csapatokat az 1758-as poroszok elleni háborúba. Tehetsége és fáradsággal szerzett jártassága általános elismerést vívott ki számára – kizárólag ennek köszönhető, hogy már huszonhárom évesen elnyerte az akkori birodalmi tüzérségi hadtest regimentsebészi állását, mégpedig anélkül, hogy korábban alacsonyabb beosztásokban teljesített volna szolgálatot. Miután azonban öt esztendőn át kitűnően töltötte be ezt a terhes tisztséget, a békekötés következtében, oly sok társával együtt ő is osztozott a leszerelés sorsában, amely 1763-ban, hadteste feloszlata után lett osztályrésze.

Plenk, aki az elmúlt tíz évben a gyógyítómesterség birodalmát keresztül-kasul bejárta már, és tapasztalata kincsesládát jó pár fontos szerzeménnyel gyarapította, ettől fogva a tudomány és az emberség⁴¹² zavartalan nyugalmában kívánt élni. Hogy e szép elképzeléseit megvalósíthassa, Bécsben telepedett le, és még ugyanabban az évben a helyi egyetemen sebész- és szülésmesteri vizsgáját is letette.

Hamarosan azonban már-már azt kellett hinnie, hogy tervei és polgári egzisztenciájának reális feltételei kizárják egymást, hiszen nem csekély megdöbbenéssel tapasztalhatta, hogy bizonyított tudásának gyakorlati alkalmazását csak akkor engedélyezik számára, ha előbb borbélyüzletet vásárol Bécsben. A csalódás, amelyet a dolgok ilyenén, nem várt alakulása okozott neki, oly nagy volt, és oly maradandó benyomást tett lelkére, hogy még élemedett korában sem tudta ellenérzés nélkül emlegetni a történeteket. Jóllehet tehát oly mélyen szenvedett a torzképtől, amelyet minden mesterség legnemesebbikéről alkottak azáltal, hogy papjait lealacsonyítva a kézművesek jelmezében járatták, és noha tiszta mesterségbeli öntudata oly erővel tiltakozott azon szolgátság láncai ellen, amelyben a barbár céhszellem a tudomány magasabb rendű életét fogva tartotta, nyílt jelleme folytán és további léte érdekében nem maradt más választá-

⁴¹¹ Ferdinand Joseph von Leber (1727–1808) bécsi sebész, anatómus, Mária Terézia udvari sebésze; Heinrich Johann Nepomuk Crantz (1722–1799) luxemburgi származású orvos, szülész, botanikus, bécsi egyetemi tanár; Valentin Lebmacher (megh. 1797) bécsi sebész; Anton De Haën (1704–1776) holland származású bécsi orvos, egészségügypolitikus.

⁴¹² Az eredeti Menschheit szó a latin humanitas szó fordítása, ami igen tág értelmű fogalom, nagyjából a kultúrával kapcsolatos, a tudományok és a művészetek szempontjából értékes dolgok gyűjtőneve, de erős etikai tartalma is van.

sa, minthogy nyakát a hagyomány hatalma által törvénné tett szokás, vagy inkább babonaság vasigája alá hajtsa. Ezért hát eladta nem sokkal korábban, atyja halála folytán örökölt házáat, hogy borbélyműhelyt vásárolhasson magának. Ám mindazonáltal, még ebben a helyzetben is hű maradt vállalt alapelveihez, és még szolgálcái közt is szabad ember módjára élte életét. A tudomány művelésével és gyakorlati tehetsége fejlesztésével, szakadatlan munkában, hét éven át, jelentős hírnevet szerezve tevékenykedett a nagy császárvárosban, mint gyakorlati sebész és szülész-mester, ám anélkül tette mindezt, hogy közben irodalmi ismereteit elhanyagolta volna.

Már első ízben, 1766-ban íróként jelentkezett 'Methodus nova et facilis argentum vivum ægrotis lue venerea affectis exhibendi' [Újfajta és könnyű módszer a szifiliszos betegek higanyos kezelésére] című munkája kiadásával. Ezen első irodalmi kísérletét nem csak német földön, hanem külhonban is nagy érdeklődéssel fogadták. Laflize⁴¹³ Nancy-ban adta ki francia, W. Saunders⁴¹⁴ pedig (Londonban) angol fordítását: ez utóbbi – tudomásom szerint – három kiadást is megért. Ez olyan siker, amelyben bizony kevés első kötetnek volt eddig része. Ezt a kötetet követte 1767-ben az 'Neues Lehrgebäude von Geschwülsten' [Új tanrendszer a dagana-tokról] című munkája, németül és latinul, amelyet szintén ismételt, többször is kiadtak.

1768-ban jelent meg 'Anfangsgründe der Geburtshülfe' [Bevezetés a szülészetbe] című könyve. Hatszori kiadása és számos, különféle nyelven megjelent fordítása tanúskodik e munka klasszikus voltáról, amelyet a maga idejében, több tanintézetben is tankönyvnek választottak, és amelyet hozzáértő ítések pártatlan ítélete alapján, még ma, vagyis 40 év múltán is, a tan legtartalmasabb tankönyvei közt tartanak számon.

1769-ben az egykori Rudolf Gräffer-féle könyvkereskedés adta ki 'Sammlung von Beobachtungen über einige Gegenstände der Wundarzneymeykunst'-ját [A sebészet egyes tárgyairól tett megfigyelések gyűjteménye], amely 1775-ben másodízben is megjelent.

A halhatatlan Van Swieten báró,⁴¹⁵ akinek az osztrák orvosi oktatás és közegészségügy tökéletesítésére tett szolgálatai, országunk évkönyveiben kitörölhetetlen vonásokkal vannak feljegyezve, s aki oly sok egyéb, kiváló jellemét ékesítő erénye mellett avval is büszkélkedhetett, hogy sok-sok fiatal, reményteljes embert vett sokra képes védőszárnyai alá, s ezáltal az államnak számos tehetséges egyént nyert meg, tehát Van Swieten a haza e reményteljes fiát sem tévesztette szem elől, hiszen midőn 1770-ben a dicsőséges emlékezetű, megboldogult császárné, Mária

⁴¹³ Dominique Laflize (1736–1793) a Charité igazgató sebésze, akadémikus.

⁴¹⁴ William Saunders (1743–1817) skót orvos, a College of Physicians cenzora.

⁴¹⁵ Freyherr

Terézia uralkodása idején, a magyarországi Nagyszombatban egyetemet létesítettek, Plenk kapta meg az elméleti és gyakorlati sebészet és szülészet tanszékét, 1200 guldenes évi fizetéssel.

Mikor aztán 1777-ben ezt az egyetemet Budára telepítették, Plenk oda is követte az intézményt. Hírneve itt is hamarosan gazdag praxist teremtet számára, Plenk anyagi viszonyai tehát egyre inkább összhangba kerültek tudományos gazdagságával.

14 éven át látta el ezt az állást, s híre neve egyre növekedett, hiszen Plenk nevét az elsőrangú német sebészek nevei közt kezdték emlegetni. E 14 éves időszak során Plenk tizenhárom művet adott ki, amelyek egymással vetekedtek kitűnőségben, amit a számtalan új kiadás és az is tanúsít, hogy a leghíresebb professzorok választották e könyveket előadásaik vezérfonalául.

Kevéssel oktatói tiszte elnyerése után, 1770-ben jelent meg *'Primæ lineæ anatomes'* [Az anatómia alapvonalai] című könyve, amelyet 1794-ben már negyedszerre adtak ki. 1774-ben tette közzé *'Lehrsätze der practischen Wundarzneywissenschaft in zwei Theylen'* [A gyakorlati sebésztudomány tananyaga két részben] című kötetét, amely 1780-ban ismét megjelent. Az azóta megboldogult, hírneves würzburgi professzor, Siebold⁴¹⁶ nyilvános előadásaihoz ezt a könyvet választotta alaptankönyvül.⁴¹⁷

1173-ban adta ki *'Selectus materiæ chirurgicæ'* [Sebészeti eszköztár] és *'Pharmacica chirurgica'* [Sebészeti gyógyszerismeret] című munkáit. Az előbbi 1780-ban, a második pedig 1791-ben már harmadszor jelent meg. 1776-ban adta át a sajtónak *'Doctrina de morbis cutaneis'* [A bőrbetegségek tana] című könyvét, amelyből 1783-ban második kiadás is napvilágot látott.

1777-ben jelent meg *'Doctrina de morbis oculorum'* [A szem betegségeinek tana] című munkája, amelyet másodízben 1783-ban adtak ki, s amely alapján Rottenberger professzor úr Prágában előadásait tartja.

1778-ban jelent meg *'Doctrina de morbis dentium ac gingivarum'* [A fogak és az íny betegségeinek tana] című munkája és a *'Compendium institutionum chirurgicarum'* [A sebészet tanának kompendiuma], amelyből 1800-ban az ötödik német kiadás látott immár napvilágot. Olyan mű ez, amely a szerző egyedülálló, analizálva-szisztematizáló képességét napnál fényesebben bizonyítja. Ez a könyv a mi egyetemünkön az egyetemi hallgatóság oktatásához, előadási alaptankönyvként használatos, de a prágai Arnold professzor úr is vezérfonalul választotta nyilvános előadásaihoz. Az 1779-es év hozta meg *'Doctrina de morbis veneris'* [A nemi betegségek tana] című kötetét, amely 1787-ben már másodsorra jelent

⁴¹⁶ Karl Kaspar von Siebold (1736–1807) német orvos, a Charité igazgatója, a jülich-klevei herceg orvosa.

⁴¹⁷ Vortragsbuch. A korabeli oktatók általában több könyvet is megjelöltek „kötelező olvasmányként”. Vagyis az, ha egyetlen könyvet jelöltek meg alap-tankönyvként, igen nagy megtiszteltetésnek számított.

meg. 1781-ben látott napvilágot *'Elementa medicinae et chirurgicae forensis'* [A törvényszéki orvostan és sebészet alapelemei] című kötete, amely négy kiadást ért meg, amelyek közül az utolsó 1802-ben jelent meg, német nyelven.

1782-ben kiadott még egy *'Pharmacologia chirurgica'*-t [Sebészeti gyógyszerismét], amelyet 1783-ban *Bromatologia*-ja (Tápanyagtana) és 1785-ben *Toxikologia*-ja (Méregtana) követték.

Egy a maga korában oly kiváló férfiú léte egy II József formátumú monarcha éles tekintete előtt, nem maradhatott rejtve. Teljes összhangban állt avval a magasröptű szemlélettel, amely ezt a felejthetetlen uralkodót a legmagasabb császári támogatással, 1786-ban létesített orvos-sebészi József-Akadémia alapításához vezette, az a döntés is, hogy e termékeny tudóst az új intézmény oktatói közé hívja.

A császár legkegyelmesebb hívása Plenket tehát visszavezérelte szeretett szülővárosába: oly fejlemény ez, amelyet az akadémia akkori igazgatójának, Von Brambilla Birodalmi Lovag⁴¹⁸ Úrnak köszönhetett. Plenk tehát nem saját akaratából, hanem inkább a korabeli viszonyok nyomására vette át a Josephinumban a kémia és a botanika tanszékét, emellett pedig az összes császári-királyi katonai gyógyszerár felügyeletét és az akadémia állandó titkári teendőit is rábízták: ezeket az állásokat császári-királyi tanácsosi, katonai törzsorvosi és hadigyógyászati-felügyelői rangban és címekkel alaposan megérdemelt hírnévvel látta el huszonkét esztendőn át.

E feladatkör ellátása közben a mi legfelségesebb egyeduralkodónk, I. Ferenc császár és király több alkalommal is, megtisztelő módon, különleges megbízatásokkal tüntette ki. Abban a megtiszteltetésben részesült, hogy a legmagasabb utasításra az 1794-es esztendőben a katonai gyógyszerügy javítása és az egyetemi tanügy szabályozása végett létrehozott, és 13 hírneves orvostól, sebésztől, vegyészről és gyógyszerésztől álló Katonai Egészségügyi Bizottság tagja lehetett, ahol arra is alkalmat lelt, hogy íróként hasznosítsa magát. Ekkor abban a dicsőségben részesült, hogy egy általa elkészített memorandumot 70 dukáttal járó második díjra érdemesítettek, mégpedig egyhangúlag. Erről díjról azonban, mint bizottsági tag és díjbíráló, nagylelkűen lemondott. A másik effajta megtisztelő megbízást 1799-ben kapta, mikor, az azóta elhunyt Gabriely⁴¹⁹ professzor mellett, ülnöki (Beysitzer) minőségben, a tanulmányi reformokat intéző udvari bizottság munkájában vehetett részt.

Ezért és számos egyéb fontos szolgálataért a mi legkegyelmesebb Uralkodónk jóságos kegye avval jutalmazta, hogy az 1798-as esztendőben adómentesen a Magyar Királyság honpolgárává emelte őt.⁴²⁰

⁴¹⁸ Reichsritter. Giovanni Alessandro Brambilla (1728–1800) olasz származású bécsi sebész, a Josephinum megszervezője.

⁴¹⁹ Josef Gabriel de Gabriely (1744–1806) klinikaigazgató, a Josephinum tanára.

A 72 éves életkor, és a félévszázados folyamatos szellemi erőfeszítés eredményezte megfáradás a derék öregember, csupán ifjabb szervezettel bírható tevékenységének végül is határt szabott. Alsó végtagjainak gyöngegsége, amely utoljára valódi paralízisbe torkollott, hivatal ellátására teljességgel alkalmatlanná tette, így az Akadémia, még Plenk halála előtt abba a fájdalmas helyzetbe került, hogy el kellett őt bocsátania kötelékéből, egyúttal azt a szomorú köteleességet is rátok róttá, hogy az állam és az emberiség szolgálatában megőszült férfiú számára élete utolsó napjainak élvezetét egy, a legmagasabb helyen kérvényezett megtisztelő ünnepélllyel alapozzátok meg.

Őfelsége I. Ferenc császár és király valódi honatyai jósággal és kegygyel szokta a kiemelkedő szolgálatot jutalmazni, így 42 esztendő, dicsőségben és becsületben letöltött állami szolgálatáért e derék öregot is teljes mértékű uralkodói nagylelkűségében részesítette. Vagyis egy legmagasabb döntés értelmében 1806. január 14-étől nem csupán teljes jövedelmének további élvezetével jutalmazta meg Plenket, hanem kiegészítésképpen a gyógyszerügyi felügyelő-bizottsági tagságért húzott éves 1000 forintot, és a lakhatási támogatásként⁴²¹ járó 300 forintot is kegyelmesen biztosította számára. Ám az uralkodói kegygyel mélyen megtisztelt férfiú nem sokáig élvezhette életművének gyümölcseit, hisz alig kezdhett örövendeni a megérdemelt jóérzésnek, amely az alaposan megszolgált, tisztos nyugalom tudatából ered, midőn a halál 1804. augusztus 24-én földi porhüvelyét megnyitotta, és örökre elragadta őt körünkből.

Ez hát, Nagyrabecsült Kollégák, Plenk 72 esztendőnyi, szép életének vázlatos rajza, amely – bár ezúttal csak nagy vonalakban ismertettük – mégis oly sok érdekes szempontot kínál, hogy a gondolkodó ember igen gazdag anyagot meríthet belőle komoly elmélkedéseikhez...

Gyümölcöző tevékenysége minden egyes momentumának, időrendben való pontos felsorolása és bemutatása nem az én feladatom, ám egy ily eseményekben gazdag életút 72 esztendőnyi időszakát a mi rövid tartamú gyűlésünkön ismertetni lehetséges sem lett volna. Mégis méltán érhetne vád, ha ennek az oly különleges és sajátos egyéniségnek néhány fontos jellemvonását elhallgatnám és nem említeném.

Engedjétek hát meg, hogy kiemeljek néhány olyan, lényegesebb vonást, amelyek révén az elszenderedett kortársai nagyrabecsülését mint oktató, mint író, mint orvos és mint ember egyaránt kivívta, s amelyek révén az utókor számára is feledhetetlen marad majd.

Mindazt, amit Von Plenk úr egyetemi tanárként Nagyszombatban és Pesten 14 éven át végbevitt, már korábban bemutatam. Valamennyi, az orvos- és sebészettörténetben nem teljesen járatlan orvos számára nyil-

⁴²⁰ Indigenatio – valójában honosítás, vagyis a Magyar Korona alattvalója lett.

⁴²¹ Quartiergeld, vagyis kvártélypénz.

ván közismert, mily fontos szolgálatokat tett Plenck, mint oktató és író az orvosi sebészet tökéletesítése érdekében.

Mint a növénytan és a vegytan tanára is mindent megtett, ami csak megkívánható volt tőle. Már újfajta tanszékének elvállalásakor – e tanszék két olyan, átfogó tudományszakot foglalt magába, amelyeknek tanulmányozásával korábbi szempontjai alapján, mint a sebészet és a szülészet tanára, annál is kevésbé foglalkozhatott, mert e két fontos gyógyító ágazat kidolgozása és reformja minden erőfeszítését lekötötte – egy-kettőre bizonyította, hogy tudományos befogadóképessége révén mindig képes megragadni a lényeges tendenciákat. Hiszen előadását Lavoisier azon elméletével indította, amelyet akkoriban nem, hogy nem tartottak még általános érvényűnek, hanem egyenest hevesen támadtak. Szakértő tudósokkal, különösen a köztiszteletnek örvendő Von Jacquin⁴²² báró úrral, az apával és érdemes fiával fenntartott baráti kapcsolatai biztosították számára a kívánatos lehetőséget, hogy részint e tudományág további fejlődésével folyamatosan lépést tarthasson, részint pedig, hogy az említett szakemberek által elvégzett kísérletekben, különösen pedig azokban, amelyek hosszas előkészületeket és bonyolult eszköztárat tettek szükségessé, részt vehessen.

Nyilvános előadása, akárcsak műveinek szelleme, aforisztikus és precíz volt. Egyszerűen és nemesen lépett a derék öreg tanítványai körébe, akik tiszteletükkel és szeretetükkel viszonyozták a professzor emberségét, hiszen az idős ember tanárukként és barátjukként osztotta meg velük mindazt a kincset, amit a természet titkainak avatott tudósaként, fél évszázad alatt halmozott föl.

Három évvel eme újfajta tanszék megindítása után, 1788-ban jelent meg *'Icones plantarum medicinalium'* [A gyógynövények képei] című munkájának első kötete, amelyet évente követetett újabb, úgyhogy 1796-ra a hatodik kötet is elhagyta már a nyomdát. A szorgalom és a valódi szolgálat nem mindig nyeri el méltó jutalmát, amit sajnós Von Plenck úrnak is tapasztalnia kellett eme, legtisztább szándékból sarjadzott tevékenysége közben, hiszen a remekmű kiadása vagyona nagy részét felémésztette. E tény számlájára írható az is, hogy csak tíz esztendő múltán, vagyis 1804-ben kerülhetett sajtó alá a hetedik kötet, és csupán 1807-ben a nyolcadik kötet első füzeté.

E hatalmas és költséges botanikai munkái mellett, Von Plenck úr sorra adta ki a legkülönbözőbb egyéb munkákat is, 1794-ben például egy *'Hydrologia corporis humani'*-t [Az emberi test víztana], amelyet Robert Hooper⁴²³ 1797-ben angolra fordított. Ugyanebben az évben nyilvános előadásai érdekében a *'Physiologia et pathologia plantarum'*-ot [A növé-

⁴²² Nicholas Joseph von Jacquin (1727–1817) francia származású bécsi orvostudós.

⁴²³ Robert Hooper (1773–1835) angol orvos, orvosi szótáríró.

nyek élettana és kórtana], 1796-ban pedig az *'Elementa terminologiae botanicæ ac systematis sexualis'* [A növénytani terminológia és a nemi rendszer alapjai]-t tette közzé. 1799-ben jelent meg *Pharmacocrataphologia*-ja (Gyógyszervegyítéstana).

Kémiai előadásaihoz használható segédkönyvül adta ki 1801-ben az *'Anfangsgründe der Chemie'*-t [A kémia alapjai], amelyet 1802-ben *'Anfangsgründe der pharmaceutischen Chemie'* [A gyógyszerészeti kémia alapjai] követett.

1804-ben kiadott egy *'Pharmacologia medico-chirurgica specialis'*-t [Speciális orvos-sebészeti gyógyszerertan], és kevéssel halála előtt még megkaptuk tőle a *'Doctrina de mobis infantum'*-ot [Csecsemőbetegségtan] is.

A Plenk-életmű bemutatásakor azokat a tanulmányait is illik megemlíteni, amelyek a József-Akadémia „Közleményei és megfigyelései”-ben jelentek meg. *Ide tartoznak a következők: 'Tanulmány a kínakéreg, a higany és az ópium alkalmazásáról sebesülés következtében fellépő tetanusz alkalmazásával'; 'Megfigyelések az ipekakuána görcsoldó hatásáról terhes és szülő nők görcsei esetén'; 'Megfigyelések a mexikói mirrhafű hasznáról a vitustánc gyógyításában'.*

Plenk neve a tudós világ számára sosem veszíthet fényéből,⁴²⁴ hiszen 1766 óta szinte minden egyes tavaszi és őszi aratás e fáradhatatlanul termékeny szellem gyümölcseit takaríthatta be, és szinte nincs olyan ága a belső és a külső orvostannak, amelyet Plenk fel ne dolgozott volna.

Teljes mértékben az orvosi szakirodalomban és szakirodalomért élt: tanítói és gyakorló orvosi hivatásától elcsent minden órájában vagy az írópultjánál vagy könyvei között láthatta őt az ember. Maga az oly sok testi szenvedéssel gyötört öregkor, amelynek hatására az élet szokványos izgalmi általában értéküket veszítik, sem volt képes kevésbé érzékennyé formálni őt e számára egyetlen, valóságos izgalom iránt. Sőt, inkább még szorosabban összefogódzott a Múzsákkal, lemondott a világ minden gyönyörűségéről, még betegágát is könyvtárszobájába helyeztette, könyvtárszobájába, ahol szépséges élete is véget ért. Méltán mondhatnók tehát róla: *in arena cecidit*, a küzdőtéren vesztette életét.

Utolsó órájáig a könyvkereskedő minden újdonságát beszerezte, egyetlen újonnan megjelent orvosi írást sem hagyott olvasatlan- s használatlanul. Semmi e tiszteletreméltó öreg számára nem volt kedvesebb, mint valamely kolléga-barátja látogatása, akivel, mihelyt vendége a szobájába lépett (bénult állapotáról teljesen megfélelkezve) irodalmi tárgyról kezdett szívélyes beszélgetést. Ha pedig a barátai új művek felolvasására is szántak egy órácskát, szívbéli háláját érdemelték ki vele.

Megindultan támogattam gyakran magam is a reszketeg öreget, hogy

⁴²⁴ Az eredetiben: „Plenk's Nahmen bleibt der gelehrten Welt ein schätzenswertes Immergrün”.

figyelemre méltó hitvese vagy egyik barátja kíséretében ágyától íróasztalához vezessem, amelynél legmélyebb fájdalomra egy év óta a napnak csak egyetlen, legföljebb két órácskáját volt képes eltölteni, hogy műveinek irodalmi kincsestárát, amennyire még lehet, rendbe szedje, mielőtt a halál meggátolná ebben.

Tudományos hagyatéka közt egy nyomtatásra már előkészített *'Doctrina de morbis sexus foeminei'* [A női nem betegségeinek tana] mellett, amely ebben az évben, Binz könyvkereskedő úrnál jelenik majd meg, ráleltem nagyjából 4000 folio nagyságú színezett növényábrára is – az *'Icones plantarum medicinales'* nyolcadik kötetének befejezett második, illetve megkezdett harmadik és negyedik füzetére. Fellelhető volt továbbá egy *'Physiologia specialis'* [Speciális élettan] vázlata, 15 ternio⁴²⁵ terjedelemben, egy *'Pathologia generalis'* [Általános kórtan] vázlata 28 ternioban, egy *'Hügiéné'* vázlata 25 ternio terjedelemben, egy *'Doctrina de aquae communis et mineralis indole ac usu'* [A közönséges és az ásványvíz tulajdonságainak és hasznának tana], 40 ternio terjedelemben, egy 20 ternionyi *'Fizika'*, egy *'Doctrina de differentia morborum'* [A betegségek megkülönböztetésének tana] 13 ternioban, egy *'Doctrina de deformatibus partium'* [A testrészek elváltozásainak tana] 7 ternio terjedelemben, egy *'Miasmatalogia'* [Miazmatan] 5 ternio terjedelemben, egy *'Doctrina de prolapsibus et deviationibus'* [Az előreesések és eltérések tana] 3 ternio terjedelemben, egy *'Doctrina de corporibus heterogeneis in nostro coprore contentis'* [A szervezetünkben található összetett testek tana] 2 ternio terjedelemben, és egy *'Zoopathologia specialis'* [Speciális állatkórtan] 21 ternio terjedelemben, más egyéb például *'Az impetigoról'*, *'A betegségek osztályozásáról'* és egy *'Hadiorvostan'*.⁴²⁶

Plenk tagadhatatlan érdeme szakirodalmi tekintetben azonban nem csupán kitaró szorgalmában és nyomdába adott munkáinak nagy számában, hanem legtöbb művének gazdag tartalmában állott: a művekből szerzőjük számos különös sajátossága ismerhető föl.

Amennyire tartotta a lépést Plenk a szakirodalommal, ugyanannyira ellenezte az újdondászatot, amely a kordivat minden múlandó fantomját bálványozni szokta. Nyugodt megfigyelő- és éles ítélőképessége megoltalmazta korunk oly nagyszámú tévedésétől, ezért soha éles tudományos vitákba nem bocsátkozott. Nagy volt műveltsége, s különösen áldott képessége volt a kompilációhoz:⁴²⁷ ez oly világos előadásmóddal párosult, amellyel mindig táblázatszerűen volt képes láttatni tárgyát. Ez magyarázza, hogy oly sok művét választották a legismertebb tanárok bel- s külföld-

⁴²⁵ Ternio: harmadrét ív.

⁴²⁶ Az eredetiben csak *Doctrina militaris*, vagyis csak katonai tan, itt azonban nyilvánvalóan orvostanról van szó.

⁴²⁷ Compilationsgabe – Ezt ma inkább szintetizálóképességnek neveznénk.

ön egyaránt előadásukhoz háttérolvasmányul, s ezért adták ki többször is nem csak latinul és németül, hanem francia, olasz, angol, spanyol, orosz, magyar, holland nyelven is, sőt még keleti nyelvre is lefordították őket.⁴²⁸

Plenk a szó legteljesebb értelmében egyetemi ember volt, mégpedig nem csak azért, mert oktatótársaival mindig valódi kolléga módjára viselkedett, hanem azért is, mert nem ismert magasabb érdeket, mint a Josephinumét. Eme intézmény jó hírében lelte legfőbb örömét, és mivel a legfontosabb és legnemesebb polgárerény – a hazaszeretet – hatotta át lelkét, számos ragyogó külföldi ajánlatot utasított vissza, hiszen a Természet és a Gondviselés útmutatását ismerte fel abban, hogy elsősorban azt a társadalmat szolgálja, amelyben született, és amelytől szellemi útravalóját kapta volt egykor.

Hogy pedig milyen ember volt, néhány vonással vázolható. Széplelkű, nemes és nyíltszívű, elfogulatlan, jámbor szellemű. Minden lépését egyenesség és igazságszeretet vezérelte: a Kabbala szelleme természetétől oly idegen volt, hogy mi sem volt könnyebb, mint rászedni őt. Azon gyermekien jóságos emberek közé tartozott, akik nem tételeznek föl senkitől semmi rosszat, hiszen maguk is minden felebarátjukkal tisztességgel bánnak.

Ez, valamint természetes, találó bonmot-kkal és tréfás anekdotákkal könnyeden játszó szelleme, folyton víg kedélye, és a jovialitással határos derűje okozta, hogy mindenki kereste társaságát, élvezetét lelte a vele való társalkodásban. Ám amilyen remek ember volt, éppoly gyöngéd férjnek és apának, s éppoly jóra való barátoknak is bizonyult.

Kétszer nősült, s mindkét házasságában boldogságban és békében élt. Halála előtt nyolc évvel vesztette el 17 éves, egyetlen fiát, ezt a reményteljes ifjút, akinek elvesztése már akkoriban hanyatló egészségi állapotára igencsak rossz hatást tett, gyöngéd atyai szíve ekkor oly sebet kapott, amely soha többé be nem hegedhetett.

Láthatják, Nagyrabecsült Kollégák, milyen ember volt az, akinek emléké a Josephinum ma ünnepli! Ítéljétek meg magatok a gyász erejéből, amely elvesztése gondolatának hatására keblünket eme ünnepi órán eltölti és mindig is eltölti majdan.

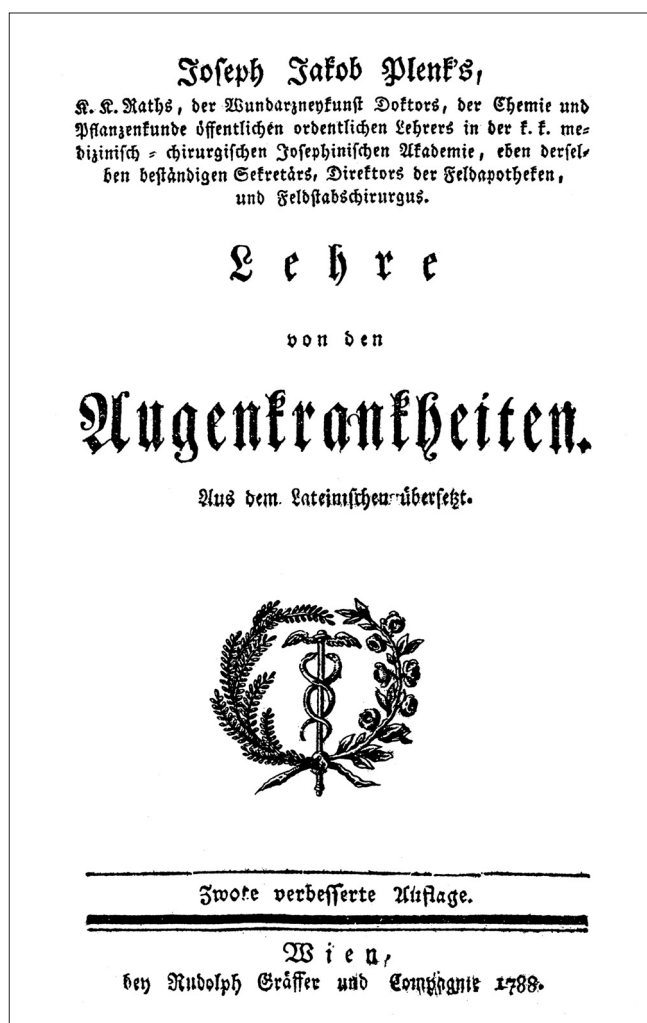
Halála élete hű tükörképe volt. Nyugalommal tekinthetett végig megtett életútján, és miután övéinek végső áldását kiosztotta, dicsőséges, bár nem tövisek nélkül való életét könnyű és nyugodalmas halállal zárta le.

Nyugodj békében, drága halott! Számos jótetted emlékezete a hálás kortársak közt él tovább, s oly sok – általad nevelt – tanítványod hálájától áldva, sok-sok hátrahagyott barátod emlékeitől megszentelve marad az utókorra. A Josephinum megadja a végtisztességet árnyadnak. Nyughe-

⁴²⁸ Ez a keleti nyelv a kínai volt. Japánban Plenk több munkájának színvonalas kínai fordítását is használták az orvosi oktatásban.

lyed körül jöllehet nem virít babér, ám azoknak könnye, akiktől a halál hatalma elragadott – oktatásod áldásában részesült tanítványaid könnyei – öntözik a ciprusokat, amelyeket a hálás emberiség hamvedred köré ültetett, s a méltányos utókor bizonyára egyetlen levelet sem rabol majd el méltán megszolgált és fáradsággal összerótt koszorúdból.

Most pedig öntözze hantod a hátatelt tanítvány és utód könnye, melyet képtelen visszatartani. Patakozzék hát a könny sírodra, bölcs tanító és barát, a legforróbb hála fájdalmas kifejezéseként. Céлом az legyen, hogy minden, emlékedet bearanyozó erényedben követhesselek, ha dicsőséged örököse nem is lehetek soha.

Plenk 1788-as tankönyvének címlapja